

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM FELSEFESİ BİLİM DALI

TAŞKÖPRİZÂDE'NİN AHLÂK-I ADUDİYYE ŞERHİNDE
AİLE VE DEVLET AHLAKI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin YILMAZ

BURSA- 2019

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM FELSEFESİ BİLİM DALI

TAŞKÖPRİZÂDE'NİN AHLÂK-I ADUDİYYE ŞERHİNDE
AİLE VE DEVLET AHLAKI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin YILMAZ

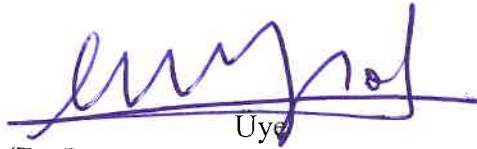
Danışman:
Prof. Dr. Enver UYSAL

BURSA- 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslâm Felsefesi Bilim Dalı'nda 701621029 numaralı Yasemin YILMAZ'ın hazırladığı "Taşköprüzâde'nin Ahlâk-ı Adudiyye Şerhinde Aile ve Devlet Ahlakı" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 22.08.2019 günü 15:00 - 16:15...saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının BAŞARILI..... (başarılı/başarısız) olduğuna Oybirliği..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Enver UYSAL
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Yaşar AYDINLI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN
Ankara Üniversitesi

Üye

22.08.2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 19/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: **Taşköprîzâde'nin Ahlâk-ı Adudiyye Şerhinde Aile ve Devlet Ahlakı**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 101 sayfalık kısmına ilişkin, 31/07/2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- İçindekiler hariç
- 3- Dipnot hariç
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
19/08/2019

Adı Soyadı: Yasemin YILMAZ
Öğrenci No: 701621029
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: İslâm Felsefesi
Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman
Prof. Dr. Enver UYSAL
19/08/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Taşköprüzâde'nin Ahlâk-ı Adudiyye Şerhinde Aile ve Devlet Ahlakı**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
19/08/2019

Adı Soyadı : Yasemin YILMAZ

Öğrenci No : 701621029

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : İslâm Felsefesi

Statüsü : Y. Lisans Doktora

ÖZET

Yazar	: Yasemin YILMAZ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: İslâm Felsefesi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: xiii+98
Mezuniyet Tarihi	: .../.../...
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Enver UYSAL

TAŞKÖPRİZÂDE'NİN AHLÂK-I ADUDİYYE ŞERHİNDE AİLE VE DEVLET AHLAKI

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, 16. yüzyılda yaşamış, ilmiye sınıfına mensup bir aileden gelmiş, bilimler tarihi ve biyografi alanlarında yazdığı eserleriyle meşhur olmuş, ahlaka dair de eserleri olan bir Osmanlı âlimidir. Onun en önemli özelliği eserlerinde teori ile pratiği bütünleme çabasıdır. *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*, Taşköprülüzâde'nin ahlaka dair görüşlerini kapsamlı şekilde sunduğu bir eserdir. Şerh ettiği eserin yazarı 14. yüzyılda yaşamış, kelimci ve Şâfiî fakihi olarak tanınan Adudüddîn el-İcî'dir.

Çalışmanın amacı *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nin aile ve devlet ahlakı bölümlerini incelemek, Taşköprülüzâde'nin fert, aile ve siyaset ahlakı alanlarındaki görüşlerini tespit etmeye çalışmaktır. Birinci bölümde Taşköprülüzâde'nin hayatı, eserleri, ahlaka dair görüşlerini inceledik. İkinci bölümde ev yönetimi ilmini ve evi oluşturan unsurları, bu unsurlar arasındaki ilişkileri Taşköprülüzâde'nin diğer eserleri ve bu alanda yazılmış başka bazı metinlere de başvurarak değerlendirmeye çalıştık. Üçüncü bölümde, Taşköprülüzâde'nin devlet ahlakına dair düşüncelerini, devleti oluşturan unsurları, bu unsurların birbiriyle ilişkilerini ve genel anlamda insan ilişkilerini değerlendirdik.

Çalışmamızda temel kaynağımız Taşköprülüzâde'nin *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi* oldu. Zaman zaman onun yararlandığı kaynaklara da atıf yaptık. *Ahlâk-ı Adudiyye*'nin 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda tanınıp yaygınlaşmasında ve İslam Ahlak düşüncesine dair çalışmalar zincirinde Taşköprülüzâde'nin önemli bir halkayı oluşturduğunu tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Adududdin el-Îcî, Taşköprîzâde Ahmed Efendi, Ahlak, Tedbiru'l-Menzil, Tebiru'l-Müdün

ABSTRACT

Name /Surname : Yasemin YILMAZ
University : Bursa Uludağ University
Institute : Institute of Social Science
Field : Philosophy and Religious Sciences
Branch : Islamic Philosophy
Degree Awarded : Master's Degree
Page Number : xiii + 98
Degree Date : .../.../...
Supervisor : Prof. Dr. Enver UYSAL

FAMILY AND STATE ETHICS IN TASHKOPRÎZÂDE'S SHARH AL- AKHLÂK AL-ADUDIYYAH

Tashkoprîzâde Ahmad Efendî is an Ottoman scholar who lived in the 16th century and was born to a family of the *ilmiyya* class. He became famous for his works in the fields of history of science and biography and he also has works about morality. His most important feature is his attempt to integrate theory and practice in his works. *Akhlâq-ı Adûdiyya Sharhi* is a work of Tashkoprîzâde which presents comprehensively view of morality. The author of the work he annotated is Adûd al-Dîn al-Îjî, who lived in the 14th century and is known as the theologian and Shafi'î scholar. The aim of the study is to examine the family and state ethics sections of *Akhlâq-ı Adûdiyya Şerhi* and to determine the views of Tashkoprîzâde in the fields of individual, family and political ethics. In the first part, we examined Tashkoprîzâde life, works and views on morality. In the second part, we tried to evaluate the science of home management and the elements that make up the house, the relations between these elements by referring to other works of Tashkoprîzâde and some other texts written in this field. In the third chapter, we evaluated Tashkoprîzâde's thoughts on state morality, the elements that make up the state, their relations with each other and human relations in general. The main source of our study was the *Akhlâq-i Adûdiyya Sharhi* of Tashkoprîzâde . From time to time, we also cited the sources that he used. We have determined that Tashkoprîzâde

constitutes a prominent ring in the chain of studies on the ethics of Islam and the popularization of Morality in the 16th century's Ottoman society.

Keywords: Adûd al-Dîn el-Îjî, Tashkoprizâde Ahmad Efendî, morality, tadbîr al-manzil, tadbîr al-mudun

ÖNSÖZ

16. yüzyıl Osmanlı düşüncesi şerh ve haşiyeler dönemidir. Bu yüzyılda önceki dönemlerden nakledilen birikimler, gelişen bilimsel ve siyasi düşünceyle yoğrularak yeniden değerlendirilmiştir. Bu dönemde Osmanlı devleti siyaset, ilim, edebiyat, kültür ve sanat alanlarında tarihindeki en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Osmanlı devletinde naklî ve aklî ilimlerin, felsefe ve kelâmın gelişmesi Fatih Sultan Mehmed ile başlamıştır. 16. Yüzyıl ise felsefî- ilmî çalışmaların farklı alanlarda farklı isimlerle doruğa taşındığı bir dönem olmuştur. Gazzâlî'den (1111) sonra felsefe, kelâm ve tasavvuf, sentez halinde Osmanlı medreselerinde ve ilim hayatında varlığını sürdürmüştür.

Osmanlı düşüncesi 16. yüzyılda altın çağını yaşamıştır. Teorik bilginin pratiğe dönüşmesinde dönemin âlimlerinin önemi büyüktür. Bu dönemin en önemli âlimlerinden Devvânî (ö.1502), İslâm düşüncesinin üç ana ekolü olan felsefe, kelâm ve tasavvufu birleştirmiş, görüşlerini bu üç disiplinin metot ve yöntemlerine dayandırmıştır. Bundan dolayı eserleri kendisinden sonra gelen düşünürler tarafından rağbet görmüştür. Devvânî, Taşköprülüzâde'nin (ö.1561) *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'ne önemli ölçüde tesir eden eseri *Ahlâk-ı Celâli*'de felsefî ahlakla dinî ahlakı birleştirmiştir.

Bu yüzyılın en önemli düşünürlerinden olan Kınalızâde (ö.1572), *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseri ile dönemin en önemli Türk ahlakçısıdır. *Ahlâk-ı Alâî* Türkçe felsefî ahlak ilmi literatüründe yazılan ilk eserdir. Bu eserin temel kaynakları ise *Ahlâk-ı Nasırî* ve *Ahlâk-ı Celâli*'dir.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, 16. yüzyıl Osmanlı devletinde elliyi aşkın eserle adını beş asır sonrasına duyurmayı başarmış bir düşünürdür. Tefsir, kelâm, felsefe, eğitim, edebiyat, biyografi gibi çeşitli alanlarda eserler vermiş, Osmanlı düşüncesini en iyi ortaya koyan müelliflerden olmuştur. *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*, onun ahlaka dair görüşlerini kapsamlı şekilde sunduğu eseridir. Bu eser, Taşköprülüzâde'nin ev ve devlet yönetimine dair görüşlerini dönemin Osmanlı düşünce yapısı içinde değerlendirebileceğimiz önemli bir kaynaktır. Eserin tez çalışması olarak seçilmesinde yardımcı olan ve bu çalışmanın yürütülmesi sürecinde desteğini esirgemeyen tez danışmanı saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Enver Uysal'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamızın ülkemizde İslam ahlak düşüncesi alanındaki çalışmalara bir katkı olması, bizim için mutluluk vesilesi olacaktır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE VE AHLAK İLMİ

1. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'NİN HAYATI	7
1.1. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE AİLESİ.....	7
1.2. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'NİN İLK YILLARI VE EĞİTİMİ.....	9
1.3. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'NİN ESERLERİ	11
1.4. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE VE ESERLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	13
1.5. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'NİN İLİMLERİ TASNİFİ.....	14
1.6. ŞERHU'L AHLÂKİ'L ADUDİYYE	16
2. AHLAK İLMİNİN TANIMI.....	17
2.1. MELEKE VE HAL KAVRAMLARI.....	19
2.2. HUYLARIN DEĞİŞİP DEĞİŞMEDİĞİ.....	20
2.3. NEFSİN GÜÇLERİ VE TEMEL ERDEMLER.....	22
2.4. TEMEL ERDEMLERİN ALTINDA YER ALAN İKİNCİL ERDEMLER....	23

İKİNCİ BÖLÜM

AİLE AHLAKI

1. AİLE AHLAKI YA DA EV YÖNETİMİ İLMİ	28
1.1. EVİN TANIMI	29
1.2. EVE DUYULAN İHTİYAÇ	30
2. EVİ OLUŞTURAN UNSURLAR.....	31
2.1. MALLAR	31
2.1.1. Malın Kazanılması	31
2.1.2. Malın Korunması	33
2.1.3. Malın Harcanması	33
2.2. EŞLERİN BİRBİRİNE KARŞI SORUMLULUKLARI.....	35
2.2.1. Evliliğin Gayesi ve Eş Seçiminin Önemi.....	35
2.2.2. Evlilikte Erkeğin Sorumlulukları	36
2.2.3. Evlilikte Kadının Sorumlulukları.....	38
2.3. HİZMETÇİLERİN YÖNETİMİ.....	39
2.4. ÇOCUKLARIN YÖNETİMİ	42
2.4.1. Ebeveynin Çocuğa Karşı Sorumlulukları.....	42
2.4.2. Çocuk İçin Hocanın Önemi.....	45
2.4.3. Çocuğun Ebeveynine Karşı Sorumlulukları.....	47
3. ÂDÂB-I MUÂŞERET KURALLARI	49
3.1. KONUŞMA ÂDÂBI	49
3.2. OTURUP KALKMA ÂDÂBI	50
3.3. YEME İÇME ÂDÂBI	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLET AHLAKI

1. DEVLET AHLÂKI İLMİ	52
1.1. SİYASET FELSEFESİ TANIMI	54
1.2. BİR ARADA YAŞAMA İHTİYACI	55
1.3. TOPLULUKLARIN SINIFLANDIRILMASI	57
1.3.1. Doğal Olan Topluluklar	57

1.3.2. Doğal Olmayan Topluluklar	60
1.3.2.1. Erdemli Şehir.....	60
1.3.2.2. Erdemli Olmayan Şehir	62
2. DEVLETİ OLUŞTURAN UNSURLAR	66
2.1. DEVLET BAŞKANI.....	66
2.1.1. Devlet Başkanının Gerekliliği.....	67
2.1.2. Devlet Başkanının Nitelikleri.....	68
2.1.3. Devlet Başkanının Görevleri.....	71
2.1.4. Devlet Başkanının Yardımcıları Ve Görevleri.....	76
2.2. HALK	81
2.2.1. Halkın Devlet Başkanı Üzerindeki Hakları.....	81
3. İNSAN İLİŞKİLERİ	85
3.1. DOSTLUĞUN TANIMI VE ÖNEMİ	85
3.2. DOST SEÇİMİNDE GÖZETİLECEK HUSUSLAR.....	86
3.3. DOSTLUK ADABI	87
3.4. DÜŞMANLAR	89
3.5. ARA KONUMDA BULUNANLAR	90
3.6. AŞAĞI KONUMDA BULUNANLAR.....	91
SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	95

GİRİŞ

“Hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğulu olan “ahlak”, “seciye, tabiat, huy, karakter” gibi anlamlara gelir.¹ Ahlak kavramı, insan nefesine bir şekilde yerleşmiş ve ortadan kalkması neredeyse imkânsız olan bir hali ifade eder ve “meleke” kavramına karşılık gelir.² İslâm ahlakçılarının ortak tanımı ise şu şekildedir: “ Ahlak, nefiste yerleşmiş olan bir melekedir ve bu meleke sayesinde davranışlarımız kolaylıkla ve düşünmeden ortaya çıkar. ” Bu tanıma göre ahlak, kişide yapa yapa alışkanlık haline gelen, bu sebeple kolayca davranışa dönüşebilen huylar bütünüdür.³ İslâm ahlakı ise Allah tarafından Hz. Muhammed’e gönderilen ve onun hayatında şekillenerek görünür hale gelen İslam dininin insanlığa sunmuş olduğu hayat tarzı ve bu hayat tarzının dayandığı düşünce dünyasıdır.⁴

İslâm filozofları, İslâm düşüncesinde ahlakın bir disiplin olarak kabul edilmesinde ve ahlak felsefesine dönüşmesinde etkili olmuşlardır. Bu nedenle ahlak filozofları İslâm düşünce geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. Taşköprülüzâde’nin *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye* adlı eserinin konumunu tespit açısından İslâm ahlak filozoflarını ve çalışmalarını sunmak yararlı olacaktır.

İslam felsefe geleneği Antik- Helenistik kültüre müracaat etmiş fakat ona bağlı kalmayarak kendine özgü bir ahlak düşüncesi kurmayı başarmıştır. İslâm düşüncesi içinde yer alan her entelektüel gelenek, ahlakî meselelere bir şekilde yer vermişse de ahlakî problemleri teorik olarak inceleyen İslâm filozoflarıdır. Onların çabaları sonucu İslâm’da ahlak bir ilim olarak ortaya çıkmıştır.⁵

İslâm medeniyetinde ahlak felsefesinin gelişmesinde, Antik ve Helenistik dönemde yazılmış olan ahlaka dair eserlerin Arapça’ya tercüme edilmesinin önemi büyüktür. Tercüme faaliyetleri sayesinde tanınan Yunanca özdeyiş (hikemiyat) literatürü

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Kahire 1300, c.XI, S.374.

² Hasan Hüseyin Bircan, “Ahlâk: Mutluluk ve Erdem”, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya, İstanbul: İsam Yayınları, 2014, s. 655.

³ Enver Uysal, “Dindarlığın Ahlâki Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, s. 107.

⁴ Hüseyin Karaman, “İslâm Ahlâkının Kaynakları”, *İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, ed. Müfit Selim Saruhan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, s. 43.

⁵ Bircan, “Ahlâk: Mutluluk ve Erdem”, s. 659.

İslâmî çevrelerde de kabul edilmiştir. Bu literatürün ilk örneği Huneyn b. İshak'ın (ö.873) *Nevâdiru'l-Felâsife (Filozoflardan Özdeyişler)* adlı eseridir. Bu eser Yunan filozoflardan derlenen ahlakî vecizelerden oluşup kendinden sonraki pek çok esere örnek olmuştur. Huneyn b. İshak ile aynı dönemde yaşamış olan Kindî (866) de Sokratik sözler koleksiyonunu (*Elfâz-ı Sukrat*) derlemiştir. Yine Âmirî'nin (ö.991) birçok ahlâkî materyal içeren *es- Sa'âde ve'l-İs'âd (Mutluluk ve Mutluluğa Yönelme)* adlı eseri, Ebû Süleyman es- Sicistânî'nin (ö.988) Pisagor, Sokrates, Platon, Aristoteles, Büyük İskender, Hipokrat ve Galen' den alıntılar yaptığı *Sivânü'l- Hikme (Hikmetler Hazinesi)* isimli eseri, İbn Miskeveyh'in (ö.1030) Persler, Hintliler, Araplar ve Yunanlılar'ın vasiyetlerini ve ahlâkî vecizelerini (*âdâb*) derlediği *Câvidan-ı Hired* adlı koleksiyonu bu literatürün en önemlileri arasındadır. Arapçadaki en kapsamlı derleme ise Suriye asıllı Mısırlı âlim el- Mübeşşir b. Fatik (ö.1087) tarafından yazılan *Muhtâru'l-Hikem (Seçme Düsturlar)* adlı özdeyiş çalışmasıdır.⁶

Bu literatürün yanında İslâm'da felsefî ahlakın gelişmesinde Platon (ölüm.m.ö.347), Aristoteles (ölüm.m.ö.322), Galen (ö.201) ve Porphyry'nin (ö.305) Arapça'ya çevrilen eserleri önemli bir yere sahiptir. Ahlakî meselelerin tartışma konuları büyük ölçüde bu eserler ile belirlenmiştir. Tıp, mantık ve ahlak tarihinde önemli bir isim olan Galen'in Platon ve Aristoteles'in görüşlerini uzlaştırmaya çalıştığı *Peri Ethon* adlı eseri, İslâm filozoflarının psikoloji ve ahlak görüşlerini önemli ölçüde etkilemiştir. İslâm filozoflarının Galen'in nefsin üç gücünün (düşünce, öfke ve arzu) itidal hali olan *hikmet, şecaat ve iffet* erdemleri ve bunların birlikteliğinden oluşan *adaletten* oluşan erdemler tablosunu benimsemeleri, İslâm ahlakının gelişmesinde belirleyici olmuştur. Onun beden ve ruh sağlığı arasında kurduğu ilişki İslâm filozofları tarafından benimsenmiştir.⁷ Müellifimiz Taşköprülüzâde de erdem anlayışında İbn Sînâ (ö.1037), İbn Miskeveyh ve Gazzâlî'nin savunduğu Aristotelesçi- Galenci çizgide seyreden felsefî teoriyi benimsemiştir.⁸

⁶ Macid Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, çev. Atilla Arkan, Muammer İskenderoğlu, 3. b., İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016, ss. 106-107.

⁷ Bircan, "Ahlâk: Mutluluk ve Erdem", s. 657.

⁸ Mustakim Arıcı, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, 1. b., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2016, s. 72.

İslâm ahlâk felsefesini etkileyen en önemli Yunanca eser, Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'idir. Bu eser, hem filozofları hem de ahlâk alanında çalışmalar yapan Müslüman düşünürleri etkilemiştir.

Fârâbî'nin seleflerinden Kindî, İslâm ahlâkına dair ilk eseri yazan ve ahlâkı felsefî bir problem olarak ele alan ilk filozoftur.⁹ Onun *Fi'l-Hîle li Def'il-Ahzân*, *Risâle fi'n-Nefs*, *Risâle fi'l-Akl*, *Risâle fi Mâhiyeti'n-Nevm ve'r-Ru'yâ* adlı eserlerinde nefis hakkındaki görüşlerini ve ahlâka dair düşüncelerini buluruz. İslâm ahlâk felsefesinin gelişmesinde önemli isimlerden biri de Fârâbî'nin seleflerinden Ebû Bekir er-Râzî'dir (ö.925). Çok az eserinin günümüze ulaşmasından dolayı ahlâk öğretisinin değerini tam olarak belirlemek zordur.¹⁰ Onun ahlak felsefesini *Tıbbu'r-Rûhanî* isimli eserinde görürüz.

Fârâbî, Aristoteles'ten sonra "ikinci üstad" olarak bilinir. Fârâbî'nin ayırt edici özelliği ahlak eğitimini idare sanatıyla ilişkilendirmesidir. Kendisi ortaçağ İslâm düşüncesinde siyaset felsefesinin kurucusu olarak tanınmıştır. Fârâbî'nin ahlak öğretisi, zorunlu olarak onun siyaset öğretilerine götürür. Platon ve Aristoteles'i ustalıkla işleyerek kendi ahlak ve siyaset öğretilerinde kullanmıştır.¹¹ Fârâbî'nin ahlakla ilgili düşünceleri *Tahsilu's-Saâde*, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, *el-Medînetü'l-Fâzıla* isimli eserlerinde yer alır.

Fârâbî'nin ardılı, Arap Yeni Eflâtunculuğunun en önemli temsilcisi olan İbn Sînâ'nın ahlaka dair görüşleri *Risâle fi İlmi'l-Ahlâk*, *Risâle fi's-Saâde*, *Risâle fi'l-Havf mine'l-Mevt*, isimli eserlerinde mevcuttur.¹² Ayrıca Vecdi Akyüz'ün çevirisini yaptığı *er-Risâle fi's-Siyaseti'l-Menziliyye* adlı eseri bulunmaktadır.¹³ İbn Sînâ'nın öğretilerinde ahlak ve siyaset bilimi, ilahî bilimden sonra gelir.¹⁴ Kendisinden sonra tüm ahlak metinlerine örnek olacak olan nefis teorisinde, ahlak ilmini rasyonel ve metafizik alanla

⁹ Asiye Aykıt, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2013, s. 1.

¹⁰ Charles E. Butterworth, "Ahlak ve Siyaset Felsefesi", *İslam Felsefesine Giriş*, ed. Peter Adamson-Richard C. Taylor, İstanbul: Küre Yayınları, 2015, ss. 300.

¹¹ a.g.e., s. 309.

¹² Aykıt, a.g.e., s. 1.

¹³ Bkz. Vecdi Akyüz, "Aile Siyasetine Dair Risale", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.

¹⁴ Butterworth, "Ahlak ve Siyaset Felsefesi", s. 310.

irtibatlandırır. Kendisi ahlakın nasıl olgunlaştığından ziyade onun nasıl oluştuğuna önem verir.¹⁵

İslam ahlak geleneğinde biriken literatürü kendi döneminde tekrar değerlendiren Gazzâlî ahlaka dair görüşlerini, *Mizânu'l-Amel (Amellerin Ölçütü)* isimli ahlak eserinde ve *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn* adlı ahlakî- dinî dev eserinde verir. Gazzâlî İslâm düşüncesindeki felsefî, dinî ve tasavvufî akımların ayrıntılı sentezini veren bir düşünürdür.¹⁶

Ahlak ilmini, müstakil bir disiplin olarak ele alan ve sistematik bir disipline kavuşturan filozof İbn Miskeveyh'tir. İslâm düşüncesinde ahlâk felsefesi denildiğinde ilk akla gelen İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk (Ahlâkı Olgunlaştırma)* isimli eseridir. İbn Miskeveyh bu eserinde Platon, Aristoteles, Yeni Eflâtun ve Stoa'nın öğretilerine belirgin şekilde yer verir. Fakat eserde siyaset ahlakı eksiktir. Bu eksikliği Nasîruddin Tûsî *Ahlâk-ı Nâsırî* isimli eserinde tamamlar.¹⁷ Tûsî bu eserde İbn Miskeveyh, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî gibi Müslüman düşünürlere atıf yapmıştır. Aynı zamanda Aristoteles ve Platon'un görüşlerinden yararlanmışır.¹⁸ Bu eser Kınalızâde'ye kadar pek çok ahlâkî metne örnek teşkil etmiştir. Eser, sistem ve içerik bakımından İslâm ahlâk düşüncesinin zirvesinde yer alan önemli bir eserdir. Bundan sonraki çalışmalar *Ahlâk-ı Nâsırî*'nin birer taklididir.¹⁹

İki yüzyıl sonra Celaleddin Devvânî (ö.1502), Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sine benzer bir eser yazmıştır. *Ahlâk-ı Celâlî* olarak anılan eserin asıl ismi *Levâmi'ul-İşrak fî Mekârimi'l-Ahlâk (Ahlâkın Asaleti Üzerine Aydınlanma Parıltıları)*'tir. Devvânî, esere *Ahlâk-ı Nâsırî*'ye ilave olarak ayet, hadis, sahabe ve tabiun sözlerini, imamlar ve işrak filozoflarından lemalar, keşf ve şuhûd ehlinin zevklerini eklemiştir.²⁰

Tûsî'nin sistemine sadık kalarak hazırlanmış ilk Türkçe eser Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Âlâî*'sidir. Eserin dili ağır olmasına rağmen Osmanlı medreselerinde büyük ilgi görmüştür.²¹

¹⁵ Aykıt, a.g.e., s. 1.

¹⁶ Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, s. 293.

¹⁷ Bircan, "Ahlâk: Mutluluk ve Erdem", s. 658.

¹⁸ Mustafa Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, 8. b., İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018, s. 282.

¹⁹ a.g.e., s. 287.

²⁰ Aykıt, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, s. 2.

²¹ Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, ss. 288-89.

Taşköprülüzâde'nin şerhettiği İcî'nin (ö.1355) *Ahlâk-ı Adudiyye* adlı eseri şekil ve içerik bakımından *Ahlâk-ı Nâsırî*'ye benzer. Eser dört bölümden oluşur ve ilk bölümde ahlâk psikolojisi, ikinci bölümde ahlakî erdemlerin kazanılması, üçüncü bölümde aile ahlakı ve dördüncü bölümde siyaset ahlakı yer alır.²² Esere pek çok düşünür tarafından şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden biri 16. yüzyıl Osmanlı âlimi Taşköprülüzâde tarafından yapılmıştır. Çalışmamız bu eseri konu edinmektedir.

İcî'nin risâlesine yazılan şerhler şekil olarak birbirine benzese de muhteva açısından farklı karakteristik özelliklere sahiptir. Müellifimiz Taşköprülüzâde'nin yazmış olduğu şerh, hem kendi bilgi birikimini hem beslendiği kaynakları ve dönemin sosyal yapısını göstermesi açısından önemlidir. Taşköprülüzâde bu eserinde kendi ifadesiyle unutulmuş olan İcî risâlesinin üzerindeki tozları silmiş ve onu yeniden gün yüzüne çıkarmıştır.²³ Taşköprülüzâde'nin şerhi, İslâm ahlak düşüncesinin İbn Miskeveyh ve Tûsî'den Kınalızâde'ye uzanan sürecinde köşe taşı konumundadır. Bu eser ile İslâm ahlak düşüncesindeki sürekliliğin devam ettiği ortaya konulmuştur.

Taşköprülüzâde'nin İcî metnine ve İslâm ahlak geleneğine yaptığı katkıyı ortaya çıkarmak, bu çalışmanın amaçları arasındadır. Onun eserleri, siyaset, felsefe ve eğitim ile ilgili görüşleri üzerine pek çok çalışma yapılmış fakat devlet ve aile ahlakını bir arada işleyen bütünlüklü bir çalışma yapılmamıştır. Yaptığımız bu çalışma ile bu alandaki boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

Tez, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Taşköprülüzâde'nin hayatı, ailesi, eserleri ve eserleri üzerine yapılan çalışmaları inceledik. Onun ilimler tasnifi ve ahlâk ilminin ilimler tasnifindeki yerini *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'ni temel alıp bu konuda yazmış olduğu diğer eserlere de başvurarak değerlendirdik. Daha sonra ahlâk ilmini nasıl tanımladığı, hal, meleke kavramları ile klasik dönemden bugüne kadar gelmiş bir tartışma olan ahlâkın değişip değişmemesi meselesini şerhinden çıkararak ele aldık. Son olarak erdemler meselesini ve her bir erdemın altında yer alan ikincil erdemleri tanıtarak birinci bölümü sonlandırdık.

²² a.g.e., s. 287.

²³ Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, ed. Ömer Türker, çev. Mustakim Arıcı, 1. b., İstanbul: T.C Yazma Eserler Kurumu, 2014, s. 24.

İkinci bölümü, Taşköprülüzâde'nin ev yönetimine ilişkin düşüncelerine tahsis ettik. Evi oluşturan unsurlardan anne, baba, çocuk, hizmetçiler ve malların yönetimi konusunda Taşköprülüzâde'nin görüşlerini değerlendirdik. Bunu yaparken Taşköprülüzâde'yi selefleri ile karşılaştırmaya çalıştık.

Tezin üçüncü bölümü devlet yönetimi konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde insanın toplumsal bir varlık olarak bir arada yaşama gerekliliğine değindik. Fârâbî'den itibaren gelen klasik “erdemli şehir” ve “erdemden yoksun şehir” ayrımı ve erdemli şehrin özelliklerini izah ettik. Daha sonra devlet başkanının ve yardımcılarının görevleri ve halka karşı sorumluluklarını ve halkın haklarını açıkladık. Son olarak Taşköprülüzâde'nin toplulukları nasıl sınıflandırdığını inceledik. Bu bölümdeki konuları değerlendirirken, dile getirilen düşünceleri Taşköprülüzâde'nin diğer eserlerinde ve bu alanda yapılmış diğer çalışmalardaki düşüncelerle karşılaştırmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE VE AHLAK İLMİ

1. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'NİN HAYATI

1.1. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE AİLESİ

Osmanlı ulema sınıfına mensup Taşköprülüzâde ailesinin menşei Orta Asya'ya dayanır. Dedesi, Fatih Sultan Mehmet dönemi âlimlerinden, aynı zamanda ailenin ilk meşhur siması olan Molla Hayreddin Halil b. Kasım Hacı Safa'dır (ö.1474). Hayrettin Efendi'nin babası, Cengiz Han'ın istilasından kaçarak Kastamonu civarına yerleşir ve ailesi ile yaşamına orada devam eder. Dede Hayrettin Efendi ilim talibi bir şahsiyettir. Fatih Sultan Mehmet'in hocası, “devrinin Ebu Hanife'si” olarak anılan Molla Hüsrev'in kardeşi, Hayrettin Efendi'nin hocaları arasındadır.

Molla Hüsrev, kardeşi vefat edince dede Hayrettin Efendi'yi ilim tahsili için Molla Fenari'nin oğullarına gönderir. Hayrettin Efendi, Molla Fenari'nin oğlu Yusuf Bâlî, Molla Yegân, Molla Fahrettin Acemi gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders alır. Eğitimini tamamlayan Hayrettin Efendi, hocası Molla Yegân tarafından Taşköprü'deki medreseye müderris olarak atanır. Fatih Sultan Mehmet'in Sahn-ı Seman medreselerini kurmasıyla Hayrettin Efendi, sultan tarafından buraya müderris olması için davet edilir. Fakat Hayrettin Efendi bu davete icabet etmez. Kendisi Taşköprü'deki medreseden ayrılmayarak kırk yıl hocalık yapar ve orada vefat eder.

Hayrettin Efendi'nin oğlu ve Taşköprülüzâde'nin babası olan Mustafa Efendi, Yavuz Sultan Selim Han dönemi âlimlerindedir. İsmi Mustafa b. Halil, lakabı Muslihuddîn'dir. 1453'te Taşköprü'de doğan Mustafa Efendi ilk eğitimini ailesinden alır. Babası ve dayısından dini ilimleri öğrenip tahsiline Bursa'da devam eder. Baba Mustafa Efendi birçok önemli âlimden ders alır. Bunlar arasında en ayrıcalıklı yere sahip olan Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından ve Osmanlı'nın ileri gelen âlimlerinden Hocazade'dir. Mustafa Efendi, kendisinden Buhari'yi okur ve hadis alanında icazet alır. Taşköprülüzâde Ahmet Efendi de bu eseri babasından okumuş ve ondan icazet almıştır. Mustafa Efendi aklî ilimlerden ziyade dini ilimlere yönelerek hocaları tarafından örnek gösterilen bir talebe olur. Eğitimini tamamladıktan sonra önce Bursa'da bir medreseye atanır, sonra Ankara, Üsküp Edirne, Amasya ve İstanbul'daki medreselerde müderrislik yapar. Mustafa Efendi daha sonra öğrencisi Sultan Selim'in fermanı ile Halep kadılığına atanır. Ancak babası kadı olmaması için kendisine vasiyette bulunmuştur. Bunu gerekçe göstererek Sultan'dan azlini ister. Sultan Selim de bu vaziyete saygı duyarak Mustafa Efendi'yi Sahn-ı Seman medresesindeki görevine iade eder.

Mustafa Efendi daha sonra Bursa Sultaniyesine ikinci defa müderris olarak tayin edilir. Burada görevini yerine getirirken 1528'de vefat eder. Mustafa Efendi'nin, oğlu Taşköprülüzâde üzerindeki etkisi büyüktür. *Şakaik-ı Nu'maniyye* adlı eserinde babasının hayatını anlatan Taşköprülüzâde onu şöyle tanıtır:

*“Merhum, zahit, abid, günahlardan çok sakınan, edep ve vakar sahibi, başkalarıyla değil kendi nefsinin ıslahıyla meşgul olan bir insandı. Oyun ve eğlence ve boş şeylerle vakit geçirmez, zamanını kendini geliştirmeye ve nefis mücahedesine ayırırdı.”*²⁴

Babası onun hayatında pek çok bakımdan ilk olmuştur; onun ilim yolundaki ilk hocası, irfan yolundaki ilk mürşididir.²⁵ Mustafa Efendi müderrislik vazifesinin yanında *Hilmî* mahlasıyla şiirler yazan edebi yönü olan bir şahsiyettir. *Vikāye* ve *Miftâh* üzerine hâşiyeleri, ferâiz ilmine dair bir risâlesi bulunur.

İlmiye aileleri arasında önemli bir yere sahip olan Taşköprizâdeler'de aile fertleri kadılıktan ziyade müderrislik görevini tercih eder, eser telifiyle uğraşır, ayrıca şiir, edebiyat, hat gibi sanat dallarında önemli çalışmalar yapar. Belirli bir aile mezarlıkları

²⁴ Fatih İbiş, *İlim Yolunda Taşköprülüzâde*, 1. b., İstanbul: Erdem Yayınları, 2018, s. 26.

²⁵ a.g.e., s. 27.

olmamakla birlikte ailenin bazı fertleri Âşık Paşa Camii hazîresine defnedilmiştir. Aile üyeleri Osmanlılarda ulemânın ismi başına getirilen Hayreddin, Muslihuddin, Kıvâmüddin, İsmâüddin, Kemâleddin, Nizâmeddin gibi sıfatları almayı bir gelenek halinde sürdürmüştür.²⁶

1.2. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE’NİN İLK YILLARI VE EĞİTİMİ

Taşköprülüzâde’nin hayatı hakkındaki bilgileri bizzat kendisinden öğrenmekteyiz. Kânûnî Sultan Süleyman zamanına kadar gelen âlimlerin biyografilerini derlediği eseri *eş-Şekâiku’n Nu’mâniyye fi Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*’nin son kısmına kendi biyografisini eklemiştir. İsmâüddin Ebü’l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil er-Rûmî el-Hanefî, yaygın adıyla bilinen Taşköprülüzâde, kendi ifadesiyle 14 Rebiülevvel 901 (2 Aralık 1495) tarihinde dünyaya gelmiştir.

Kendisi, Osmanlının en ihtişamlı dönemi olan Kanuni zamanında yaşamıştır. Taşköprülüzâde ile Kanuni Sultan Süleyman’ın doğum ve ölüm tarihleri birbirine yakındır. Taşköprülüzâde, Kanuni’den bir yıl sonra doğmuş, beş yıl sonra vefat etmiştir. Ailesinin yerleştiği yer olan Kastamonu’nun ilçesi Taşköprü’ye nispetle Taşköprülü olarak anılsa da doğum yeri Bursa’dır. Asıl adı Ahmed’dir. Künyesi ‘hayrın babası’ anlamına gelen *Ebu’l-Hayr*, lakabı ‘dinin koruyucusu’ manasında *İsmâuddin*’dir. Eserinde belirttiği üzere babası bu künye ve lakabı, kendisi ilk defa Kur’an okumaya başladığı gün kullanmıştır.²⁷

İlk çocukluk yıllarını Bursa’da geçiren Taşköprülüzâde, babasının Ankara’da Ak Medrese müderrisi olmasıyla buraya taşınırlar. Burada hafızlık eğitimini tamamlar ve babasının Üsküp’e tayininin çıkması sebebiyle tekrar Bursa’ya dönerler. Baba Muslihuddin Mustafa Efendi, Taşköprülüzâde ve ağabeyini ders almaları için “Molla Yetim” olarak bilinen Alaeddin Efendi’nin yanına bırakır. Burada aldığı ilk eğitim Arapçadır. Ayrıca medreselerde okutulan temel klasik metinlerden bazılarını çalışır. Amcası Kıvâmüddin Kasım Efendi’nin Bursa’daki Molla Hüsrev medresesine tayini çıkar. Böylece Taşköprülüzâde’nin eğitim hayatı amcasının yanında devam eder. Amca Kasım Efendi de ilmiye sınıfına mensup olup dönemin önemli âlimleri olan Molla Lutfi,

²⁶ Mehmet İpşirli, “Taşköprizâdeler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM),2011, C. 40, s. 154.

²⁷ İbiş, *İlim Yolunda Taşköprülüzâde*, s. 27.

Molla İzari ve Molla Hatipzâde'den dersler almıştır. Taşköprülüzâde henüz on üç yaşında iken İbn Malik'in bin beyitlik eseri *Elfiye*'yi ezberler. Amcasından, sarftan *Kitabü'l-Harûniyye*'yi, nahivden Suyuti'nin *Davü'l-Misbâh*'ını, mantıktan *İsâgocî* ve *Şemsiye*'yi okur.

Babasının Amasya Hüseyniye medresesine atanmasıyla eğitim hayatına burada, babasının gözetiminde devam eder. Babasından mantık, kelam, belagat gibi ilim dallarına ait dönemin önemli eserlerini okur. Eğitimi tamamlayan Taşköprülüzâde'ye babası “*Oğlum! Ben babalık görevimi yerine getirdim. Bundan sonrası sana kalmış.*” diyerek ilim yolunda devam edip etmeme kararını kendisine bırakır.²⁸

İlim yolcusu olmaya karar veren Taşköprülüzâde, babasının dışında farklı hocalardan aklî ve naklî ilimlere ait metinler okur. Kelam, belagat, hadis ve astronomi alanında pek çok eseri bitirir. Ayrıca bunlar dışında kalan farklı sahalarda başka eserler de okuyarak babası başta olmak üzere üç ayrı koldan üç ayrı icazet alır ve müderris olur.

Taşköprülüzâde, hocalığa 30 yaşında (1525) iken bugün Yunanistan sınırları içinde olan Dimetoka'daki Oruç Paşa medresesinde başlar. İki yıl sonra İstanbul'da İbn Hacı Hasan medresesine tayin olur. Daha sonra sırasıyla Üsküp İshakiye medresesine, İstanbul Kalenderhane medresesine, İstanbul Vezir Mustafa Paşa medresesine, Edirne Çift Medreselere, 1539'da babası gibi Sahn-ı Seman müderrisliğine ve nihayet 1544 yılında Edirne Sultan Beyazıd medresesine atanır.

51 yaşına kadar hocalık yapan Taşköprülüzâde, Bursa'ya kadı olarak tayin edilir. İki yıl kadılık yapar ve tekrar Sahn-ı Seman medresesindeki hocalık görevine döner. Taşköprülüzâde Bursa'daki kadılık dönemini *ömür törpüsü* olarak niteler. Kadılığın kendisini ilmi faaliyetlerden alıkoyduğundan bahseder. Dört yıl kadar hocalık görevine devam eden Taşköprülüzâde tekrar İstanbul kadılığına atanır. Daha önce pişman olmasına rağmen bu görevi üstlenir. Fakat yine yanılır ve bunu şu sözleriyle ifade eder: “*Kadılık görevi, ilmî çalışmalarına büyük ölçüde mâni oldu.*” Bu durumun kendisi için takdir edilmiş bir kader olduğunu kabullenerek görevini yapmaya devam eder. Ne var ki 60 yaşında gözündeki bir hastalık nedeniyle kör olur. Kadılık görevi sona ererken ilmi çalışmaları devam eder. *Eş-Şakâik* adlı eserini bu dönemde telif eder.²⁹

²⁸ a.g.e., s. 31.

²⁹ a.g.e., ss. 36-37.

Taşköprülüzâde, 15 Nisan 1561 yılında 66 yaşında iken vefat eder. Kabrinin Fatih Camii civarındaki Âşık Paşa tekkesi mescidinin karşısında bulunan Seyyid Velayet türbesi haziresine defnedildiği tahmin edilmektedir.³⁰

1.3. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE’NİN ESERLERİ

Osmanlının en ihtişamlı döneminde yaşayan Taşköprülüzâde, yazdığı eserlerle geniş bir literatür sunmaktadır. Dönemin kültürel yapısını incelemek isteyenlerin başvurması gereken önemli bir isimdir. Ancak eserlerini Arapça kaleme alması sebebiyle onları tanıma fırsatı bulunamamıştır. Şimdiye kadar çevrilmiş eserlerinin sayısı iki iken çeviri faaliyetlerinin artmasıyla sekize kadar çıkmıştır.

Türkçeye ilk kazandırılan eseri ‘*İlimler Ansiklopedisi*’ olarak bilinen “*Miftâhu’s-Saâde ve Misbâhu’s-Siyâde*” adlı yapıtıdır. Miftâhu’s-Saâde, oğlu Kemaleddin Efendi tarafından Osmanlıcaya çevrilmiştir. Daha sonra “*Mevzûâtu’l-Ulûm - İlimler Ansiklopedisi*” adıyla sadeleştirilerek iki cilt olarak basılmıştır. Türkçeye kazandırılan ikinci eseri “*eş-Şekâiku’n-Numâniyye fi Ulemâi’d-Devleti’l-Usmâniyye*” adlı biyografik yapıtı olup ‘*Âlimler Ansiklopedisi*’ olarak tanınır. Tek cilt halinde “*Osmanlı Bilginleri*” adıyla yayınlanmıştır.

Türkçeye çevrilen diğer eserleri; 2014 yılında Yazma Eserler Kurumu tarafından yayınlanan “*Ahlak-ı Adudiyye Şerhi*”, 2016 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesi yayınları tarafından yayınlanan *Cürçânî’nin Keşşaf Şerhine Haşiye, Felsefe Risaleleri, Ahlak ve Siyaset Risaleleri, Faydalı İlimlerin Niteliklerini Kuşatan Risale* ve yine Medeniyet Üniversitesi tarafından 2017 yılında yayınlanan *İlimler Tasnifi*’dir. Taşköprülüzâde’nin ilminin genişliğini gösteren tespit edilmiş diğer eserleri ise şöyledir:

A. Mantık ve İlm-i Âdâb

1. el-Cami fi Ilmi’l-Mantık
2. el-Livâü’l-Merfû fi Halli Mebahisi’l-Mevzû
3. Manzume fi Adabi’l-Bahs ve’l-Münazara
4. Şerh (ala) Risale fi Ilmi Adabi’l-Bahs

³⁰ a.g.e., s. 38; Mustakim Arıcı, "Giriş", *Şerhu'l- Ahlâki'l- Adudiyye* içinde, s. 12.

5. Risaletü't-Tarif ve'l-Alâm
6. Fethu'l-Emri'l-Muğlak fi Meseleti'l-Mechûli'l-Mutlak

B. Dil (Sarf, Nahiv, Belagat)

1. Şerhu'l-Avamili'l-Mie (Muribu'l-Avamil)
2. Risaletü Lezzeti's-Sem fi İstiğraki'l-Müfred ve'l-Cem
3. Müftetihu'l-Î'râb
4. Haşiye ala min Evveli Şerhi Miftahi'l-Ulûm li's-Seyyid Şerif el-Cürcani
5. Risaletü'l- İstiksa fi Mebahisi'l-İstisna
6. Mesâlikü'l-Halas fi Mahâliki'l-Havas
7. Risaletü'l-Înâye fi Tahkiki'l-İstiâre
8. Şerhu'l- Fevâidi'l-Gıyasiyye fi'l-Meani ve'l-Beyan li'l-Îcî

C. Tarih ve Biyografi

1. eş- Şekaiku'n-Numaniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Usmaniyye
2. Nevadiru'l-Ahbar fi Menakibi'l-Ahyar
3. Tabakatü'l-Fukaha (Tabakat-ı Hanefiyye)

D. İlimler Tarihi

1. Miftahu's-Saade ve Misbahu's-Siyade fi Mevzûâtı'l-Ulum
2. es- Saadetü'l-Fahira fi Siyadeti'l-Ahira
3. Medinetü'l-Ulûm (Muhtasaru Miftahi's-Saâde)
4. Risaletü'i-Câmia li Vasfi'l-Ulûmi'n-Nâfia

E. Kelam, Felsefe ve Ahlak

1. el- Meâlim fi İlmi'l-Kelam
2. Haşiye ala Haşiyeti's-Seyyidi's-Şerif ala Şerhi't-Tecrid
3. Eclü'l-Mevahib fi Marifeti Vücudi'l-Vacib
4. Şerhu Dibaceti't-Tavali

5. Risale fi'l-Kaza ve'l-Kader
6. Risaletü'ş-Şühûdi'l-Ayni fi Mebahisi'l-Vücudi'z-Zihni
7. Tebyinü'd-Dekaik fi Tayini'l-Hakaik
8. Kavaidü'l-Hamliyyat fi Tahkiki Mebahisi'l-Külliyat
9. Risaletü'ş-Şifa li Edvai'l-Veba
10. Risale fi İlmi'l-Hisab
11. Risale fi Halli Terkibi 'Ekseru min en Yuhsa'
12. Risale fi Beyani Esrari'l-Hilafeti'l-İnsaniyye ve's-Saltanati'l-Maneviyye
13. Risale fi Fazli Mekarimi'l-Ahlak
14. Risale fi'l-Ahlak
15. Risale fi Hikmeti'l-Ameliyye
16. Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye

1.4. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE VE ESERLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ali Uğur, 1980 yılında, *Taşköprüzâde Ahmed 'Isâmeddin Ebû'l-Hayr Efendi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve İlmî Görüşleri* adlı çalışmasını Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde doçentlik tezi olarak sunmuştur. Cevat İzgi'nin, *Taşköprüzâde'nin Miftâh as-Sa'âde'sinin Dil ve Edebiyatla İlgili Bölümünün Tenkitli Metin Neşri* adlı 1987 yılında yüksek lisans tezi olarak İ. Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunduğu çalışması vardır. Mustafa Necip Yılmaz, *Taşköprülüzâde ve es-Saâdetü'l-Fâhire fî Siyâdeti'l-Âhire* adıyla Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1991 yılında yüksek lisans tezi yapmıştır. Şaban Gülsoy, *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mevzuâtı'l Ulum İsimli Eserindeki Kelâm Bahsinin Günümüz Diline Çevrilerek Taftazâni'nin Serhu'l-Akâidi ile Karşılaştırılması* adıyla 1995 yılında bir yüksek lisans çalışması yapmıştır. 1997 yılında M. Emin Yağcı tarafından *Taşköprüzâde'nin el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm Adlı Eseri* adını taşıyan yüksek lisans çalışması ise *el-Meâlim* hakkında yapılmıştır. Büşra Yaman İbrahimoğlu tarafından 2001 yılında İstanbul'da *Taşköprülüzâde Ahmet Efendi'nin Eğitim Anlayışı* adıyla bir yüksek lisans çalışması

yapılmıştır. Ahmet Süruri, 2002 yılında *Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin Tefsir Risâleleri* adıyla yüksek lisans tezini, 2011 yılında da *Taşköprizâde'nin el-Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri* başlıklı doktora tezini Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Ayrıca Hilmi Kemal Altun tarafından 2010 yılında *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâleleri ve Taşköprizâde'nin Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader Adlı Eseri* isimli yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

Bu alanda yapılan diğer çalışmalar ise sempozyum ve makalelerdir. 14 Mart 1989 tarihinde düzenlenen *Taşköprülüzade Ahmet Efendi Kongresinde* sunulan tebliğler 1992'de kitap olarak yayınlanmıştır. 2006 yılında Taşköprü'de *Taşköprü'den İstanbul'a Osmanlı Bilim Tarihinde Taşköprülüzadeler Sempozyumu*, Kasım 2016 yılında da İstanbul'da *Uluslararası Taşköprülüzâde Sempozyumu* düzenlenmiştir.

Hakkında birçok makale de yayınlanmıştır. Hacer Şahinalp 2017 yılında yayınlanan makalesinde şimdiye kadar tespit edilen, yurt dışında Taşköprülüzâde'nin eserleri üzerine yapılmış tek çalışmanın, Sabine Schmidtke ve Camilla Adang'ın birlikte hazırladıkları *Taşköprizâde'nin Risale fi'r-Redd ale'l-Yehûd* adlı eserin beş farklı nüshadan Arapça tenkitli neşri ve İngilizceye tercümesi olduğunu belirtir.³¹

1.5. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'NİN İLİMLERİ TASNİFİ

Taşköprülüzâde'nin ahlaka dair düşüncelerini tam olarak tespit edebilmek için, ilimler şemasında bu ilmi nereye yerleştirdiğine bakmalıdır. Taşköprülüzâde ilimleri, konusu olduğu nesnelere ontolojik düzenine bağlı olarak sınıflandırır. Bu sınıflandırma, İslam düşünürleri arasında ilimler tasnifi üzerine yapılan orijinal bir sınıflandırmadır.³² Kendisi *Miftâhu's-Saâde* adlı eserinde ilimleri önce kitabî, lafzî, zihnî ve aynî olarak varlığın dört temel katmanına göre tasnif eder. Aynî ilimler, ya nazar yoluyla ya da tasfiye yöntemi ile edinilir. Nazari yöntemle edinilen ilimleri de felsefi ve dini ilimler olarak ikiye ayırır. Taşköprülüzâde ilimler taksiminde felsefi ilimleri, teorik ve pratik olarak yan dallara ayırır. Teorik felsefe metafizik, fizik ve matematik gibi asıl ilimlere ayrılırken, bunların ayrıldığı yan dalları da vardır. Pratik felsefe ise ahlak, ev yönetimi ve siyaset

³¹ Bkz.Hacer Şahinalp, “‘Beyânu Esrâri'l-Hilâfeti'l-İnsâniyye Ve's-saltanatı'l-Ma'neviyye' İsimli Risalesi Bağlamında Taşköprizâde'de İnsan Algısı”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 3 (2017), ss. 643-677.

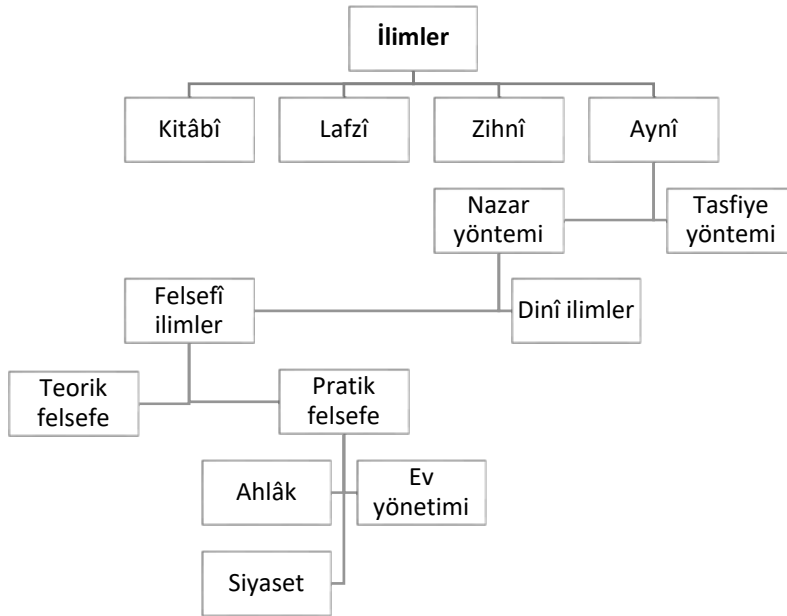
³² Süleyman Çaldak, “Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtı'lulûm'undaki İlimler Tasnîfi üzerine”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2 (t.y.), ss. 118.

gibi asıl; hükümdarlık âdâbı ilmi, vezirlik âdâbı ilmi, muhtesiplik ilmi, orduyu yönetme ilmi gibi yan dallara ayrılır. Taşköprülüzâde bu sınıflandırma ile birlikte pratik felsefenin tamamını ahlak olarak adlandırır. Pattanoğlu makalesinde bu sınıflandırmayı şöyle izah eder:

Varlıkları bizden kaynaklanmayan şeylerin, insanın gücü yettiği ölçüde araştırıldığı ilmi, teorik felsefe; amellerin ve fiillerin insanın gücü yettiği ölçüde gereği gibi yapılmasını inceleyen ilmi ise, pratik felsefe olarak adlandırır. Teorik felsefenin konusu eylemden başka bir şey olduğu halde, bu onun eylemin niteliğini araştırmaması anlamına gelmediği gibi; pratik felsefenin de konusu eylemler olmasına karşın, onun araştırma yönü sadece eylemin niteliği ile ilgili olmasını gerektirmemektedir. Dolayısıyla pratik felsefe de kendi içinde teorik ve pratik olarak ikiye ayrılır.³³

Taşköprülüzâde *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nde eylemin niteliği ile ilişkili olmayan kısmı teorik ahlâk olarak nitelendirir ve onun konusunun huylar olduğunu söyler. Eylemin niteliği ile ilgili şeyler ise erdemlerin korunması ve kazanılması olup bunlar, ev yönetimi ve devlet yönetimidir.³⁴

Tablo 1: İlimler Tasnifi

³³ Fatma Zehra Pattanoğlu, “Taşköprüzâde’de Felsefenin Pratik Alanı Olarak Ahlâk”, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 1 (2018), s. 128.

³⁴ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, ss. 32-33.

1.6. ŞERHU'L AHLÂKÎ'L ADUDİYYE

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin şerh ettiği, asıl adı “*Risâletü'l-ahlâk*” olan *Ahlâk-ı Adudiyye* adlı eser 14. Yüzyılda Şiraz'da yaşamış olan Adudüddin el-Îcî tarafından yazılmıştır.³⁵ Îcî yaşadığı dönemde kelim, fıkıh ve dil alanlarında yaptığı çalışmalarla tanınmış bir isimdir. Moğol istilalarına kadar süregelen ilmî geleneği araştırıp tahkik etmiş ve eserlerine yansıtılmıştır. Onun eserleri medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, pek çoğuna şerh ve hâşiye yazılmıştır. Îcî'nin hocası olan Kutbuddîn-i Şirâzî (ö.1311), Tûsî'nin talebesidir. *Ahlâk-ı Adudiyye* için Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırı*'sinin sistematik bir özeti denilebilir.³⁶

Taşköprülüzâde'nin, şerhi 27 Ramazan Perşembe 946'da (5 Şubat 1540) İstanbul'da tamamladığı bilinmektedir. Kendisi bu dönemde Sahn-ı Seman medreselerinde görev yapmaktadır.³⁷ Eser, Fârâbî, İbn Miskeveyh ve Nasîruddin et-Tûsî gibi İslâm Meşşâî filozoflarının pratik felsefe alanındaki görüşlerinin devamı mahiyetindedir. Mustakim Arıcı şerhe en çok Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nasırî* adlı eserinin tesir ettiğini belirtir. Bunun dışında Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Din* ve *Mişkâtü'l-Envâr* adlı eserlerine, Nizamülmülk'ün (ö.1092) *Siyâsetnâme*'sine atıf vardır. Arıcı, Mâverdü'nin (ö.1058) *el-Ahkâmü's-Sultaniyye* adlı eserinden faydalandığını belirtse de bize göre onun *Kitabü'l-Nasihâtü'l-Mülûk*'undan daha çok istifade etmiştir. Ayrıca devlet yönetimini işlediği dördüncü bölümde Seyyid Ali el-Hemedânî'nin *Zahîretü'l-Mülûk* eseri yararlandığı kaynaklar arasındadır. Yine kendi eserleri olan *Letâifu'n-Nebî* ve *Risâletü'ş-Şifâ li Edvâi'l-Vebâ*'ya işaret vardır.³⁸ Taşköprülüzâde bu kaynakların yanında büyük ölçüde ayet, hadis ve Hz. Ali'nin sözlerine yer verir. Şerhin yazıldığı dönem, Osmanlı'nın en ihtişamlı zamanı olan Kanuni dönemine denk gelir. Bu nedenle devlet yönetimine devlet gelirlerinin harcanması konusunda israftan kaçınılmasını ve itidalli olunmasını tavsiye eder. Hatta *Mevzuâtü'l-Ulûm* adlı eserinde devlet yöneticisine çok sert ifadeler kullanmış, oğlu Kemaleddin Efendi daha sonra eseri Osmanlı Türkçesine çevirirken bu ifadeleri metinden çıkarmak zorunda kalmıştır.³⁹

³⁵ Hüsamettin Erdem, “el-Ahlâku'l-Adudiyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) 1989, c.2, s.14.

³⁶ Aykıt, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adud Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, s. 2.

³⁷ Arıcı, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, s. 15.

³⁸ a.yer.

³⁹ a.g.e., s. 132.

Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi dört bölümden oluşur. Birinci bölüm ahlakın nazarî kısmı ile ilgilidir. Ahlakın tanımı, ahlakın değişip değişmemesi meselesi, hikmetin tanımı ve bölümleri ile nefsin kuvveleri işlenmiştir. İkinci bölüm faziletlerin kazanılması ve korunması ile ilgilidir. Üçüncü bölüm aile ahlâkı (siyasetü'l-menzil) ile ilgili olup bu bölümde evin tanımı, evi oluşturan unsurlar, mallar konusu, evlilik, eşlerin birbirlerine karşı sorumlulukları, hizmetçiler ve çocuğun eğitimi konuları yer alır. Dördüncü bölümü devlet ahlakına (tedbirü'l-müdün) ayırmıştır. Taşköprülüzâde, bu bölümde, siyaset felsefesi, bir arada yaşamaya duyulan ihtiyaç, toplulukların sınıflandırılması, devleti oluşturan unsurlar içinde devlet başkanı ve yardımcılarının görevleri ve halka karşı sorumlulukları, halkın hakları ve insan ilişkilerini ele almıştır.

2. AHLAK İLMİNİN TANIMI

Taşköprülüzâde ahlâkı, geleneksel felsefî anlayışa uygun şekilde ilim ve kavram olarak tanımlamış ve onu felsefî bir ilim olarak değerlendirmiştir. Ona göre ahlak ilmi, “*övülen huyları kazanmak ve yerilen huyları terk etmek için bu huylara dair bilgidir.*”⁴⁰ Onun ahlak tasavvurunu şekillendiren şey bu bilgi ve ahlâk ilişkisidir. Ahlâk ilminin konusu, “*övülenlerin yerilenlerle değiştirilmesi bakımından insan huylarıdır.*”⁴¹ Ahlâk ilminin amacı ise “*dünya ve ahiret hayatında iftihar edilecek mutluluklar ile insan nefsinin yetkinleşmesidir.*”⁴² Görülüyor ki nefsin yetkinliğe ulaşması bilgi ve davranış ile mümkündür. Hatta peygamberlerin gönderilmesindeki amaç, insanın inanç meseleleri hakkında bilgilendirilmesini sağlamak ve huylarını güzelleştirmektir. Nitekim Hz. Peygamber “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim*”⁴³ buyurur.

Taşköprülüzâde’ye göre ahlak ilmi hem aklî hem naklî bakımdan üstün bir ilimdir.⁴⁴ Nakil bakımından üstünlüğünü Fahreddin Râzi’den esinlenerek peygamberlerle ilgili ayetlerden yola çıkarak ispatlamaya çalışır. Bu ayetlerden ilki Hz. İbrahim’in şu duasıdır: “*Rabbim bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat*” (Şuarâ, 26/83). Bu ayetin birinci kısmındaki “hikmet” kavramı aklın nazarî gücünün yetkinleştirilmesi, ikinci

⁴⁰ Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 28.

⁴¹ a.yer.

⁴² a.yer.

⁴³ İbn Hanbel, “Müsned”, 2, 381.

⁴⁴ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 30.

kısımındaki “beni salihlerden eyle” sözü ise amelî gücünün yetkinleştirilmesi anlamına gelir. Bu örneklerde onun teori ve pratik bütünlüğü sağlama çabasını açıkça görürüz. Bir diğer âyette Allah Teâla şöyle buyurur: “*Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah’ım. Benden başka tanrı yoktur. O halde bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl*” (Tâhâ, 20/14). Bu ayetin birinci kısmı nazarî hikmete, ikinci kısmı amelî hikmete işaret eder. Taşköprülüzâde, Kehf Sûresi’nde ilim ile amelin özünün bir arada verildiğini belirtir: “*Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve ahirete yararlı iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın*” (Kehf,18/110).

Taşköprülüzâde, felsefî ilimlerin nebevî bir çabaya karşılık geldiği görüşündedir. Hz. Peygamberin “*Ben ahlâkı güzelleştirmek için gönderildim*”⁴⁵ hadisine dayanarak bu ilmin ilkelerinin nebevî şeriatler ve ilâhî yasalar olduğunu belirtir. Bu ilmin naklî bakımdan üstünlüğünü gösterecek bunlar gibi pek çok örnek vardır. Ahlâk ilminin aklî yönden üstünlüğünü ise şöyle açıklar: İlimlerin üstünlüğünü belirleyen şey konularıdır. Bu ilmin konusunun üstünlüğü ise onun, mümkün varlıklar arasında en üstün konumda bulunan insanı ele almasıdır. İnsanın kendisi için ulaşabileceği en üst seviyeye gelmesini konu edinmesidir. Bunu gerçekleştirmek için de felsefe gibi disiplinlerden destek alır.⁴⁶

“*O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse pek çok hayra nail olmuş demektir*” (Bakara, 2/ 269). Taşköprülüzâde bu ayette hikmetin ilim ve davranıştan oluştuğunu söyler. İlim ile kastedilen şey “teorik felsefe”dir ve onun tanımı “...varlıkları bizden kaynaklanmayan şeylerin araştırılmasıdır”. Davranıştan kastedilen ise “pratik felsefe”dir ve onun tanımı “...amellerin ve fiillerin insanın gücü yettiği ölçüde gereği gibi yapıldığının incelendiği bilim dalıdır”.⁴⁷

İlmi (hikmeti), nazarî ve amelî olarak ikiye ayırma ve bunları kendi içinde sınıflandırma geleneği Harizmî (ö.1061) ile başlamıştır. Ahlak ilmini aile ve siyaset ahlakı olarak sınıflandıran bu görüş İbn Sîna, Âmirî ve Gazzâlî gibi düşünürler tarafından benimsenmiş ve prensip haline gelmiştir.⁴⁸ Ahlak ilmini başlı başına bir disiplin olarak ele alan ise İbn Miskeveyh olmuştur. O, eserinde sadece ferdî ahlâka yer verirken Tûsî

⁴⁵ İbn Hanbel, “Müsned”, 2, 381.

⁴⁶ Taşköprülüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 30.

⁴⁷ a.g.e., s. 32.

⁴⁸ Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, 1.b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2005, s. 102.

buna aile ve siyaset ahlâkını da ekleyerek klasik üçlü tasnifi oluşturmuştur.⁴⁹ Taşköprülüzâde de İcî'nin risalesine bağlı kalarak bu gelenek üzere şerhini şekillendirmiştir.

Taşköprülüzâde bu disiplinlerin birbirinden ayrılamayacağını, hepsinin birbiriyle bağlantılı olduğunu belirtir. Pratik felsefeyi de buna göre tasnif etmiş ve şerhinde “Nazarî Ahlak” bölümünü teorik felsefe içinde değerlendirmiştir. Diğer üç bölüm ise pratik felsefe içinde yer alır.⁵⁰

2.1. MELEKE VE HAL KAVRAMLARI

Taşköprülüzâde hal, meleke kavramlarını çıkış yerlerinden hareketle açıklar. Buna göre, insan fiillerinin farklı şekillerde ve bilinçli olarak gerçekleşmesini “nefsânî fiiller”, fiillerin bilinçsizce ve tek tarzda ortaya çıkmasını “doğal fiiller” olarak adlandırır. Hal, meleke ve huy kavramlarının kendisinden çıktığı nefsanî fiiller, Taşköprülüzâde'nin kategoriler tasnifinde nitelik arazının türlerindedir. Bu tasnife göre nitelik arazi dörde ayrılır: Beş duyu ile algılanan duyulur nitelikler, nefisle ilgili nitelikler, niceliklere özgü nitelikler ve yatkınlık şeklindeki nitelikler. Önceleri literatürde huy olarak çevrilen ahlak terimini Galen de nefsin bir hali olarak tanımlamıştır. Meleke kavramı ise zamanla kullanılmaya başlanmıştır.⁵¹

Taşköprülüzâde'ye göre, nefiste yerleşik olmayan, anlık ve geçici olan nitelikler “hâl”dir. “Meleke” ise bu fiillerin çokça tekrarlanarak nefiste yerleşik bir hal alması ve ortadan kalkmalarının daha yavaş gerçekleşmesi ile oluşur. Buna göre meleke, halin kalıcı olanıdır. Örneğin, hat sanatına yeni başlayan bir öğrenci bu sanatın inceliklerini öğrenene kadar oldukça zorlanır. Fakat yeterli gayreti ve çalışmayı sürdürdüğünde artık bu sanat onda yerleşik bir melekeye dönüşür. Harfleri öyle hızlı ve rahatlıkla yazar ki kendisi bile yazının nasıl ve ne zaman çıktığına şaşırır.⁵²

Nefisteki fiillerin zorlanmadan, düşünüp taşınmadan kendisinden kolaylıkla çıkmasına “huy” denir. Müellifimiz, “kolaylıkla” sözüyle düşünmeye, kafa yormaya

⁴⁹ Aykıt, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, s. 23.

⁵⁰ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 32.

⁵¹ Arıcı, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, s. 59.

⁵² Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 34.

ihtiyaç duyulmadan gerçekleşmesinin kastedildiğini belirtir. Bu fiiller, bilinçsiz bir şekilde değil sürekli olarak tekrarlanmasından dolayı kolaylıkla ortaya çıkar.

Huy, bazen kişinin doğasında bulunur ve kişi mizaç olarak ona doğuştan yatkın olur. Taşköprülüzâde buna örnek olarak geçerli bir sebebi yokken kızan ve ilginç bir durum olmamasına rağmen kahkaha atan kimseyi gösterir. Huy, bazen de alıştırma ile kazanılır. Başlangıçta çokça çaba gösterilir ve zorlanılır. Daha sonra bu huy kişide yerleşik bir melekeye dönüşür. Örneğin, sabretmek konusunda gösterilen ısrar ve gayret sonucunda kişi zamanla sabırlı birine dönüşür.⁵³

2.2. HUYLARIN DEĞİŞİP DEĞİŞMEDİĞİ

Taşköprülüzâde, bu konuyu İbn Miskeveyh, Gazzâlî, Nasîruddin Tusî ve Adudüddîn el- İcî ekseninde tartışır. Ayrıca Stoa felsefesine ve Galen'e atıfta bulunur.⁵⁴ İcî huyların değişebileceğini söyler ve bunun gerekçelerini açıklar. Taşköprülüzâde de aynı kanaate sahiptir. Huyların değişip değişmediği konusundaki farklı görüşleri açıklayarak konuya giriş yapar: 1- Huyun doğuştan geldiği ve nefsin yapısından kaynaklandığını ve böylece hiçbir şekilde değişmeyeceğini öne sürenler. 2- İnsan nefsi, huy haline gelecek kalıpları doğuştan taşır ve bunlar daha sonra kazanılır, diyenler.⁵⁵

Taşköprülüzâde İcî'nin bu görüşlerden ikincisini tercih etmesinin gerekçelerini şöyle açıklar:

1- Tecrübe: Taşköprülüzâde, çocuklarda ve gençlerde görülen kötü huyların terbiye edilerek iyi huylara dönüştürülebileceği görüşündedir. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'a verdiği şu öğüt buna örnektir:

“Gençlerin kalbi, boş bir araziye benzer, ona ne verilirse kabul eder. Öyleyse kalbin katılaşmadan ve seni başka şeylerle meşgul etmeden önce edeplen.”

Ayrıca düşünürümüz, nefsin terbiye edilebileceğini adını zikretmediği bir şairden naklen şöyle aktarır:

⁵³ a.yer.

⁵⁴ ARICI, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, s. 63.

⁵⁵ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 36.

Nefis öyle bir şeydir ki başıboş bırakılırsa adileşir,

Erdemlere sürülürse dört elle onlara sarılır.

Bu örnekler nefsin iyi yönde gösterdiği değişim ile ilgilidir. Taşköprülüzâde ayrıca nefsin kötü yönde değişim gösterdiğini söyler. Kişinin dünyaya tertemiz geldiğini, daha sonra ihmal ya da eğitimsizlik yüzünden kötü yönde değişebileceğini Hz. Peygamber'in şu hadisi ile destekler: “*Her doğan İslam fıtratı üzerine doğar. Sonra anne-babası onu Hıristiyan, Yahudi ve Mecusi yapar.*”⁵⁶

2- Dinî naslar: İnsanın cimrilik, yalancılık, laf taşıma gibi birtakım günahları terk etmesi istenir. Din ise kişiye gücünün yetmeyeceği şeyleri teklif etmez. Bundan dolayı denilebilir ki huyların değişme imkânı mevcuttur. Ahlâkın değişimi mümkün olmasaydı din insanlardan bu tür huyları düzeltmesini istemezdi.

Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*'da reziletlerin kökünü kurutmanın emredilmediğini söyler. Reziletlerin yok edilebileceğini iddia edenler, insanın doğasında kötülük bulunduğunu ve onun arındırılmasının mümkün olmadığını savunanlardır.⁵⁷ Taşköprülüzâde'ye göre Gazzâlî'nin bu yorumundan kastedilen şudur: Din, huyları değiştirmeyi değil onları yerinde kullanmayı emreder. Temel huylar olan hikmet, iffet ve şecaat ifrat ve tefrit tarafında olursa rezilet olur. İşte din, bu reziletlerin kökünün bütünüyle kurutulmasını değil onların itidal noktasına çekilmesini emreder.⁵⁸

3- Akıl ve idrak sahiplerinin huyların değişebileceği yönündeki ittifakı: Akıllı insanlar çocuklarının eğitime önem verirler ve bunu önemsemeyenleri ise eleştirirler. Çünkü onlar eğitim ile huyların güzelleşeceğini bilirler.

Taşköprülüzâde daha sonra muhalif gruplardan bahseder ve insanın huylarını doğuştan getirdiğini iddia edenlerin görüşlerine yer verir. Bu yaklaşımın farklı üç tarafı vardır. Birincisi Stoacılara ait olan, insanın yaratılışının iyilik üzerine olduğu, kötülüğün ise sonradan öğrenildiği görüşüdür. İkincisi kötülüğün insanın aslî karakteri olduğu, iyiliğin ise sonradan kazanıldığı görüşüdür. Üçüncüsü ise Galen'e ait olup insanların bazısının doğuştan iyi, bazısının da doğuştan kötü olduğu görüşüdür.

⁵⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 92

⁵⁷ Gazzâlî'nin bu düşünceleri için bkz. Gazzâlî, *Varlık, Bilgi, Hakikat Mişkâtü'l-envâr*, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 60.

⁵⁸ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 38.

Taşköprülüzâde bu üç görüşün de yanlış olduğu kanaatindedir. Birinci ve ikinci görüş şu yönden doğru değildir: Doğuştan iyi veya kötü olan nefisler, kendilerinde bulunan sıfatın aksi bir sıfatı kazanmaları halinde bunun sebebi ya kendileri ya da başkalarıdır. Kazanılan bu farklı huyun kaynağı kendileri ise kendine zıt bir sıfatla nitelenmiş olurlar. Bu huyun kaynağı başkaları ise orada o sıfatın zıddıyla nitelenen birileri var demektir. Oysa biz başta “bütün insanlar doğuştan iyidir” ya da “doğuştan kötüdür” demiştik. O halde bunun aksinin olmaması gerekir. Dolayısıyla bu bir çelişkidir. Son görüşü ise şöyle çürütür: Değişimi kabul eden hiçbir şey tabii değildir. Yani bir şey asıl doğasının dışına çıkamaz.⁵⁹

Taşköprülüzâde, insanın iyi huylu veya kötü huylu olmasını mizacının terkiğine bağlar. Kişilerin yatkınlıklarını belirleyen şey, mizaçlarının farklılığıdır. İnsan nefislerinin farklılık göstermesi her birinin kendine has mizacının olmasından dolayıdır. İnsanların bazılarının mizaçları güçlü olduğundan ahlâkları kolay kolay değişmezken bazılarında durum böyle değildir. Bu sebeple nefisler erdemleri kabul etme noktasında da çeşitlilik gösterirler. Nefislerin zayıf ve güçlü olmalarına bağlı olarak erdemler ve reziletler oluşur. Bazı nefisler öfke gücünde bazı nefisler ise şehvet gücünde daha kuvvetli veya zayıf olur. Taşköprülüzâde, huyun mizaçtan kaynaklanması durumunda değişiminin daha zor olduğunu, sonradan edinildiğinde ise değişiminin daha kolay olduğunu belirtir. Zira ahlâkın değişmesi mümkün olmasaydı tüm nefisler aynı ahlâk düzeyinde olurdu ki durum böyle değildir. Bu da bize Taşköprülüzâde'nin ahlâkın değişebilirliğini gösterdiği son örnektir. Bu şekilde Taşköprülüzâde her huyun değişebileceğinin mümkün olduğunu kabul eden filozofların izinden gider ve gerekçelerini bu çerçevede açıklar.⁶⁰

2.3. NEFSİN GÜÇLERİ VE TEMEL ERDEMLER

Aristoteles, “*Nikomakhos 'a Etik*”te erdemi “orta olma” hali olarak tarif eder.⁶¹ Bu görüş, İslam düşüncesinde de kabul edilen bir görüş olmuştur. Taşköprülüzâde'nin ahlak anlayışına büyük oranda etki eden Tusî ve İbn Miskeveyh de erdemi, iki aşırı uç olan ifrat ve tefritin ortası olarak açıklamışlardır. Taşköprülüzâde, *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi* 'nde orta

⁵⁹ a.yer.

⁶⁰ a.g.e., s. 40.

⁶¹ Aristoteles, *Nikomakhos 'a Etik*, çev. Saffet Babür, 6. b., Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015, s. 37.

olma halini ifade için “itidal” ve “vasat” kavramlarını tercih eder. Düşünce gücünün itidali hikmet, öfke gücünün itidali şecaat, arzu gücünün itidali ise iffettir. Bu üç gücün birleşimi ile “adalet” ortaya çıkar.⁶² Adalet, bu güçlerin birbirleriyle uzlaşısı olup kişinin kendisinin ve başkasının hakkını gözetmesidir.⁶³ Taşköprülüzâde, nefsin bu üç gücü ile adalet arasındaki ilişkiyi cins-tür bağlamında ele alır. Bu ilişkiye göre temel erdemler, hikmet, şecaat ve iffet erdemleri cins konumundadırlar. Adalet ise bu üç gücün bir türü olduğundan ifrat ve tefriti yoktur.

Erdem, nefsin düşünce, öfke ve arzu güçlerinin orta olma hali ise bu erdemlerden sapma erdemsizlik olur. Taşköprülüzâde, İcî metnine sadık kalarak erdemsizlikleri açıklamış ve onları ayrıntılı biçimde incelemiştir.

Tablo 2: Erdemler ve Erdemsizlikler

Erdemsizlik	Erdem	Erdemsizlik
Tefrit	İtidal	İfrat
Kalın kafalılık	Hikmet	Cerbeze/Sahtekârlık
Korkaklık	Şecaat	Deli cesareti
İsteksizlik	İffet	Azgınlık
	Adalet	

2.4. TEMEL ERDEMLERİN ALTINDA YER ALAN İKİNCİL ERDEMLER

Her bir erdem, yani hikmet, iffet ve şecaat erdemlerinin sayısı ile sınırlandırılmayacak kadar çok alt erdemleri vardır. Taşköprülüzâde, İcî'nin eserinde bunlar içinden sadece en bilinenlerine yer verdiğini belirtir.⁶⁴ Bunlardan ilki hikmet erdeminin altında yer alan erdemlerdir ve sayıları yedidir.

⁶² Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 94.

⁶³ a.g.e., s. 92.

⁶⁴ Taşköprüzâde, a.g.e., s. 64.

1. Zihin Açıklığı: Zihnin karmaşaya düşmeksizin, kolaylıkla çıkarsamada bulunmasıdır.

2. Anlayış Düzgünlüğü: Zihnin gerektirenden gerekene kolaylıkla geçebilmesidir. Asiye Aykıt Müneccimbaşı şerhinde bu maddeyi, bilinmeyenden bilinene kolayca geçebilmesi şeklinde açıklar.

3. Zekilik: Zihnin öncüllerden sonuçlara ulaşabilme hızıdır.

4. Tasavvur Tamlığı: Eşyanın hakikatini ne eksik ne fazla tam olarak kavramadır.

5. Kolay Öğrenme: Nefsin öğrenmek istediği şeyi zorlanmadan kolaylıkla öğrenebilmesidir.

6. Ezberleme: Apaçık bilinenler yoluyla değil de bir çaba sonucu kavranılan suretlerin kaydedilmesi ve korunmasıdır.

7. Hatırlama: Ezberlenen bilgilerin istenildiğinde hazır hale getirilmesidir.

Şecaat erdeminin alt erdemleri on bir tanedir.⁶⁵

1. Ruh Yüceliği: Nefsin dört şeyi, zenginliği, fakirliği, büyüklüğü ve küçüklüğü önemsememesi, bunların durumlarının değişmesinden etkilenmemesidir. Yani bu dört şeyin varlığının ve yokluğunun kişinin nazarında aynı olmasıdır.

2. Yüksek Gayret: Dünyanın güzelliklerine sevinmemek sıkıntılarına da üzülmemektir.

3. Sabırlılık: Acı ve korku veren tehlikeli durumlara karşı dayanma gücüdür.

4. Soğukkanlılık: Nefsin korku veren şeyler karşısında endişe duymaması, metanetini korumasıdır.

5. Hilim: Öfkelenildiğinde sükûneti koruyabilmek, gerginlikten uzak durabilmektir.

6. Ölçülü Olma: Din için olan düşmanlıklar ve savaşlarda teenni ile hareket etmek yani düşünceyi elden bırakmamaktır.

⁶⁵ a.g.e., s. 72.

7. Tevazu: Erdemli kimseleri mal ve mevki bakımından kendinden aşağıda olsalar bile kendinden üstün görmektir.

8. Gayretlilik: Güzel ve iyi anılacak işleri yapmaya karşı hırslı olmaktır.

9. Dayanıklılık: Nefsin iyilikleri elde etmek için çabalaması, her türlü sıkıntıya katlanmasıdır.

10. Namusu Koruma: Kişinin ailesinin ve dinin töhmetten korumasıdır.

11. Yumuşak Kalplilik: Başka insanların başlarına gelen acı şeylere üzülme.

Bazı filozoflara göre şecaatin bunların dışında bir alt türü daha vardır. O da affedici olmaktır. Bundan kastedilen ise, gücü olduğu halde intikam almaktan vazgeçmektir.

İffet erdeminin de on bir alt erdemi vardır.⁶⁶

1. Hayâ: Nefsin dinen, aklen ve örfen çirkin olan şeyleri yapmaktan sakınmasıdır.

2. Sabırlılık: Nefsin kötü, şehvani arzulara karşı kendini korumasıdır.

3. Arzuları Dizginlemek: Nefsin, istekleri arttığında sakın kalabilmesidir.

4. Malı Temiz Tutmak: Malı onurlu bir şekilde ve başkalarının hakkına girmeden kazanmak ve onu güzel yerlerde harcamaktır. Bu erdem Tûsî ve Kınalızâde'de yer almaz.⁶⁷

5. Kanaat: Harcamaları itidal seviyesinde tutup yiyecek, giyim kuşam gibi ihtiyaçlarda sadeliği tercih etmektir.

6. Vakar: Nefsin, istenilen şeyleri elde ederken ağırbaşlı (teenni) olmasıdır.

7. Uyumluluk: Nefsin dinen, aklen ve örfen güzel olan şeyleri gönüllü olarak kabul etmesidir.

8. Hâl ve Gidişçe İyi Olmak: Nefsin kendisini yetkinleştirecek şeylere yönelmesidir.

9. Vera: Din, akıl ve mürüvvetle örtüşen iyi hasletlere sıkı sıkıya tutunmaktır.

⁶⁶ a.g.e., s. 80.

⁶⁷ Aykıt, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, s. 71.

10. Düzenlilik: Yaşamın sürdürülmesini sağlayan işlerin faydalarına göre sıralanarak yapılmasıdır.

11. Cömertlik: Verilmesi gerekli olan şeyi, verilmesi gerekli olan kişiye usulünce vermektir. Bu alt erdemin kapsamında altı erdem daha vardır.

a) Kerem: Verirken kolaylıkla ve gönülden vermektir.

b) Diğerkâmlık: Diğeri adı îsârdır ve kendi ihtiyaçlarından vazgeçerek başkasına vermek anlamına gelir.

c) Âl-i Cenaplık: Kişinin verirken bunu sevinç ve mutlulukla yapmasıdır.

d) Paylaşıcılık: Dostların durumunu takip ederek elindekini onlarla paylaşmaktır.

e) Lütufkârlık: İhtiyacı dışındaki şeyleri başkalarına karşılıksız şekilde vermektir.

f) Ferâgat: Kendisine ait olan şeyden gönüllü olarak vaz geçmektir.

Hikmet, şecaat ve iffet erdemlerini birleşmesiyle ortaya adalet erdemi çıkar. Adalet erdemi bu üç erdemin birbirleriyle uzlaşısıdır. Adalet erdeminin on dört alt erdemin vardır.⁶⁸

1. Dostluk: Herhangi bir çıkarın karışmadığı, kendisi için istenilenin dost için de halisâne sevgidir.

2. Ülfet: Gündelik hayatın idaresiyle ilgili istişare etmek, yardımlaşmak ve fikir birliğine varmaktır.

3. Vefa: Din, akıl ve örfü aykırı düşmeyen durumlarda paylaşımcı olmak ve verilen sözleri yerine getirmektir.

4. Sevecenlik: Fazilet sahibi kimselerin arkadaşların sevgisini kazanma isteğidir.

5: Mükâfat: Yapılan bir iyiliğe aynısıyla veya daha fazlasıyla karşılık vermedir.

6. İyi İlişki: Ticarete, malî işlerde adaletli olmak, hakkı hukuku gözetmektir.

7. Hakkı Güzellikle Ödeme: Kişinin verirken pişmanlık duymadan ve karşısındakini incitmeden hareket etmesidir.

⁶⁸ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 94.

8. Sıla-i Rahim: Akrabayı gözetmek, elindekini onunla paylaşmak ve onlarla ilişkiyi kesmemektir.

9. Merhametli Olmak: İnsanların başına gelen kötü bir durumdan etkilenmek ve bu kötülüğü uzaklaştırmak için çaba sarf etmektir.

10. Arabuluculuk: İnsanlar arasındaki düşmanlığı yok etmek için tarafların da hakkını gözeterek arabuluculuk yapmaktır.

11. Tevekkül: İnsanın gücünün yetmeyeceği durumlarda çabalamayı bırakmasıdır.

12. Teslimiyet: İnsanın doğasına ve amacına uymayan şeylere itiraz etmemesi, Allah Teâlâ'nın emrine uymasısıdır.

13. Rıza: Kişinin başına gelen kötü şeyler ve kaybettikleri için üzülmemesidir.

14. Kulluk: Allah Teâlâ'nın emirlerine uymak, yasakladıklarından kaçınmaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

AİLE AHLAKI

1. AİLE AHLAKI YA DA EV YÖNETİMİ İLMİ

Aile Ahlakı, *Siyasetü'l-Menzil* adıyla *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nin üçüncü bölümünü oluşturur. *Siyâsetü'l-Menzil* kavramı İcî'ye ait olup, Tusî, Devvani ve Kınalızâde'nin kullandıkları başlık *Tedbîru'l-Menzil*'dir.⁶⁹ Taşköprülüzâde, şerhinde İcî'yi esas alarak onunla aynı kavramı kullanmayı tercih etmiştir. İslam ahlak felsefesinde her iki başlık da aynı anlamı ifade eder ve *ev idaresi* kastedilir.

Ev Yönetimi İlmî (Aile Ahlakı), Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifinde *Ulûmu'l-Hikmeti'l-Ameliyye* içinde yer alan bir ilimdir. Buradaki tanıma göre; *İlmu Tedbîri'l-Menzil*: “Anne, baba, çocuk ve hizmetçiden oluşan aile bireylerinin birbirlerine karşı sorumluluklarını öğreten ve davranışlarını düzenleyen ilimdir.”⁷⁰ Taşköprülüzâde, şerhin mukaddimesinde ev yönetimini, pratik felsefe içinde konumlandırır.⁷¹

Taşköprülüzâde'nin bu bölümdeki esas kaynağı Tusî'dir. Tusî, ev yönetimi ilminin (hikmet-i menzil) tanımını *Ahlâk-ı Nasırî* adlı eserinde şöyle yapar: “Geçim araçlarını kolaylaştırmada ve işbirliği gereğince aranılan yetkinliğe ulaşmada umumun yararına olacak şekilde bu topluluğun (ev halkının) durumunu incelemektir.”⁷²

Bu ilmin amacı, insanın her iki dünyasını huzura kavuşturacak, insanlar arasında dostluk ve birliktelik oluşturacak şeylerin araştırılıp ortaya çıkarılmasıdır.⁷³ Faydası ise kişinin kendisini hem bu dünyada hem ahirette mutluluğa ulaştırarak şeyleri bilmesidir.

⁶⁹ Aykıt, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adüd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, s. 104.

⁷⁰ Çaldak, “Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtu'lulûm'undaki İlimler Tasnîfi üzerine”, s. 137.

⁷¹ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 32.

⁷² Nasîruddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, 3. b., İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016, s. 189.

⁷³ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 32.

Ahlâk-ı Adudiyye şârihlerinden İstanbulî, ev yönetimi ilmini, “şer’an, örfen ve aklen hane halkıyla işbirliği içinde olmanın keyfiyetini bilmek” olarak tanımlar.⁷⁴

Taşköprülüzâde, şerhinde ahlak felsefesinin pratik alanına daha çok vurgu yaptığından tanımlamalara pek yer vermez. Biz, müellifin takip ettiği kaynaklardan ve diğer şerhlerden de yararlanarak konu ile ilgili tanımları da vermeye çalıştık.

İnsanın sosyal bir varlık olarak yaratılması onun, hemcinsleriyle bir arada yaşama ihtiyacını doğurur. Zamanla bu ihtiyaçtan kaynaklanan pek çok oluşum ortaya çıkar. Bunların ilki “ev”dir. Evle beraber anılması gereken eş, çocuk ve hizmetçi de bu ilmin konusunu oluşturur.

1.1. EVİN TANIMI

Ahlak felsefesi geleneğinde evin tanımı birbirine benzer şekilde yapılmıştır.⁷⁵ Taşköprülüzâde’nin, şerhinde “ev (menzil)” ile kastettiği, sadece bir maddi yapı değil, o yapıyı oluşturan ve onun içini dolduran, aynı zamanda onun korunmasını ve devamını sağlayan insanların birlikteliğidir.⁷⁶ Bu ev ister taştan, ister kerpiçten, ister ağaçtan yapılmış olsun, onu ev yapan içindeki karı, koca, çocuklar ve hizmetçilerin bir arada yaşamalarıdır.

Ev yönetiminde ikinci kavram siyasettir. Taşköprülüzâde bu bölümde siyasetin tanımını yapmamış, fakat Münecimbaşı *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*’nde kısa bir tanım vermiştir. Ona göre siyaset, işlerin yönetimi ve düzenlenmesi anlamına gelir.⁷⁷ Seyislik de siyaset kökünden gelir ve “at bakımı ve yönetimi” demektir. Siyaset bazen zorla ve sert bir şekilde yola getirme manasında da kullanılır.⁷⁸

⁷⁴ İsmail Müfîd İstanbulî, *Şerhu’l Ahlâki-l Adudiyye*, çev. Selime Çınar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 144.

⁷⁵ Farabi, *Fusulü’l Medeni*, çev. Hanifi Özcan, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 1987, s. 36; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 189; Aykıt, *Münecimbaşı Ahmed Dede’nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, s. 105; Alâüddin el-Kâzerûnî, *Şerhu’l Ahlâki-l Adudiyye*, çev. Mehmet Demir, Güvenç Şensoy, 1. b., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 132; İstanbulî, *Şerhu’l Ahlâki-l Adudiyye*, s. 144; Derya Topalcık, *Kirmânî’nin Şerh-u Ahlâk-ı Adudiyye Adlı Eseri*, (yüksek lisans tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2007, s. 28; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, çev. Murat Demirkol, 1. b., Ankara: Fecr Yayınevi, 2016, s. 297.

⁷⁶ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 174.

⁷⁷ Aykıt, *Münecimbaşı Ahmed Dede’nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, s. 105.

⁷⁸ Kâzerûnî, *Şerhu’l Ahlâki-l Adudiyye*, s. 132.

1.2. EVE DUYULAN İHTİYAÇ

Taşköprülüzâde, insanın diğer canlılardan farklı olarak mükemmel bir yaratılışa sahip olduğunu, bu nedenle onun arzu duyduğu yaşam biçiminin ileri düzeyde olacağını söyler. İnsanın beslenmesi hayvanın beslenmesi gibi değildir. Onun tabiatı, besinlerin işlemiden geçirilerek tüketilmesine uygundur. Çünkü insanın mizacı yumuşaktır, bu nedenle alması gereken gıdanın da yumuşak ve temiz olması gerekir.⁷⁹ Müellif, eve duyulan ihtiyacın sebeplerinden birinin, insanın varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olan beslenme ihtiyacının karşılanması olduğunu ifade eder.

Yiyeceklerin toplanıp saklanması ve pişirilerek gıda haline getirilmesi, pek çok kişinin çalışmasıyla mümkündür. Ekinin ekilmesi, biçilmesi, öğütülmesi ve pişirilmesi aşamalarında iş bölümüne ihtiyaç vardır. Bu yiyeceklerin toplandıktan sonra bir mekânda korunması ve insanların hayatını devam ettirebilmeleri için hazırlanması, ancak bir evin varlığıyla mümkündür. Bu sebeple müellif, insanların güvenli bir yerde sağlıklı bir şekilde hayatlarını devam ettirebilmeleri için bir mekâna ihtiyaç duyduklarını vurgular.

Taşköprülüzâde ortaya çıkan bu ihtiyacın bireysel bir ihtiyaç olduğunu belirtir. Bunun yanında türün devamı için de eve ihtiyaç vardır. Zira insan neslinin üremesi ve devam ettirilmesi rastgele yaşanan bir süreç değildir. Soyun karışıp bozulmaması, ailenin belli olması, babanın çocuğu üzerindeki sorumluluğunun sağlanması için evlilik şarttır. Öte yandan çocukla birlikte aynı mekânı paylaşan eşlerin yapmaları gereken iş yükü artar ve bunun için yardımcılarına ihtiyaç duyulur. Yardımcılarla da artan bu küçük topluluğun düzenini sağlamak için evde bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Bu ise evin reisi olan babadır. Kınalızâde, bu çokluk içindeki birlik durumunu “sanatsal düzen” ifadesiyle tanımlar.⁸⁰

Fârâbi’ye göre evin yöneticisi, şehrin yöneticisi gibidir. Onun şehrin yöneticisi için verdiği doktor örneği, evin yöneticisi için de geçerlidir.⁸¹ Aynı örnek Tusî’nin *Ahlâk-ı Nâsırî*’sinde de yer alır.⁸² Taşköprülüzâde de selefleri gibi bu örneğe şerhinde yer verir. Evin reisi, tıpkı bir doktorun vücudun denge halini gözetmesi gibi, ev halkının durumunu ve ihtiyaçlarını gözetmeli, varsa eksikleri gidermelidir. Doktor, nasıl her bir organın sağlığını düşünerek, bir hastalık durumunda onun için özel tedavi uygular ve beden

⁷⁹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, s. 295.

⁸⁰ a.g.e., s. 296.

⁸¹ Farabi, *Fusulü’l Medeni*, s. 37.

⁸² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, s. 190.

bütünsel sağlığını da önemseyerek onu bedenle uyumlu hale getirirse, evin reisi de evin her bir ferdinin sorunlarıyla tek tek ilgilenmeli, onları çözüme kavuşturmalı ve onu evin diğer unsurları ile uyumlu hale getirmelidir. Tedavisi mümkün olmayan bir organın varlığı söz konusu ise, o organın vücudun diğer azalarına zarar vermemesi için kesilip atılması uygun görülür. Bunun gibi, ev halkından birinin diğerlerine vereceği zarar da aynı yöntemle ortadan kaldırılmalıdır.⁸³ Taşköprülüzâde, tedavisi mümkün olmayan bu hastalıklı organın kesilip atılması işlemini, böyle bir yapıdaki kişinin evden uzaklaştırılması şeklinde açıklar.⁸⁴

2. EVİ OLUŞTURAN UNSURLAR

2.1. MALLAR

2.1.1. Malın Kazanılması

Ahlâk-ı Adudiyye şârihlerinden sadece İstanbulî (ö.1802), *mal* kelimesinin hangi kökten geldiğini incelemiş ve onun “mevl” kökünden geldiğini belirtmiştir. Tanımını ise İstanbulî ile birlikte Kâzerûnî ve Münecimbaşı’nda görürüz. Buna göre mal; “insanın tabii olarak kendisine meylettiği, hayatın idamesi ve ihtiyaç duyulan zaman için biriktirilen şey” demektir.⁸⁵

Îcî’ye göre, malın kazanılmasında ev yönetimini ilgilendiren kısım, onun buluntu, bağış ya da miras yoluyla elde edilmiş olması değil, ticaret yoluyla ve zanaat marifetiyle kazanılmış olmasıdır. Taşköprülüzâde de ticaret ve zanaatın, mesleklerin en önemlileri olduğunu, fakat mal temininde bunların yanında ziraat ve hayvancılığın da önemli iki yol daha olduğunu belirtir. Ona göre, bu meslekler içinde en korunaklı olan zanaattır. Zanaattan elde edilen gelir az da olsa, devamlı olduğundan riski de azdır. Ziraatçiliğin ise işi çok, fakat geliri azdır. Ticarete iş az, gelir çok, ancak risk daha fazladır. Hayvancılık ise ziraatçilik ile ticaret arasında bir meslek olup, risk bakımından ziraattan sonra gelir.⁸⁶

⁸³ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 176.

⁸⁴ a.g.e., ss. 150-52.

⁸⁵ Aykıt, *Münecimbaşı Ahmed Dede’nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, s. 107; İstanbulî, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 144; Kâzerûnî, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 134.

⁸⁶ Taşköprüzâde, a.g.e., s. 134.

Taşköprülüzâde yapılan karşılaştırmalar neticesinde zanaatın diğerlerinden daha üstün bir meslek olduğunu belirtmiştir.

Kişinin gelirini temin ederken dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır. Bu hususlar İcî’de iki tane iken, Taşköprülüzâde bunlara bir ilavede bulunur: Birincisi, kişi adaletli olmalı, ölçüde, tartıda hile yapmamalı, alış-verişte hak ve hukuka riayet etmelidir. İkincisi, kişilik onurunu zedeleyecek adi mesleklerden uzak durmalıdır. Üçüncüsü ise kınanacak işlerden kaçınmalı, hürriyetini korumalıdır.⁸⁷

Taşköprülüzâde yaşadığı dönemdeki meslekleri konumlarına göre sınıflandırmış, onları; a) Muteber, b) Adi, c) Orta seviyeli olmak üzere üçe ayırmıştır:

a) Muteber meslekler kendi içinde üçe ayrılır: 1) Akılla ilgili olan meslekler. Bu meslek grubundakiler sağlam görüşe, doğru istişare edebilme ve toplumu iyi bir şekilde idare etme yeteneğine sahiptir. Bu vasıflara sahip kimseler vezirler ve devlet başkanlarıdır. 2) Ediplerin ve erdemli insanların sanatı. Bu kimseler belagat, yazı, tıp, yıldız bilimi, muhasebe ve yer ölçüm bilimi gibi ilimleri icra edenlerdir. 3) Askerler ve komutanlar.

b) Adi meslek grupları ise, karaborsacılık ve sihir gibi herkese zarar veren mesleklerdir. Tusî bunlar için “fetatçılarının sanatı” der. Kumar işletmeciliği ve şarkıcılığı da “erdeme aykırı” meslekler olarak görüp, bu grupta zikreder ve bunların “sefihlerin sanatı” olduğunu söyler. Deri tabaklama gibi tiksindirici, fakat zorunlu işlerden olduğu için aklen çirkin olmayan meslekleri ise, “mayası düşük olanların yapacağı işler” olarak görür.⁸⁸

c) Orta seviyedeki meslekler ise, zanaat, ticaret, demircilik gibi mesleklerdir. Tusî bunlardan ziraatı *zorunlu*; kuyumculuğu *zorunlu olmayan*; binicilik ve demirciliği *basit*, tartıcılık ve bıçakçılığı ise *birleşik* meslekler şeklinde sınıflandırır.⁸⁹

Taşköprülüzâde meslek gruplarının sınıflandırılmasında ve tanımında Tusî’yi esas almış, fakat onun gibi ayrıntılı açıklamada bulunmamıştır. Ayrıca Tusî ve Kınalızâde haklı olarak söz konusu meslek gruplarının birbirine üstünlük sağlama yarışında

⁸⁷ Taşköprüzâde, a.g.e., s. 136.

⁸⁸ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 194.

⁸⁹ a.yer.

olmamaları, her birinin kendi alanlarında yetkinleşme çabası içinde olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir.

2.1.2. Malın Korunması

Taşköprülüzâde'ye göre malın korunması üç şekilde olur:

Birincisi, evin ihtiyaçlarını karşılamada aile fertlerini sıkıntıya sokmayacak şekilde gelirin gidere denk, hatta fazla olmasına dikkat edilmelidir.

İkincisi, eldeki mal değeri artan şeylerden olmalıdır. Yani değer artışı bulunmayan kıymetli mücevherler gibi şeyler saklanmamalıdır. Az da olsa, devamlı kâr getiren mallar tercih edilmelidir.

Üçüncüsü ise, tedbir maksadıyla mallar para, ticaret eşyası, gayrimenkul ve hayvan olarak taksim edilmelidir.⁹⁰ Bu şekilde davranarak yaşanabilecek herhangi bir felaket durumunda malların tamamı kaybedilmemiş, içlerinden bir kısmı kurtarılmış olur.

2.1.3. Malın Harcanması

Taşköprülüzâde'ye göre malın harcanabileceği yerler dörttür:

1- Allah Yolunda Yapılan Harcamalar: Bunlar Allah yolunda verilen zekât, sadaka gibi O'nun rızasına ulaşmak maksadıyla yapılan harcamalardır. Taşköprülüzâde, bu harcamalar yapılırken kişinin ahiret sevaplarını boşa çıkarmasından korkulan, dolayısıyla dikkat edilmesi gereken bazı hususlardan bahseder. Bunlar:

a) Her şeyden önce kişi, verirken gönülsüz bir şekilde vermemelidir. Verdiğini gönül rahatlığıyla vermeli, verdiği şey için üzülmemelidir. Ayrıca verdiği için dolayı şımarmamalı, nefsi gurura kapılmamalıdır.

b) Kişi verdiği başa kakmamalıdır.

c) Yardım ettiği kişiyi incitmemeye özen göstermelidir.

d) Yardım ederken teşekkür beklentisi içinde olmamalıdır.

e) Gerçek ihtiyaç sahiplerini aramalı, kendilerini gizleyen, ihtiyaç sahibi olduğunu belli etmeyen kimseleri tespit etmeye çalışmalıdır.

⁹⁰ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 178.

f) El açıp yardım isteyen kimse asla geri çevrilmemelidir.

g) Verdiğini ulu orta değil, insanlardan gizleyerek vermelidir.

2- Mürüvvet İçin Yapılan Harcamalar: Taşköprülüzâde mürüvveti, nefsin bir gücü olarak tanımlar. Onu “din, akıl ve gelenek açısından methedilen tüm güzel işlerin ilkesi” sayar. Mürüvvet için yapılan harcamalardan kastedilen, sadakadır. Sadaka veren kişi bazı hususlara dikkat etmelidir. Öncelikle kişi, sadaka verirken acele etmelidir. Sadakayı alacak kimseyi bekleterek kırmamalı, veremiyorsa, kibar şekilde geri çevirmelidir. İstanbulî sadakanın bekletilmeden verilmesini cömertliğe bağlar. Zira cömert kimse vermede acele davranır. Nitekim şair şöyle demiştir: “En iyi bağış, kendisinde erteleme ve bıkkınlık belirtisi olmayandır.”⁹¹ Taşköprülüzâde’ye göre mürüvvet için yapılan harcamalarda da şu hususlara dikkat edilmelidir:

a) Yapılması gereken harcama için aceleci davranmalı, harcama geciktirilmemelidir.

b) Yardım, gizlice yapılmalıdır.

c) Verilen çok olsa bile, veren tarafından azımsanmalıdır.

d) İmkân ölçüsünde verme işleminde süreklilik olmalıdır. Zira devamlı olmayan işler unutulur.

e) Harcamanın yapıldığı yer ya da kimse iyi seçilmelidir ki manevi karşılığı olsun. Taşköprülüzâde buna örnek olarak şairin şu deyişini aktarır: “Açık eli yukarıya kılıç mevkiine koymak, tıpkı kılıçların ıslak yere konulması gibi zararlıdır.”⁹²

3- Zorunlu Harcamalar: Bu harcamalar iki kategoride değerlendirilir: Birincisi yiyecek ve giyecek gibi, netice itibariyle kişiye yarar sağlayan harcamalardır. İkincisi ise adi, ahmak veya zorba, zalim birinden gelecek zararı def etmek maksadıyla yapılan harcamalardır.

4- İhtiyaçlar İçin Yapılan Harcamalar: Bunlar, orta yolu korumak suretiyle kişinin ailesi için yaptığı harcamaları kapsar. Taşköprülüzâde orta yolu ifade ederken, israftan

⁹¹ İstanbulî, *Şerhu'l Ahlâki-l Adudiyye*, s. 152.

⁹² Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 182.

ziyade cimrilikten uzak durulması gerektiğini belirtir. Zira insanlar fitraten cimriliğe ve pintiliğe yatkın olup, cimriliğin itidal seviyesine getirilmesi daha zordur.

2.2. EŞLERİN BİRBİRİNE KARŞI SORUMLULUKLARI

2.2.1. Evliliğin Gayesi ve Eş Seçiminin Önemi

Bu konu üzerinde durmadan şunu öncelikle ifade etmek gerekir ki Taşköprülüzade'nin bu konuya ilişkin görüşlerini değerlendirirken dönemin aile yapısı ve sosyal şartları göz önünde bulundurulmalıdır.

Taşköprülüzâde'ye göre ev yönetiminde eş seçimi ve eşlerin birbirine karşı sorumlulukları son derece önemlidir. Her şeyden önce evlilik iki şey için istenir; neslin devamı ve evin düzeni. Zira dinin gereklerini yerine getirmek, düzenli bir aile yaşantısı ile mümkündür. Evlilik, “malın korunması ve neslin devamı için” gereklidir. Eşler birbirlerinin koruyucusu, diğerinin yokluğunda evlerinin ve mallarının temsilcisidir.⁹³

Taşköprülüzâde, evlilikte üç şart arar: Birincisi akıldır ki bu en önemli şarttır. İkincisi iffettir ki bu da soyun ve namusun korunması için gereklidir. Üçüncüsü ise hayâdır. Hayâ erkek için de geçerlidir elbette, fakat kadın için zorunludur. Taşköprülüzâde, bu şartlardan birinin bile eksik olması halinde, evliliğin amacı olan evin düzeninin bozulacağını ifade eder. Bunlar dışında eşte asalet, zenginlik ve güzellik aranır. Müellifimiz burada önemli bir uyarıda bulunur. Bunlar önceki şartlar üzerine ilave olarak düşünüldüğünde güzeldir, fakat öncekilerden bağımsız, kendi başına düşünülüp ilk üç şartın yerine tercih edildiğinde, bu aslî olanı devre dışı bırakıp, ikincil olanı merkeze almak olur. Taşköprülüzâde bunu şöyle açıklar: Kadın sadece asaleti veya zenginliği için tercih edilecek olursa, o bununla evde üstünlük taslamaya ve eşinin önüne geçmeye çalışır. Bu da evde dengenin bozulmasına ve huzursuzluğa yol açar. Sadece güzelliği için tercih edilecek olursa, kadın üstün olduğu vasfı ile yetinip, diğer yönlerini geliştirmek için çabalamayacak, akıl ve güzel ahlak gibi özellikleri zayıf kalacaktır. Bu nedenle müellifimize göre güzelliğin de itidal seviyesinde olması, iyi bir eş için yeterli olmalıdır. Ona göre, hem çok güzel, hem de çok çirkin kadından sakınmalıdır. Zira çirkin kadın,

⁹³ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, 174.

erkeği daha güzelini aramaya sevk edebilir. En doğrusu, kişinin güzellikte kendine denk olanı seçmesidir. Denklik, temiz bir nesil oluşmasının temel dayanağıdır.⁹⁴

2.2.2. Evlilikte Erkeğin Sorumlulukları

Bu konu doğal olarak evlilik ve aile hayatı ile ilgili yazılan kitapların ana konularından biridir. Bununla ilgili çok şeyler yazılabilir. Ama biz burada Taşköprülüzâde ile sınırlı kalmak, onun bu konuya ilişkin düşüncelerini değerlendirmek durumundayız. O, erkeğin evlendikten sonra özellikle dikkat etmesi gereken üç hususa dikkat çeker:

1- Erkek, öncelikle eşinin kendisine saygı duymasını sağlamalıdır. Bunun için önce kendi ahlâkını düzeltmelidir. Davranışlarında faziletli olmalı, kusurlarını gidermeye çalışmalıdır. Eşinin kendisine saygı duymasını isteyen erkek, onu çok sıkmamalıdır.

2- Erkeğin dikkat edeceği ikinci husus, eşine ikramda bulunmasıdır. Erkek, hanımının sevgisini kazanmak, ilgisini çekmek için ona cömert davranmalıdır. Bu cömertliği göstermenin yolları ise Taşköprülüzâde'ye göre şunlardır:

a) Erkek, hanımının konumuna uygun giysiler giymesini sağlamalıdır.

b) Hanımlar ev işlerine erkeklerden daha hâkim olduklarından, bu konularda onlara danışmalı, söz hakkını onlara bırakmalıdır.

c) Erkek, hanımı ile arasında soğukluğa yol açmaması için, hanımının akrabalarına cömert davranmalı, onları ziyaret etmelidir. Böylece hanımının kendisine olan sevgisi artmış olur. Taşköprülüzâde, bunun mürüvvet için önemli bir eşik olduğunu söyler.

d) Erkek, üstün vasıfları olsa bile, başka bir kadını hanımına tercih etmemelidir. Zira hanımı onu kıskanır, gururu zedelenir ve bu durum ikisinin de huzurunu bozar. Taşköprülüzâde, ikinci eşi tasvip etmemiş, padişahlar haricindekiler için ikinci eşi caiz görmemiştir. Hatta şerhinde çok eşliliğin neden sakıncalı olduğunu bir örnekle anlatır.⁹⁵ Taşköprülüzâde bu örneğin uzun bir hikâyeden alındığını belirtir ve hikâyenin tamamını vermez. Ancak Halid bin Safvan'ın şu sözünü nakleder: “Araplar ikinci eş anlamındaki

⁹⁴ a.g.e., s. 184.

⁹⁵ a.g.e., s. 186.

ez-zarra kelimesini *zarar*'dan türetmiştir. Bu demektir ki nikâhında iki kadın olan erkek mutlaka zarar ve ızdıraplıdır.”

3- Erkeğin evlilikte dikkat etmesi gereken üçüncü husus, eşinin zaman ayırıp emek vereceği bir meşgalesinin olmasıdır ki, bu yaklaşımı bu alanda yazılmış tüm klasik ahlak metinlerinde görmek mümkündür. Taşköprülüzâde buradaki meşguliyeti ev işleri ve geçim meseleleri ile açıklar. Ona göre, meşguliyeti olmayan kadın, süslenmeye ağırlık verecek, uygun olmayan görünüşüne girerek aile düzeninin bozulmasına yol açacaktır. Diğer *Ahlâk-ı Adudiyye* şârihleri de bu konuda benzer ifadeler kullanır. Kınalızâde ise, kadının ev işlerinden arta kalan zamanlarında bir sanata yönlendirilmesini tavsiye eder.⁹⁶ Böylece kadın, boş zamanını gereksiz meşguliyetlerle geçirmemiş, hem kendisi, hem ev halkı için faydalı bir uğraşı edinmiş olur.

Taşköprülüzâde, erkeğin hanımına karşı sorumluluklarını dile getirirken bunların her birini aynı zamanda bir ayete dayandırır. Örneğin erkeğin hanımıyla iyi geçinmesini tavsiye ederken “*Onlarla iyi geçinin*” (Nisa, 4/19) ayetini delil getirir.

Erkek evi başarılı bir şekilde yönetmelidir. Taşköprülüzâde erkeğin, evdeki ağırlığının kaybolmaması için her konuyu hanımına danışmaması gerektiği kanaatindedir. Hanımının dine uygun olmayan davranışlarını ise mazur görmemeli, bu tür davranışları karşısında onu uyarmalıdır.

Erkek, gerektiğinde hanımını kıskanmalı, başka erkeklerden sakınmalıdır. Bunun gereği olarak onu nâhoş mekânlardan, erkeklerin de bulunduğu eğlence yerlerinden uzak tutmalıdır. Taşköprülüzâde, erkeğin, hanımını kıskanıp sakınmasına olumlu yaklaşırken, kadınların çok sıkılmamasını, haklarında suizanda bulunulmamasını da tavsiye eder.

Erkek, evin geçimini sağlamalıdır. Yüce Allah ev harcamalarının nasıl olması gerektiği hususunda şöyle buyurur: “*Harcadıklarında ne israf, ne de cimrilik ederler*” (Furkân, 25/67).

Hanımına dini bilgileri öğretmelidir. Nitekim Yüce Allah bu hususta şöyle buyurur: “*Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun*” (Tahrim, 66/6).

⁹⁶ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, s. 319.

Birden fazla eşinin olması durumunda eşleri arasında adaleti sağlamalıdır.

Çocuk-çocuğunun eğitimine özen göstermeli, onları edepli yetiştirmelidir.⁹⁷

Burada şunu da ifade edelim ki, Taşköprülüzâde'nin evlilikte erkek kadın ilişkisini anlatırken, bugün “sorunlu” olarak görülebilecek bir yaklaşıma sahip olduğu ve bu doğrultuda bazı ifadeler kullandığı gözlemlenmektedir. Evlilikte erkek ve kadının sorumluluklarını erkek üzerinden ifade etmesi, yorumlarında kadını fazla önemsemeyen bir görüntü sergilemesi, bu konuda bazı zayıf hadislere de itibar etmesi, câlib-i dikkattir. Bu yaklaşımda o dönemin erkek egemen aile yapısının da rolünün olduğu yadsınamaz elbette. Hacer Şahinalp, Taşköprülüzâde'nin bu yaklaşımını “*Beyânu Esrâri'l-Hilâfeti'l-İnsâniyye ve's-Saltanati'l-Maneviyye*” İsimli Risalesi Bağlamında Taşköprîzâde'de İnsan Algısı adlı makalesinde şu nedenlere dayandırmıştır:

1- Öncelikle müellifin okuyucu kitlesi olarak muhatabının erkekler olması, onu bu şekilde yazmaya sevk etmiş olabilir.

2- Bu tür yorumların diğer bir sebebi, bilemeyeceğimiz bazı ihtiyaçlar veya zorunluluklar olabilir.

3- Taşköprülüzâde'nin yaşadığı dönem, saray hayatında kadınların etkin olmaya ve yönetimin zayıflamaya başladığı bir dönemdir. Bu sebeple müellif, içinde bulunduğu bu ortama tepki olarak bu tür sert ifadeler kullanmış olabilir. Zira onun bu şekilde itidalden ayrılan etkili vurgularına diğer bölümlerde rastlamamaktayız.

4- Bu durumun sebebi Taşköprülüzâde'nin nakilci kişilik yapısı da olabilir. Şahinalp'e göre onun nakle olan aşırı güveni, bazı hatalı çıkarımlarda bulunmasına yol açmıştır.⁹⁸

2.2.3. Evlilikte Kadının Sorumlulukları

Ev yönetimi ile ilgili kadına düşen sorumluluklar da vardır. Adududdin İcî bunları şöyle ifade eder: Kadın iffetli olmalı, kocasına maddi gelirinin yeterli olduğunu hissettirmeli, onu bu hususta küçük düşürmemelidir. İyi bir eş olmalı ve eşine çok sitem

⁹⁷ Taşköprîzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 192.

⁹⁸ Bkz.Şahinalp, ““Beyânu Esrâri'l-Hilâfeti'l-İnsâniyye Ve's-saltanati'l-Ma'neviyye' İsimli Risalesi Bağlamında Taşköprîzâde'de İnsan Algısı”, ss. 643-77.

etmemelidir. Taşköprülüzâde ise bunlara kaynağı belli olmayan şu dikkat çekici rivayeti ilave eder:

*Salih bir kadın, şefkat ve sevgide anne gibi, dayanışma ve kanaatte arkadaş gibi, hizmet, tahammül ve itaatte cariye gibi, hizmetçilere ezasında zalim gibi, kendisinden şikâyet edilmesinde düşman gibi, hainlik ve malı telef etme konusunda hırsız gibidir.*⁹⁹

Burada yadırganacak ifadeler olduğu malumdur. Taşköprülüzâde bu ifadeleri sadece nakleder, herhangi bir açıklamada bulunmaz. Tusî *Ahlâk-ı Nâsırî*'de bu ifadeleri şöyle açıklar: Eşin anneye benzetilmesi, onun her zaman ve her durumda eşinin yanında olmasını, eşinin rızasını elde etmek için her türlü sıkıntıya katlanmayı göze almasını; arkadaşına benzetilmesi, her bir şeyde eşiyile uyum içinde olmasını, malını ondan esirgememesini, verdiğinde kanaat etmesini, vermediğinde ise onu mazur görmesini; cariyeye benzetilmesi, eşinin önüne geçmeye çalışmamasını, kocasının sertliğine sabretmesini, eşinin iyi huylarını öne çıkarıp ayıbını örtmeye çalışmasını ve teşekkür etmeyi bilmesini ifade eder. Tûsî'ye göre kadının zalime benzetilmesi, bazı kadınların tembellik, sık sık öfkelenme ve başkalarını suçlama, eşinin memnun olacağı şeyleri bilmeme, yanında çalışanları çokça azarlama ve incitme gibi bazı kötü huylara sahip olmalarından; hırsıza benzetilmesi ise, kocasının malını koruma konusunda titiz davranmamaları, gereksiz harcamalarda bulunmaları ve eşinin kendisine sunduğu imkânları önemsiz saymalarından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰

Taşköprülüzâde evlilikte kadınların sorumlulukları konusuna az yer vermiştir. O, kadınların, çocukların ve hizmetçilerin yönetimini daha önce de belirttiğimiz üzere, erkeğin yükümlülükleri üzerinden açıklamıştır.

2.3. HİZMETÇİLERİN YÖNETİMİ

Taşköprülüzâde hizmetçiler konusunu *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nde evin aslı unsurları arasında eşlerden sonra, *İnsani Hilafet ve Manevi Saltanatın Sırları* risalesinde ise Tusî ve Kınalızâde gibi, çocukların yönetimi bahsinden sonra ele almıştır.¹⁰¹ Taşköprülüzâde'nin, şerhte İcî'nin sıralamasını takip ettiği anlaşılmaktadır. Hizmetçilerin

⁹⁹ Taşköprülüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 190.

¹⁰⁰ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, s. 204.

¹⁰¹ a.g.e., s. 227; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, s. 352.

anne ve babadan sonra aile bireylerinden biri olarak ele alınması, ilk defa Tusî'de görülür.¹⁰²

Ahlâk metinlerinde hizmetçiler, evin organları mesabesinde görülmüştür. Evin reisi bedendeki ruh, evin hanımı bedeninin kendisi ve hizmetçiler de o bedendeki organlar gibidir.¹⁰³ Eşlerin kendilerinin yapmaları gereken pek çok işi onlar sayesinde görebilmelerinden dolayı hizmetçiler ev için önemlidir. Onların varlığı uzuvların bedene olan katkısı gibidir. Bu nedenle hizmetçilere ihtimam gösterilmelidir. Taşköprülüzâde şerhinde, aile reisinin hizmetçilere nasıl davranması gerektiğini şu şekilde açıklamıştır:

Hizmetçileri dikkatli bir şekilde gözleyerek hangi işlere yetenekli olduklarını keşfedip o işlerde çalıştırmalıdır. Farklı farklı işlere koşturup yormamalı, onlara güçlerinin üzerinde iş yüklememelidir. Ayrıca onların varlığı için Allah'a şükretmeli, her türlü ihtiyaçlarını cimriliğe kaçmadan karşılamalıdır.

Evin reisi hizmetçilerin durumları hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Öncelikle onları seçerken hangi işte çalışacaklarını, hangi işe yetenekli olduklarını göz önünde bulundurarak seçmelidir. Taşköprülüzâde ayrıca hizmetçilerin denenerak alınmasını tavsiye etmiştir. Bu mümkün değilse, dış görünüşlerine bakarak karakterlerini anlamaya çalışmalıdır. Bunu yapabilmek için ise, ev sahibinin feraset ilmîni bilmesi gerekir.

Taşköprülüzâde, hizmetçilerin rahatça çalışabilmeleri, görevlerini yerine getirebilmeleri için yapılması mümkün olan her şeyin yerine getirilmesini tavsiye eder. Onların hakkına girilmemesi de, üzerinde hassasiyetle durduğu bir husustur.

Hizmetçilerin hatalarına karşı affedici olmalı, fakat onları görmezden gelmemelidir. Kusurlarını düzeltmeye çalışmalı, bunu yaparken itidalli olmaya dikkat etmelidir.

Hizmetçiler hata yaptığında, aile reisi onları cezalandırırken kişilik onurunu zedeleyecek şekilde ve dinin hükümlerine aykırı davranmamalıdır. Onların gözünde saygınlığını kaybetmemeye özen göstermelidir.¹⁰⁴

¹⁰² Aykıt, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, s. 119.

¹⁰³ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 194.

¹⁰⁴ a.g.e., s. 198.

İş bölümünde her birine tabiatına uygun görev verilmeli, bünyelerine ağır gelecek işlerde çalıştırılmamalıdır.

Taşköprülüzâde, İcî'den yararlanarak dile getirdiği bu düşüncelere ilaveten, *İnsani Hilafet ve Manevi Saltanatın Sırları* risalesinde de bazı noktalara dikkat çeker.¹⁰⁵ Aile reisi, hizmetçiye yediğinden yedirmeli, giydiğinden giydirmelidir. Ona gerekli olan dini bilgileri öğretmelidir. Onu gündüz çalıştırdıktan sonra gece de çalışmaya zorlamamalıdır. Onu küçümsememeli, ibadetlerinin kazaya kalmaması için ibadet ederken ona iş buyurmamalı, dinen yasak sayılmayan durumlarda ona müsamahakâr davranmalıdır. Aile reisi bunlara dikkat ettikten sonra hizmetçi hata işler, bu hatalarına devam eder ve bunda da ısrarcı olursa, onu evden uzaklaştırmalıdır.¹⁰⁶

Taşköprülüzâde'nin bu ifadelerinden evin hizmetçisine adeta baba şefkatiyle yaklaştığı anlaşılmaktadır. Onların bir çalışan olarak sorumluluklarından ziyade, haklarını öne çıkarır. Bununla, gücü elinde tutanlara nasıl davranması gerektiğini öğütler. Onun bu duyarlılığının en önemli kaynağı, şüphesiz ayet ve hadislerdir. Bu kaynaklardan birinde Peygamber Efendimiz şöyle buyurur:

*Onlar Allah'ın sizin sorumluluğunuza emanet ettiği kardeşlerinizdir. O halde Allah kime kardeşinin sorumluluğunu verirse, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin ve onlara taşıyamayacağı yük yüklemesin; onlara taşıyamayacağı yük yüklerse kendisi de yardım etsin.*¹⁰⁷

Taşköprülüzâde daha sonra hizmetçi ve köle ayırımına giderek evdeki işlerde çalıştırılmak üzere kölenin hizmetçiden daha uygun olduğunu belirtmiştir. Zira onların üzerinde otorite kurmak, hizmetçiye göre daha kolaydır. Taşköprülüzâde ayrıca köleleri milletlerine göre sınıflandırır. Bu sınıflandırmaya göre farklı karakter yapıları ortaya çıkar. Buna göre; Arapların üstün vasıfları fesahat ve dehalarıdır. Zayıf yönleri ise sertlik, arzu gücünün baskın olması ve kabalıklarıdır. İranlıların üstün yönleri akıllı ve temiz olmaları, zayıf yönleri ise hilekâr ve ihtiraslı olmaları, Rumların üstün vasıfları vefakâr ve sevgi dolu olmaları, zayıflıkları ise cimrilikleridir. Hintlilerin sezgileri güçlü ve zeki olmaları öne çıkan özellikleri iken kibirli, hilekâr ve kötü niyetli olmaları da zayıf

¹⁰⁵ Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Ahlak ve Siyaset Risaleleri*, çev. Mustakim Arıcı, 1. b., İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 78.

¹⁰⁶ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 200.

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, "Edeb", 123-124.

yönleridir. Taşköprülüzâde'nin Türkleri “şecaatleri ile tanınmakla birlikte hain ve kaba” olarak nitelenmesi de son derece dikkat çekicidir.¹⁰⁸

2.4. ÇOCUKLARIN YÖNETİMİ

Çocuğun eğitimi ailede başlar. Onun karakterinin şekillenmesinde ebeveynin rolü oldukça fazladır. Çocuğun kişiliği aileden aldığı eğitim ile gelişir ve çocuk kendine özgü davranışlar elde eder. Sağlıklı bireylerin oluşması için ailede verilen eğitim çok önemlidir. Kendisi de aynı zamanda bir eğitimci olan Taşköprülüzâde, bu konu üzerinde hassasiyetle durur. Çocuğun aileden ve hocadan alacağı eğitimin önemini ayrı ayrı vurgular.

Çocuğun eğitimi, ahlâk felsefesinin tüm filozofları tarafından üzerinde önemle durulan bir konudur. Taşköprülüzâde, çocuğun eğitimini anne-babanın çocuğa karşı sorumlulukları, çocuğun anne-babasına karşı sorumlulukları ve çocuk-hoca ilişkisi bağlamında ele almıştır.

2.4.1. Ebeveynin Çocuğa Karşı Sorumlulukları

Anne ve babanın öncelikli görevi çocuğa güzel bir isim koymaktır. Peygamber Efendimizin buyruğu bu yönde olmuş, çocuklara güzel isim konulmasını tavsiye etmiş ve uygun bulmadığı isimleri değiştirmiştir.¹⁰⁹ Çünkü çocuk kendisine konulan kötü bir isimden ömür boyu rahatsızlık duyar. Eskiden çocuğa isminin verilmesi yedi güne kadar ertelenirmiş. Kazerûnî ve İstanbulî, bunun sebebini, çocuğa en uygun ismin araştırılıp bulunması şeklinde açıklar.¹¹⁰

Maverdî, çocuğa isim verilirken üç hususa dikkat edilmesini tavsiye etmiştir: a) İsim, peygamberler ve Allah'ın salih kulları gibi dindar kimselerin isimlerinden seçilmelidir. b) İsmın telaffuzu kolay, anlaşılır, harflerinin az olması gerekir. c) İsmın anlamı güzel, kişinin toplum içindeki mertebesine ve makamına uygun olmalıdır.¹¹¹

Ebeveynin çocuğun üzerindeki ikinci sorumluluğu ona iyi ahlaklı, mutedil mizaçlı bir sütanne seçmesidir.¹¹² Taşköprülüzâde emzirme ile kötü huyların çocuğa

¹⁰⁸ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 200.

¹⁰⁹ a.yer.

¹¹⁰ Kâzerûnî, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 154; İstanbulî, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 170.

¹¹¹ Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî, *Siyaset Sanatı Kitabü'l-Nasihatu'l-Mülûk*, çev. Mustafa Sarıbyık, 2. b., İstanbul: Ark Kitapları, 2016, s. 287.

¹¹² Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 202.

sirayet edeceğini, bu nedenle çocuğun doğasının değişebileceğini söyler. Hatta Kınalızâde filozofların, süt emmeyi “ikinci doğum” olarak nitelediklerini belirtir.¹¹³ Maverdi ise tüm bu görüşlerin aksine, çocuğun annesi tarafından emzirilmesi taraftarıdır.¹¹⁴ O, bu fikrini şu ayet ile destekler: “*Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler*” (Bakara, 2/233). Sütanne ise annenin emziremediği durumlarda tercih edilmelidir.

Çocuk doğar doğmaz yapılacak olan bu vazifeler tamamlandıktan sonra, onun terbiyesi ile meşgul olunmalıdır. Aristoteles önce bedenini, sonra ruhun vücuda geldiğini, bu nedenle önce çocuğun bedensel terbiyesiyle, sonra ruh terbiyesi ile meşgul olunmasını tavsiye etmiştir. Bedenin eğitimi aynı zamanda ruh için de faydalıdır.¹¹⁵

Çocuğun terbiyesine temiz huylarını korumakla başlamalıdır. Ebeveynin öncelikli görevi, çocuğun temiz fitratını korumaktır. Taşköprülüzâde, çocuğun zekâsının berrak ve alma yönüyle güçlü olmasından dolayı, ona verilen şeyi çok çabuk alacağını söyler. Çocukta ilk ortaya çıkan güç ise utanmadır. İbn Miskeveyh, bu davranışın onun asaletinin delili ve eğitime layık olduğunun göstergesi olduğunu ifade eder.¹¹⁶

Taşköprülüzâde çocuğu eğitirken, yeme-içme ve kılık-kıyafet ile ilgili ihtiyaçlarının asgari düzeyde karşılanmasını öngörür. Çocuğa öncelikle yemeyi ve giysiyi değersiz göstermeli, bunlardan amacın lüks, gösteriş ve başkalarına üstünlük kurma değil, açlığı yatıştırmak, soğuk ve sıcaktan korunmak olduğu öğretilmelidir. Hatta azla yetinmeyi öğretmek için yemek saatini iyice acıkana kadar geciktirmelidir. Tüm işlerini yerine getirmeden kendisine yemek verilmemelidir. Çocuğun beden ve akıl sağlığı için akşam yemekleri az olmalı, zekâsı için et azaltılmalı, saldırgan ve arsız olmaması için sarhoş edici şeylerden de sakındırılmalıdır.

Taşköprülüzâde çocuğun hatalarını düzeltirken günümüz eğitim sisteminin tavsiyelerine uygun hareket eder. Buna göre, çocuk yanlış davranışlar sergilediğinde bunları bilerek değil, farkında olmadan yaptığı telkin edilmelidir. Günümüzde de sıkça vurgulanan “kişilik değil, davranış eleştirilmelidir” yöntemine uygun olarak çocuğun

¹¹³ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, s. 328.

¹¹⁴ el-Mâverdi, *Siyaset Sanatı Kitabü'l Nasihatü'l- Mülük*, s. 287.

¹¹⁵ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin, 3. b., İstanbul: Say Yayınları, 2017, s. 249.

¹¹⁶ İbn Miskeveyh, *Ahlâk Eğitimi / Tehzibu'l-Ahlâk*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç, 2. b., İstanbul: Büyüyenay, 2017, ss. 77-78.

karakterinin zedelenmemesine dikkat edilmelidir. Eğer çocuğun kötü davranışları alışkanlık haline gelmişse kınanmalı, bu davranışlardan vazgeçmediği takdirde, azarlanıp hafifçe kulağı çekilmelidir. Ancak bu azarlamalar tekrarlanmamalıdır. Zira bu, çocukta tekrar yapma hırsı uyandırabilir veya buna bağışıklık kazanabilir.¹¹⁷

Çocuğun görüştüğü kimseler de terbiyesi açısından önemlidir. Oturup kalktığı kişiler hayırlı insanlar olursa, onların huyları çocuğun tabiatına yerleşir. İyi huyların kendisinde yer etmesi için, eğlence ve zevk ehlerinden uzak tutulmalıdır. Çocuk lüksten, bolluktan, aşırı uykudan korunmalıdır. Fakat gündüz bir miktar uyumasına müsaade edilmelidir. Çocuğun beden yönünden sağlıklı ve güçlü olması için yemesinin ve uykusunun az olması gerektiğine tüm ahlak eserlerinde değinilmiştir. Beden zindeliğini kazanması için yorucu işlerde çalıştırılmalı, spora, sıcak ve soğuk ortamlarda bulunmaya yönlendirilmelidir.¹¹⁸ Aristoteles, beden sağlığını oldukça önemsemiş bir filozoftur. Ona göre çocuklar, bebeklik döneminde vücutları ılık tutularak soğuğa alıştırılmalıdır.¹¹⁹

Taşköprülüzade'nin şerhinde buraya kadar verilen bilgiler çocuğun bakımı ve temel eğitimine dairdir. İnsanlar yaratılışları gereği farklı fitratlara sahiptir. Bu nedenle aynı mesleğe ve ilme yönelmezler. Bu, Allah'ın âlemdeki nizamının gereğidir. Allah Teâla buyurur ki: *“Rabbin dileseydi bütüin insanları tek bir millet yapardı. Fakat onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten Rabbin onları bunun için ‘çeşit çeşit’ yarattı”* (Hûd 11, 118/119). Kişi, tabiatına yatkın olanı çabuk kavrar ve amacına en kısa zamanda ulaşır. Bu nedenle çocuğun buluş çağına gelinceye kadar hangi ilme ve sanata yatkın olduğu gözlenmeli ve çocuk ona yönlendirilmelidir.¹²⁰ Çocuğun yatkınlığı ilme ise, bu hususta belirlenen usullere göre eğitilir. Eğer bir zanaata yatkın ise, ona uygun eğitime başlanır. Şayet bir meslekte başarılı olamama durumu ortaya çıkarsa, önce tüm gayretini sarf edip etmediğine bakılır. Sonra başka bir mesleğe yönlendirilir. Sık sık bir meslekten diğerine geçmesine müsaade edilmez. Çocuğa yaptığı işin ustası olması tembihlenmeli, sadece temel bilgiler ile yetinmesine izin verilmemelidir.¹²¹

¹¹⁷ Taşköprizâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 202.

¹¹⁸ Taşköprizâde, a.g.e., s. 204.

¹¹⁹ Aristoteles, *Politika*, s. 252.

¹²⁰ Taşköprizâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 204.

¹²¹ a.g.e., s. 206.

Çocuğu asıl mesleğine yönlendirecek ve onu terbiye edecek kimse hocasıdır. Hocası onun hangi zanaat ve ilme yatkın olduğunu keşfedecek kişidir. Taşköprülüzâde hocanın talebesinin yeteneğinin hangi yönde olduğunu keşfetmesini Platon'un örneği ile açıklar. Bu örnekte Platon, hocayı bir simyacıya benzetir. Hoca talebesini tıpkı bir simyacı gibi gözlemeli ve onun neye dönüşebileceğini iyi tespit etmelidir.¹²²

2.4.2. Çocuk İçin Hocanın Önemi

Müellifimiz, çocuğun eğitime geçmeden önce onu eğitecek hocanın hangi özellikleri taşıması gerektiğini açıklamıştır.

Taşköprülüzâde, çocuğa seçilecek hocanın akıllı, dindar, öğretim sırasını ve çocukların kabiliyetlerini keşfetmeyi bilen, ağırbaşlı, saygın, deneyimli, her ilim ve meslekten insan grubu ve tabakasının adabına, özellikle devlet yöneticileri ve seçkinlerin adabına vakıf bir kimse olması gerektiğini belirtir. Hocayı, çocuğa yetkinliğini kazandıran ve ona ebedi hayatı bahşeden bir vasıta olarak hakkına riayet edilmeye babadan daha layık görmüştür. Baba çocuğun bedeninin varlık sebebi ise, hoca da meleke halindeki aklının varlık sebebidir. Taşköprülüzâde, hocanın anne ve babasından üstünlüğünü bir analogi ile açıklar: Annenin bebeğini sütüyle emzirmesi gibi, hoca da çocuğu hakiki bilgi ve hikmet sütüyle emzirir. Babanın çocuğunu çeşitli gıdalarla beslemesi gibi, hoca da öğrencisini hakikate dair gıdalarla ve yakîni bilgi ile besler. Böylece öğrenci bilfiil akla ulaşır ve müstefad akıldan ibaret olan rüştüne erer. Taşköprülüzâde'ye göre ruhun bedene, bilginin süte, ruhanî gıdaların hayvanî gıdalara ve aklî varlığın duyusal varlığa üstün olması gibi, hoca da babaya üstündür. Bu sebeple hoca, tüm yaratılmışların içinde hizmet edilmeye en layık olanıdır. Zira hoca sayesinde çocuk, Allah'ı bilir ve ona kulluk eder. Hocasına itaat etmeyen Allah'ı bilemez ve O'na kulluk edemez. Bu nedenle hoca gerçek var edicinin halifesi ve mutlak Rabbin vekilidir.¹²³

Taşköprülüzâde çocuğun eğitiminde hocanın önemini bu ifadelerle belirledikten sonra, çocuğun alacağı eğitimin nasıl olması gerektiğini açıklamıştır. Fârâbî'ye göre öğretim, nazari bilgilerin verilmesi, eğitim ise ahlaki erdemlerin ve amelî sanatların ortaya çıkarılmasıdır. Öğretim sözle yapılan bir eylemdir. Eğitim ise amelî melekelerin

¹²² a.yer.

¹²³ Taşköprüzâde, a.g.e., s. 212.

sonuçları olan davranışların insanlar tarafından azimle yapılmasını sağlamaktır.¹²⁴ Eğitim, erdemli bir davranış ortaya çıkarmaya yöneliktir ve bu davranışın arzulan bir davranış olması gerekir. Taşköprülüzâde'nin de hocaya yüklediği sorumluluk, çocukta böyle bir istek uyandırmak, çocuğa öğretilecek ahlaki meziyetlerin alışkanlık haline gelmesini sağlamaktır.

Taşköprülüzâde'ye göre hoca talebesine önce dini eğitim vermelidir. Sonra seçkin kimselerin güzel yanları, âdâptan bahseden ve nasihat içeren şiirler öğretmelidir. Aşk şiirleri ve edebiyatından ise sakındırmalıdır.¹²⁵ Platon da *Devlet*'inde çocukların dinledikleri ilk hikâyelerin erdeme dair seçilmiş en iyi örnekleri barındırması gerektiğini söyler. Çünkü gençler neyin alegori olduğunu, neyin olmadığını ayırt edemez ve bu yaşta zihinlere yerleşen düşünceler kolay silinmez.¹²⁶

Çocuk faziletleri tanıma ve iyi olan şeyleri elde etme isteği ile yetiştirilmelidir. Yaşlıları ve akranları ile birlikte okumalıdır. Oyun oynamasına da fırsat verilmelidir ki eğitiminde zorlanmasın. Hocadan azar işittiğinde ebeveyninden yardım istemesi de yasaklanmalıdır.

Öğrencinin hocasına itaatinin nasıl olması gerektiği konusunda ise Taşköprülüzâde öğrenciye beş görev yükler:

- 1- Kendini tam olarak eğitime adanmalıdır.
- 2- Hocaya saygıda kusur etmemeli, eğitimini özel ihtiyaçlarından önde tutmalıdır.
- 3- Kendi bilgisinin hocasının bilgisi karşısında yetersiz olduğunu bilerek daima ona şükran duymalıdır.
- 4- Hocasının ve hocası sebebiyle bir arada bulunduğu kimselerin cefasına katlanmayı göze almalıdır.
- 5- Hocasına sıkıntı verecek şeylerden sakınmalıdır.¹²⁷

¹²⁴ Fârâbî, *Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü's-Sa'ada)*, çev. Ahmet Arslan, 4. b., İstanbul: Divan Kitap, 2015, s. 81.

¹²⁵ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 204.

¹²⁶ Platon(Eflatun), *Devlet*, çev. Kemal Ozan, 4. b., İstanbul: Profil Kitap, 2017, s. 87.

¹²⁷ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 214.

2.4.3. Çocuğun Ebeveynine Karşı Sorumlulukları

Taşköprülüzâde, bu konuya çocuk için anne babanın önemini anlatarak başlar. Anne babaya hizmetin önemini ayetler ile delillendirir:

Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve ana babanıza iyi davranmanızı emretti. (İsrâ, 17/23).

Onlara ‘of’ bile deme; onları azarlama! (İsra, 17/23)

Taşköprülüzâde’ye göre, anne ve baba, çocuğun varlık sebebi olması dolayısıyla hürmete layıktır. Allah Teâla onlar vasıtasıyla çocuğu var etmiştir. Anne, çocuğunu dokuz ay karnında taşır, kalbinde muhafaza eder, hamileliğin ağırlığına katlanır, doğum ve sonrasında ortaya çıkan sıkıntılarla ve acılarla mücadele eder. Sonra kanının akından ve can maddesinden onu emzirir. Çocuğunu büyütmek için uykusuzluğa ve yorgunluğa katlanır. Baba da bebeğin büyümesinde gerekli olan maddi ihtiyaçları karşılamak için çalışır. Onun eğitimi için çaba harcar.¹²⁸ Tusî, “varlık sebebi olma” yönüyle annenin, baba ile eşit durumda olduğunu söyler. Fakat çocuğun yetişmesinde babadan daha çok zahmete katlanması sebebiyle, annenin hakkının babadan daha fazla olduğunu belirtir.¹²⁹

Çocuğun hakiki var edicisi mutlak Rab’dır. Taşköprülüzâde’ye göre anne ve baba ise çocuğun “yakın rabbi”dir. Yani onu sûreten yetiştirenlerdir. Bundan dolayı Allah'a olan sorumluluğun yerine getirilmesinin ardından, ebeveyne karşı yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerekir. Bunun için evlat, anne ve babasına itaat etmeli, onlara minnet duygusu içinde olmalı, rızalarını almalı ve ezalarına katlanmalıdır. Bir ayette Allah Teâla şöyle buyurmuştur:

Biz insana ana-babasına iyi davranmasını emretmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. (Lokman, 31/14).

Ayette anne babaya saygı ve teşekkür, Allah’a saygı ve şükürden sonra zikredilmiştir. Taşköprülüzâde’nin bu noktada oldukça dikkat çeken bir görüşü vardır: Ona göre, Allah’ın bizim kulluğumuza ihtiyacı yoktur. Fakat anne babamız bizim ilgimize muhtaçtır. Bundan dolayı Allah’ın emrettiği farzlar hariç, anne babaya hizmet, Allah

¹²⁸ a.g.e., s. 208.

¹²⁹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 348.

Teâlâ'ya hizmete göre daha önemlidir. Çünkü anne babaya hizmetin içinde Allah'a hizmet de mevcuttur.¹³⁰

Anne babaya itaatte çocuğun uyması gereken üç şey vardır:

1- Çocuk, ebeveyninin sevgisini ve hoşnutluğunu kazanmak için çaba harcamalıdır. Bunu hem sözleri, hem davranışları ile göstermelidir. Kalbinde onlara karşı soğukluk oluşmasına fırsat vermeden onları sevmelidir. Allah'a itaatsizlik talebi hariç, tüm isteklerini yerine getirmeye çalışmalıdır. Dine uymayan talepleri söz konusu olduğunda ise, tatlı bir dille onları ikna etmeyi denemelidir.

2- Onlara, istemelerine fırsat vermeden, maddi imkânı elverdiği ölçüde yardımda bulunmalıdır. Verdikten sonra ise yapılan yardımı konuşmamalıdır.

3- Hem dünya hem ahiret hayatı için gizliden ve açıktan anne babası için Allah'tan hayır dua istemelidir. Allah Teâla şöyle buyurur:

Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et! Diyerek dua et. (İsra, 17/ 24)

Anne baba vefat ettiğinde, onların vasiyetlerini yerine getirmelidir.¹³¹

Çocuğun ebeveynine itaatsizliği ise üç şekilde olur: İlki, sözleri ve davranışları ile onları sevmediğini göstermesidir. İkincisi, kendilerinden maddi menfaat beklemesidir. Yanında iseler yaptığı hizmeti başlarına kakması ve onları azarlamasıdır. Üçüncüsü ise isteklerini yerine getirmemek suretiyle onları zor durumda bırakması ve onların tavsiyelerine uymamasıdır.¹³²

Taşköprülüzâde daha sonra anne hakkı ile baba hakkını ruhanilik ve cismanilik yönüyle kıyaslamıştır. Babanın hakları daha naiftir ve ruhanilik cihetine yakındır. Anne hakkı ise daha görünür olduğundan cismanilik cihetine yakındır. Müellifimiz bu kıyas neticesinde babanın hakkının karşılığının “ona itaat etmek ve onun duasını almak” olduğunu söyler. Annenin hakkının karşılığı ise “onun geçimini kolaylaştırmak ve kendi malından faydalanmasını sağlamak”tır. Anne baba için geçerli olan saygı ve hürmet, dede, amca, dayı ve büyük kardeşler ve bunların mukabili olan hanımlar için de geçerlidir.

¹³⁰ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 210.

¹³¹ a.yer.

¹³² a.yer.

3. ÂDÂB-I MUÂŞERET KURALLARI

Osmanlı devletinde 19. yüzyıl öncesi âdâb-ı muâşeretle ilgili eserler genelde saray ve çevresine yönelikti. Toplumda ise görgü kuralları daha çok aile ve sosyal çevreden öğrenilirdi. Önceleri sadece belirli bir zümreye yönelik ve ahlak kitapları içinde olan bu konular, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren müstakil eserler olarak basılmıştır. Bu eserlerde selamlaşma, yeme-içme ve sofrada adabı, giyim-kuşam ve oturup-kalkma adabı, büyüklere ve arkadaşlara karşı muamele, selamlaşma ve konuşma âdâbı gibi konular yer alır.¹³³ 16. Yüzyıl Osmanlı âlimi olan Taşköprülüzâde de, eserinin ev yönetimi bölümünün sonuna bu konuyu ekleyerek sözünü ettiğimiz bu geleneği devam ettirmiştir.

3.1. KONUŞMA ÂDÂBI

Taşköprülüzâde, konuşma adabına sükûtun konuşmaktan daha güzel olduğunu belirterek başlamıştır. Ona göre akıllı kimse susmayı kendine adet edinendir.¹³⁴ Nitekim Hz. Peygamber de bu hususta; “*sükût eden kurtulur*” buyurmuştur.¹³⁵ Kişi bunu başaramayacak durumdaysa, çok konuşmamalı ve başkaları konuşurken onların sözünü kesmemelidir. Tusî, kişinin dinlemesinin konuşmasından neden daha mühim olduğunu örnek bir hikâye ile açıklar. Bir bilgeye, “neden senin dinlemen konuşmandan fazladır?” diye sormuşlar. O da cevaben; “çünkü bana bir dil ve iki kulak verilmiştir” demiştir.¹³⁶ Yani kişi bir söylediğinin iki katını dinlemelidir. Konuşma iyi bildiği bir konu hakkında olsa bile, başkalarının sözünü kesmemelidir.

Kişi, insanların sorularını alaycı bir şekilde yanıtlamamalıdır. Bir toplulukta söylenen bir söze ilk cevap veren olmamalı ve kendisine sorulmayan soruyu cevaplamaya çalışmamalıdır. Cevaplayacağı zaman da soruyu iyice anladığından emin olarak söyleyeceklerini zihninde sorgulayıp öyle konuşmalıdır.

Kişi, insanların kendi aralarındaki konuşmalarını dinlemeye çalışmamalıdır. Ne yüksek, ne de alçak sesle konuşmalı, ses tonunda dengeyi gözetmelidir. Büyük ve önemli kimselerin huzurunda saygılı olmalı ve seviyeli bir üslup ile hitap etmelidir. Konuşurken

¹³³ Fatma Tunç Yaşar, “Âdâb-ı Muâşeret”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), 2016, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. Ek-1, ss. 34-36.

¹³⁴ Taşköprülüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 214.

¹³⁵ Tirmizî, “Kıyâmet” 50.

¹³⁶ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 217.

kapalı lafızlardan, boş ve çirkin sözlerden, uzun uzun anlatmaktan, tartışmaktan, tekrara düşmekten kaçınmalıdır. Anlatacağı konuyu açık, anlaşılır ve net biçimde aktarmalıdır. Konuştuğu kaba veya müstehcen bir konu ise, üstü kapalı şekilde anlatmalıdır.

Kişi konuşmasında el ve vücut hareketleri yapmaktan sakınmalıdır. Tartışmada ise muhatabının akıl seviyesine göre hitap etmeli, doğru sözü kimden geldiğine bakmadan kabul etmelidir. Büyüklerin bulunduğu bir topluluğa girdiğinde selamlamaya sağdan başlamalıdır. Gıybet ve iftira etmemeli, insanların sözlerini ve davranışlarını taklitten sakınmalıdır.¹³⁷

3.2. OTURUP KALKMA ÂDÂBI

Taşköprülüzâde bütün davranışlarımızda itidali tavsiye eder, tembellik ve aceleciliği hoş görmez. Kişinin kibirli ve kaba davranışlardan kaçınması gerektiğini söyler. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmuştur:

Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin. (İsra, 17/37)

Kişi yolda sallanarak yürümekten ve sık sık etrafına bakınmaktan sakınmalıdır.

Kişi kendinden büyüklerin yanında iken bacaklarını uzatmamalı, bağdaş kurmamalı, saygı ve edeple oturmalıdır. Otururken eline dayanmaktan, başını dizine ve eline yaslamaktan, parmak çıtlatmaktan uzak durmalıdır. Elle sakalı ve yüzü sıvazlamaktan, ağız ile uğraşmaktan, esnemekten ve bunun gibi çirkin davranışlardan kaçınmalıdır.

Bir mecliste otururken kişinin uykusu gelirse, onu gidermeye çalışmalıdır. Bu mümkün değilse, o meclisten ayrılmalıdır. Kişi bir meclise girdiğinde, kendisine en uygun yer neresi ise, oraya oturmalı ve öne atılmamalıdır. Meclistekilerin büyüğü ise, dilediği yere oturur, misafir ise uygun bir yere oturması usuldendir.¹³⁸

3.3. YEME İÇME ÂDÂBI

Yemek yemeye başlamadan önce ellerin ve ağzın yıkanması en önemli husustur. Kişi eğer misafir değilse, yemeğe önce başlamalıdır. Yemek yerken lokmalar küçük

¹³⁷ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 216.

¹³⁸ a.yer.

alınmalı, yemek önünden yenmeli ve ağız şapırdatılmamalıdır. Yemek yerken acele edilmemeli, lokmalar iyice çiğnendikten sonra yutulmalıdır. Parmakları yalamaktan, yemeği koklamaktan ve en lezzetli yemeği istemekten kaçınmalıdır. Yemek yerken ağza gelen taş veya kemik parçası gibi şeyler insanlara fark ettirilmeden çıkarılmalıdır. Yemeğini bitiren, sofradakileri beklemeli, onlardan önce kalkmamalıdır. Yemekten sonra eller yıkanmalıdır. Su içerken ses çıkarılmamalı, ağızdaki su hemen yutulmalıdır. Taşköprülüzâde, bu konu hakkında yazılabilecek daha çok şey olduğunu belirtir ve bu yazılanlara uymayanlardan uzak durulmasını tavsiye eder.¹³⁹

¹³⁹ a.g.e., s. 218.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLET AHLAKI

1. DEVLET AHLÂKI İLMİ

Taşköprülüzâde *Şerhu'l Ahlâki'l Adudiyye* adlı eserine yazdığı mukaddimede hikmeti, ilim ve davranışın toplamı olarak tanımlamıştır. İlimden kasıt felsefenin teorik kısmı olup pratik kısmını ise davranışlar oluşturmaktadır. Teorik felsefe, içinde eylemi, pratik felsefe de ilmi barındırmaktadır. Yani ikisi de birbirinden bağımsız olmayıp teorinin içinde pratik, pratiğin içinde de teori bulunmaktadır.¹⁴⁰

Taşköprülüzâde, *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nin bölümlerinde (ki o, bölümleri “Birinci Makale, İkinci Makale...” şeklinde adlandırmıştır) ele aldığı konuları açıklarken “Bunlar ya eylemin niteliğiyle ilişkili ya da onunla ilişkili olmayan şeylerdir” demiş ve şerhin bölümlerini bu tespit ışığında sınıflandırmaya tabi tutmuştur.

Buna göre; Şerhin birinci bölümü (Nazarî Ahlâk) eylemin niteliğiyle ilişkili olmayan teorik kısımdır.

İkinci bölümü (Faziletlerin Korunması ve Kazanılması) eylemin niteliğiyle ilişkili olan ahlâk kısımdır.

Üçüncü bölüm (Ev Yönetimi; Siyâsetü'l-Menzil) yine eylemin niteliğiyle ilişkili olan ev yönetimine ait kısımdır.

Dördüncü bölüm (Devlet Yönetimi; Tedbîru'l-Müdün) de eylemin niteliğiyle ilişkili olup devlet başkanının siyasetidir. Devlet başkanı ise Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Hükümdarın amacı adil bir yönetimle halkı (Allah'ın kullarını) düzene sokmaktır.¹⁴¹ Onları erdemli bireyler olarak yetiştirmek ve erdemli bir devletin teşekkülüne imkân sağlamaktır. Nitekim erdemli şehrin temelini erdemli fertler oluşturur. Bireyin bu erdemleri elde etmesi yine erdemli bir toplum içinde gerçekleşir. Bu görüşün

¹⁴⁰ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 32.

¹⁴¹ a.yer.

İslam ahlak düşüncesindeki öncüsü Fârâbî olup Taşköprülüzâde kendisinden önemli ölçüde istifade etmiştir. Bilindiği üzere Fârâbî İslâm düşünce geleneğinde siyaset felsefesinin kurucu filozofudur. Ahlâk eğitimini siyasetle ilişkilendirmek, onun felsefesinin belirleyicisi olmuştur.¹⁴² Fârâbî, insanın en üstün ve en büyük mükemmelliğe şehirde ulaşabileceğini ifade eder.¹⁴³

İnsanın toplum içinde yetkinleşebileceği düşüncesi Aristotelesçi görüşle¹⁴⁴ de uyum içinde olup, Taşköprülüzâde'ye göre bunu en mükemmel biçimde gerçekleştirecek olan kimse, Allah'ın yeryüzündeki halifesi peygamberdir. Bu yaklaşımıyla Taşköprülüzâde, insanı mükemmel bir varlık haline getirmeyi amaçlayan ahlak ilmini peygamber kavramı ve ilahi şeriat ile ilişkilendirmek suretiyle dinî referanslar kullanmıştır. Müellifin görüşlerini açıklarken ayet ve hadislere dayanmış olması da bunun göstergesidir.

Taşköprülüzâde hem aklî hem naklî ilimlere önem veren bir düşünürdür. Bu nedenle devlet ahlakı okumalarımızı müellifimizin bu iki yönünü dikkate alarak yapmaya çalıştık. Taşköprülüzâde'nin, bu şerhteki görüşlerini, büyük ölçüde Tusî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî* adlı eserinden iktibas ettiğini daha önce ifade etmiştik. Tusî ise Fârâbî'nin siyaset felsefesini sistemleştirerek ardında büyük bir miras bırakmıştır. Dolayısıyla bu bölümde Tusî üzerinden Fârâbî, onun üzerinden de ağırlıklı olarak Platon ve Aristoteles'e atıflar yapacağız. Fârâbî siyaset felsefesinde daha çok Platon'dan etkilendiğinden, bizim de meselelere bakışımız bu yönde olacaktır. Ayrıca Müstakim Arıcı, müellifin Mâverdî'nin *El-Ahkâmü's-Sultaniyye* isimli eserinden istifade ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁵ Biz ise okumalarımızda Taşköprülüzâde'nin metinlerinin Mâverdî'nin bu eseriyle değil, *Kitabü Nasihati'l-Mülûk* isimli eseri ile daha fazla benzerlikler taşıdığını gözlemledik.

Taşköprülüzâde meseleleri ele alırken bazı konulara hiç yer vermemiş, bazılarını ise kısaca değinmekle yetinmiştir. Kendisi, tasavvufî bir dil kullanmayı tercih etmiş, teorik tartışmalara değinmemiştir.

Bu bölümde Taşköprülüzâde'nin siyaset felsefesini nasıl tanımladığını, toplulukları nasıl sınıflandırdığını, erdemli şehrin özelliklerini, yöneticilerin vasıflarını,

¹⁴² Butterworth, "Ahlak ve Siyaset Felsefesi", s. 294.

¹⁴³ Farabi, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, 2. b., Ankara: Vadi Yayınları, 1997, s. 100.

¹⁴⁴ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin, 3. b., İstanbul: Say Yayınları, 2017, s. 26.

¹⁴⁵ Mustakim Arıcı, "Giriş" Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye içinde, s. 18.

devlet yönetiminde görev alan yardımcıların sahip olması gereken nitelikleri ve yöneticilerin gerek birbirleriyle, gerekse halkla olan münasebetlerini ne şekilde işlediğini ele alacağız.

1.1. SİYASET FELSEFESİ TANIMI

Taşköprülüzâde *Ahlâk-ı Adudiyye* şerhinin devlet yönetimi bölümüne siyaset felsefesinin tanımını yaparak başlamıştır. O, şerhin nazarî ahlâk bölümünde ilimleri bedenî ve ruhanî olarak iki kısma ayırmıştır. Bedenî ilimler dört çeşit olup bunlar ziraat, terzilik, inşaatçılık ve siyasettir.¹⁴⁶ Taşköprülüzâde siyaseti bedeni ilimlerin bir parçası olarak pratik felsefe içinde incelemiş, devlet yönetimine siyaset felsefesi de denebileceğini ifade etmiştir. Onun siyaset felsefesi tanımı şöyledir: “*Yardımlaşma bakımından halkın maslahatını gerektiren tümel kaidelerin araştırılmasıdır.*”¹⁴⁷ Bu tanımın, Taşköprülüzâde’nin siyaset felsefesinde etkilendiği filozofların tanımlarıyla da uyumlu olduğunu görmekteyiz.¹⁴⁸

Siyaset felsefesinin amacı ise, toplumun refahı için gerekli düzenlemeleri yapmak ve insanları, nihai hedef olan mutluluğa erdirmektir. Müellifimizin siyaset felsefesini etkileyen Tusî, *Ahlâk-ı Nasırî* adlı eserinde siyaset felsefesinin yararını, onu bilen halkına zulmetmeyeceği şeklinde ifade etmiştir.¹⁴⁹ Taşköprülüzâde’ye göre siyasetin konusu toplumsal yapılardır ve her bir topluluk diğer topluluğun altında yer alarak aşağıdan yukarıya doğru genişleyen bir hiyerarşi oluşturur. Bu hiyerarşide önce ev, sonra mahalle, ülke, ümmet ve âlem şeklinde bir sıralama mevcuttur.¹⁵⁰ Her bir topluluk da bir başkana gereklilik duyar. Nitekim Fârâbî’nin siyaset tanımında, siyaset bir eylemdir ve bir araya gelen farklı özellikteki bireylerin ideal devleti meydana getirmeleri için bir başkana duyulan gereklilikten ortaya çıkmıştır.¹⁵¹

Yardımlaşmaya duyulan ihtiyaç şehir hayatını zorunlu kılmıştır. Bu da bizi şehir hayatı ile birlikte gelen diğer bir terim olan “temeddün” kavramına yöneltmektedir. Taşköprülüzâde’de bu tanımlar önceki filozofların açıklamaları ışığında izah edilmiştir.

¹⁴⁶ Taşköprizade, “*Şerhu’l-Ahlaki’l-Adudiyye*”, s. 62.

¹⁴⁷ a.g.e., s. 220.

¹⁴⁸ Aristoteles, *Politika*, s. 23, 24; Farabi, *İlimlerin Sayımı (İhsau’l-Ulum)*, çev. Ahmet Arslan, 5. b. Ankara: Divan Kitap, 2015, s. 104; Tusî N., *Ahlak-ı Nasırî*, s. 240.

¹⁴⁹ Tusî, *Ahlak-ı Nasırî*, s.243.

¹⁵⁰ Taşköprizâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 220; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, s. 243.

¹⁵¹ Farabi, *İlimlerin Sayımı (İhsau’l-Ulum)*, s. 102.

Temeddün “topluluğun olduğu yer” manasına gelmektedir.¹⁵² Burada kastedilen, yer ile birlikte onu oluşturan insanlardır. Sadece yerin kendi başına bir anlam ifade etmediğini, mekânı dolduran insanların temeddün kavramına karşılık geldiğini görmekteyiz. Fârâbî de “medine” ve “menzil” kavramlarıyla asıl kastedilenin mesken değil, onunla beraber yaşayan insanlar olduğunu belirtmiştir.¹⁵³ Nasıl ki “ev” (menzil) kelimesiyle bina kastedilmiyorsa, “medine” ile de şehir kastedilmez.

Taşköprülüzâde ilgili bölümde, siyaset felsefesine ve insanların devlet başkanının idaresi altında bir arada yaşama gerekliliğine az bir yer ayırarak devlet yönetimi bölümünün çoğunluğunu devlet başkanı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Onun devlet başkanına yaptığı tavsiyeler bölümde önemli bir yer tutar.

1.2. BİR ARADA YAŞAMA İHTİYACI

Taşköprülüzâde’ye göre insanları bir arada yaşamaya zorlayan sebep, ihtiyaç varlıklar olarak yaratılmalarıdır. Farklı fitratlara sahip insanlar, ihtiyaçlarını giderebilmek için bir diğerine muhtaçtır. Tek bir ekmeğin yapımı bile insan için uzun uğraşlar gerektirmektedir. Allah’ın hikmeti gereği insanlar farklı tabiatlarda yaratılmışlardır ki birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilsinler. Ona göre insanlar hem ilgi ve yetenek; hem fakirlik ve zenginlik; hem akıl ve zekâ bakımından aynı seviyede yaratılmamışlardır. Eğer insanlar aynı şeylere meyletseler ya da maddi durumları eşit olsaydı veyahut zekâları eşit derecede olmuş olsaydı, herkes aynı işe yönelecekti. Böylece diğer meslek alanları boş kalacak ve hayat insanlar için oldukça zorlaşacaktı. Taşköprülüzâde, insanların farklı fitratlarda yaratılmış olmalarının neticesi olarak özelliklerine uygun mesleklere yöneldiklerini, böylece daha mutlu bireyler olduklarını ifade etmiştir. Düşünürümüz, kişinin tıynetine uygun düşen bu mesleklerin, meşru olduğu takdirde, toplum nezdindeki değerinin önemli olmadığı, her bir ferdin, mesleğine razı olması gerektiği, meslek çeşitliliğinin Allah’ın insanlığa bir ihsanı olduğu kanaatindedir.

Taşköprülüzâde, herkesin kendi ihtiyaçlarını kendisinin karşılamaya çalışması durumunda, bunun mümkün olmayacağını ve insanın hayatında bir düzen tesis edemeyeceğini vurgular. Yardımlaşma olmadığı takdirde, insanların işlerinde bir düzen

¹⁵² Tusi., *Ahlak-ı Nasırı*, s. 239.

¹⁵³ Farabi, *Fusulü’l Medeni*, s. 36.

olmayacak, işler ya yarım kalacak ya da yapılamayacaktır. Dolayısıyla bu durum toplumda karmaşaya yol açacaktır.

İslam ahlâk felsefesinin şekillenmesinde önemli isimlerden biri olan İbn Miskeveyh toplulukların oluşmasını, iyilikler ile ilişkilendirerek aynı düşünceye işaret eder. Ona göre insanî iyilikler ve bunların nefisteki melekeleri sayıca çoktur. Bu sebeple bir kişinin bunların hepsini taşıması, kapasitesini aşacaktır. Olması gereken ise, bir grup insanın bunları yüklenmesidir. Böylece insanlar birbirleriyle yardımlaşarak ortak mutluluğa ulaşacak ve bir topluluk ortaya çıkaracaklardır.¹⁵⁴ Taşköprülüzâde de toplumda iş bölümünün önemini açıklarken, bunun insanların yaşantılarının aslî unsuru olduğu üzerinde durmuştur. Yardımlaşma ve iş bölümü, kişinin yetkinleşmesi için gerekli, toplum hayatının ana eksenini oluşturan temel bir unsurdur.

Aristoteles'in toplumsal hayatta yardımlaşmaya duyulan ihtiyacı açıklarken verdiği örnek, kanaatimizce konuyu daha anlaşılır hale getirecektir. O, toplumsal birliktelikte önceliği devlete vermiştir. Çünkü bütün, parçadan önemlidir. Bunun açıklamasını beden örneği üzerinden yapmış, el ya da ayak gibi bir uzvun kaybedilmesi durumunda onun artık bir el veya ayak olamayacağını ifade etmiştir. Zira bu uzuvların yetkinliği kendilerini meydana getiren, özelliklerini ona verenle bir aradalığındadır.¹⁵⁵ Fakat bedenin varlığı parçaya mecbur değildir. Nasıl ki bedenin parçaları ondan ayrıldığında kendi kendine yetmiyorsa, bir insanın bütünden, yani devletten ayrıldığında da bir varlık göstermesi mümkün görünmemektedir. Bu görüşe göre devlet insana muhtaç değil, insanlar devlete muhtaçtır. Buradan hareketle denilebilir ki; insanların muhtaç varlıklar olarak yardımlaşmaya duydukları ihtiyaç, onları bir araya gelmeye ve bir mekânda zorunlu olarak birleşmeye götürmüştür. Ve bu birliktelik devleti oluşturmuştur. Yunan filozoflarından İslam filozoflarına tevarüs edecek olan bu görüşe göre insanların bir kentte bir araya gelmelerinin aslî unsuru, ihtiyaçlar olmuştur.¹⁵⁶ Fârâbî de ideal devlette bu zorunluluktan yola çıkarak insanın yaratılışı gereği muhtaç bir varlık olduğunu, mükemmelliğine ulaşmada tek başına yeterli olamayacağını, başkasının yardımı olmaksızın gayesine ulaşamayacağını vurgulamıştır.¹⁵⁷ Taşköprülüzâde bu

¹⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi / Tehzibu'l-Ahlak*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç, 2. b. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017, s. 32.

¹⁵⁵ Aristoteles, *Politika*, s. 27.

¹⁵⁶ Platon, *Devlet*, s. 71.

¹⁵⁷ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 99.

durumun önceki filozoflar tarafından da dile getirildiğini belirterek, “insanın doğası gereği hemcinsleriyle bir arada yaşayan” bir varlık olduğunu ifade eder.¹⁵⁸

Taşköprülüzâde şerhin *Devlet Yönetimi* bölümünde bu bir arada yaşama gereğini vurguladıktan sonra, devleti oluşturan toplulukların özellikleri üzerinde durur.

1.3. TOPLULUKLARIN SINIFLANDIRILMASI

1.3.1. Doğal Olan Topluluklar

Taşköprülüzâde devleti oluşturan toplulukları doğal olanlar ve doğal olmayanlar şeklinde tasnif eder. Doğal olan toplulukların kaynağı sevgidir ve sevgi etrafında kurulan topluluklar ülkelerin en hayırlısıdır.¹⁵⁹ Ona göre sevgi toplumda kalıcı olan, nefret ve kin ise dağılıp yok olmandır. Taşköprülüzâde’ye göre sevginin kaynağı ya salt iyilik duygusu ya menfaat ya haz ya da bunların üçünü de bünyesinde barındıran karmaşık bir duygudur. Başka bir ifadeyle Taşköprülüzâde dört tür sevgiden bahseder:

- a) Hayra dayalı (kaynağı salt iyilik duygusu) olan sevgi
- b) Menfaate dayalı (kaynağı menfaat duygusu) olan sevgi
- c) Hazza dayalı (kaynağı haz duygusu) olan sevgi
- d) Bunların üçünü de bünyesinde barındıran türden bir sevgi¹⁶⁰

Düşünürümüzün bu sevgi türlerinde İbn Miskeveyh’ten esinlendiği anlaşılmaktadır. Çünkü aynı ayırım İbn Miskeveyh’in *Tehzîbü’k-Ahlak*’ında da karşımıza çıkar.¹⁶¹

Taşköprülüzâde’ye göre hayra dayalı, yani kaynağı salt iyilik duygusu olan sevgi, hikmet ehlinde; menfaate dayanan sevgi, daha çok yaşlılarda gözlemlediğimiz ve iyilik edilenin iyilik yapana karşı duyduğu sevgidir. Haz kaynaklı sevgi ise karı koca arasındaki sevgidir. Bu üç sevgi türünün bir araya gelmesiyle Taşköprülüzâde’ye göre sevgi ülkesi oluşmaktadır. Mesela eşlerin birlikte yaşamaktan duydukları ortak haz ve ortak menfaatleri buna örnektir.¹⁶² Diğer ahlak metinlerinde üç tür sevgiye vurgu yapılmışken,

¹⁵⁸ Taşköprülüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudîyye*, s. 220.

¹⁵⁹ a.g.e., s. 222.

¹⁶⁰ a.g.e., s. 228.

¹⁶¹ İbn Miskeveyh, *Ahlâk Eğitimi / Tehzîbu’l-Ahlâk*, s. 163,164.

¹⁶² Taşköprülüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudîyye*, s. 230.

Taşköprülüzâde, İbn Miskeveyh'i takip ederek üçünün birleşiminden oluşan dördüncü bir sevgiden de bahseder. Anlaşılan o ki, sevgi ülkesi, bu üç çeşit sevginin birlikte gerçekleşmesinden oluşmaktadır.

Taşköprülüzâde sevgide tarafların durumu üzerinden de bir ayırım yapmıştır. Buna göre tarafların birbirine olan sevgisi bazen birbirine denk, bazen farklı seviyelerde olur. Sevgide denklik ise tarafların iyilik, haz ve menfaatte birbirine eşit olmalarıyla gerçekleşir. Taraflar arasındaki sevginin sebebi veya seviyesi farklı olduğunda ise denklik bozulur. Ülkelerin varlığının devamı da ancak insanların birbirine olan sevgilerini salt iyilik duygusuyla geliştirmelerine, birlik ve beraberliklerini korumalarına bağlıdır.

Tûsî toplumsallaşmanın kaynağı olan sevginin muhafaza edilmesini önemsemektedir. Ona göre insan kavramı nisyanadan değil, ünsiyetten türemiştir. Nasıl ki bir şeyin yetkinliği kendine has özelliğini ortaya çıkarmasıyla gerçekleşir, insanın yetkinliği de kendi türünden olanlarla toplumsallaşmasıyla, yani ünsiyet ile mümkündür. Herhangi bir yerde bir araya gelen insanların birbirlerine duydukları sevgi bu türdendir. Bir araya gelme ihtiyacı, insanlar arasındaki sevgi bağının göstergesidir.¹⁶³ Taşköprülüzâde, “bütün var olanlar nasıl bir varlıktan ve birlikten yoksun olamazlarsa, sevgiden de yoksun olamazlar” diyerek insanın varlığının özünün sevgi olduğunu ve bunun ancak insanlarla birlikte yaşayarak ortaya konduğunu ifade eder.¹⁶⁴ Dolayısıyla Taşköprülüzâde insan için sevgiyi “var olmak” kadar değerli ve önemli görmekte, onu adeta var olma ile eşdeğer bulmaktadır.

Taşköprülüzâde'ye göre sevgi, devletlerin oluşumunda da önemli bir etken olduğundan, yönetici de kendini halka sevdirmeli, onlara karşı adaletle ve şefkatle davranarak ihsanda bulunmalıdır. Zorbalık ve büyüklenme ile kendisinden nefret ettirmemelidir. Nitekim bu hususta Peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur:

*Yöneticilerinizin en hayırlıları sizi sevenler ve sizin kendilerini sevdiklerinizdir. En kötülere de sizden nefret edenler ve sizin de kendilerinden nefret ettiklerinizdir.*¹⁶⁵

Yönetici yaşlı ve dindarlara hürmet etmeli, çocuklara şefkatle yaklaşmalıdır. Hükümdar, halkı ile arasındaki sevginin artması için sertlikten kaçınmalı, teb'asına güler

¹⁶³ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 252.

¹⁶⁴ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 222.

¹⁶⁵ Müslim, “İmare”, 17.

yüzle muamele etmeli, zayıflara karşı yumuşak olmalıdır. Hataları güzellikle düzeltmeli, affi tercih etmeli, çirkinlikleri ise örtmelidir.

Taşköprülüzade'de sevgi kavramının, yukarıdan aşağı inen bir hareket ile yayıldığını görmekteyiz. Devlet başkanı ve yardımcılarının halka karşı yaklaşımları sevgi temelli olduğunda, bu etki toplum geneline de yansiyacaktır. Bundan dolayı devlet başkanının halkına karşı sergilemesi gereken tavır daima sevgi, şefkat ve merhamet temelli olmalıdır. Sevgi etrafında oluşacak topluluklar da ancak bu şekilde meydana gelebilecektir.

Taşköprülüzâde sevginin bu toplumsal ve siyasal alandaki önemi ve yansımaya ilaveten, bireyin Yaratıcısı ve hocası ile olan ilişkisini de sevgi üzerinden değerlendirir. Taşköprülüzâde'ye göre birlikten çokluğa uzanan akledilirler dünyasında sevginin kaynağı Bir olan Allah Teâla'dır. Bütün var olanlar birlik temelinde dayanır ve birlik için sevgiden başka sebep yoktur. Bu nedenle tüm var olanlar sevgi ile var olmaktadır. Tusî de; "Bir kimse sevecenlik işini hor ve önemsiz sayarsa, gerçekte hor ve önemsiz kendisi olmuş olur" diyerek sevginin önemine vurgu yapar. Şunu ifade etmek mümkün ki, İslam ahlak geleneğinde sevginin önemi ve sevecenliğin değeri, yaratılmış her şeyden daha üstün tutulmuştur.¹⁶⁶

Verme açısından bakıldığında en değerli sevgi, yüce Yaratıcının kuluna olan sevgisidir. Sonra hocanın talebesine, sonra babanın çocuğuna, sonra da iyilik edenin iyilik ettiği kimseye olan sevgisi gelir. Taşköprülüzâde adaletin gerçekleşmesi için sevgiyi alma cihetinde de aynı sıralamanın takip edilmesi gerektiğini belirtmiştir. En yüce sevgi Allah sevgisi olduğundan, diğer sevgilerin ona tercih edilmesini uygun görmemiştir. Ona göre hakiki sevgi ise ancak âlimlerde bulunmaktadır.¹⁶⁷ Tusî'ye göre Allah sevgisi iddiasında olan çoktur, ancak ona sahip olanlar sadece marifet ehli olanlardır. Bu sevgi "Rabbani bilgin"den başkası için söz konusu olamaz.¹⁶⁸ Burada Tûsî, *Rabbânî bilgin* ile "üst düzey marifetullah bilgisine sahip bilgin"i kastediyor olsa gerektir. Çünkü ona göre sevgi bilgiye (marifet) bağlıdır.

¹⁶⁶ Tusî, *Ahlak-ı Nasırî*, s. 315.

¹⁶⁷ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 222.

¹⁶⁸ a.g.e., s. 258.

Taşköprülüzâde sevginin yönelimi ile ilgili yaptığı sıralamada Allah'tan sonra önceliği hocaya verir. Ona göre Allah sevgisinden sonra tercihe en layık olan, hocaya olan sevgidir. Hocaya duyulan sevgi, onun, insanın yetkinleşmesi, nefisini terbiye etmek suretiyle bâki olan hayatı kazanmasına sebep olması yönüyle Allah sevgisine benzetilmektedir. Taşköprülüzâde'ye göre nefis ve beden varlığının sebebi, Allah'tır. O, hocayı nefsin arınıp yetkinleşmesinin yakın sebebi olarak gördüğü için “ruhanî rab” olarak isimlendirmiş, babayı ise çocuğun bedeni varlığının yakın sebebi olarak nitelediği için “cismânî rab” olarak adlandırmıştır. Nefis bedenden üstün konumda olduğundan, hocaya olan sevgi de babaya olan sevgiden üstündür ve ondan önce gelir. Müellif, hocanın talebesine yönelik sevgisi ile babanın çocuğuna olan sevgisinin kıyaslamasını da aynı şekilde yapmıştır. Zira hoca, çocuğun meleke halindeki aklının doğum sebebidir. Nitekim Taşköprülüzâde'ye göre Hz. İsa “iki kez doğmayan, göklerin hükümlerine asla nüfuz edemez “derken buna işaret eder.¹⁶⁹

Taşköprülüzâde diğer ahlak eserlerinde ayrıntılı olarak ele alınan “sevginin adaletten üstün olduğu” konusuna geniş olarak yer vermeyip, sadece temas edip geçer. O, adaleti toplulukların sınıflandırılmasında yapay bir birliktelik aracı olarak gösterir. Çünkü fertler arasındaki sevgi daimi bir nitelik kazandığında zulüm ve baskı kalmamakta, adalete, hakkı gözetmeye duyulan ihtiyaç ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla adalete gereksinim duyulmamaktadır.¹⁷⁰

1.3.2. Doğal Olmayan Topluluklar

1.3.2.1. Erdemli Şehir

Taşköprülüzâde doğal olmayan toplulukları erdemli şehir ve erdemli olmayan şehir şeklinde sınıflandırmıştır. Bu tasnifi Fârâbî'nin felsefesinde de görmekteyiz. Erdemli şehri oluşturan ilke iyiliktir. Erdemli şehrin başka bir şekilde oluşması mümkün değildir. Zira Hakk'a giden yol tektir. Bu ülkede yaşayan insanların amacı iyilikleri kazanıp bunları ülke çapına yaymak, kötülüklerden ise uzak durmaktır.¹⁷¹ Bu amaç bize İslam'ın “emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker” düsturunu hatırlatır. Erdemli olmayan

¹⁶⁹ a.g.e., s. 212.

¹⁷⁰ a.g.e., s. 222.

¹⁷¹ a.yer.

şehirde ise kötülükler olabildiğince yaygındır, insanlar bunları kanıksamış ve onlardan kurtulma çabası içinde değildir.

Fârâbî'nin erdemli şehir tarifinde amaç mutluluğa ulaşmaktır.¹⁷² Mutluluk, adalet ve sevgi, İslam ahlak felsefesinin siyasetle ilgili metinlerinde üzerinde en çok durulan kavramlardandır.¹⁷³ Yaratılışı gereği sosyal bir varlık olan insanın yetkinliğine ulaşması, ancak bir topluluk içinde yaşamasıyla mümkündür. Bu gerçeğin yanında, insanın tüm faziletlere veya reziletlere yatkın yaratılması da mümkün görülmemektedir. Fakat birey, birtakım faziletlere eğilimli yaratılabilir.¹⁷⁴ Birey yatkın olduğu bu faziletleri geliştirmeyi ve sahip olduğu reziletlerden kurtulmayı, ancak toplum içinde gerçekleştirir. Bu nedenle bireyin ahlâkî olgunluğa erişmesinde toplumu kaynaştıran unsurlar önem kazanmaktadır. İdeal devleti oluşturan unsurlar ise sevgi ve adalet olup, bu devlette amaç mutluluğa erişmektir. Fârâbî ve onu takip eden filozoflar ideal devleti, mutluluğa ulaşmak amacıyla yardımlaşan insanların oluşturduğu devlet olarak tarif ederler. Bu şekilde kurulan devlet, erdemli devlet, onu ortaya çıkaran topluluk da erdemli toplum olacaktır.¹⁷⁵

Taşköprülüzâde erdemli şehir halkının, farklı bölgelere dağılmış olsalar bile, tek bir toplum gibi değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu şehir insanları, Hz. Peygamberin “Mü'minler tek bir can gibidir” hadis-i şerifinde vurguladığı üzere “el-mebde' ve'l me'ad” inancında olup yetkinliğe ulaşmada sergiledikleri tavır aynıdır.¹⁷⁶ Nitekim amacı fazilet olan toplumda hiçbir ayrılık ve uyumsuzluk ortaya çıkmaz.¹⁷⁷ Dünyanın farklı ülkelerine dağılsalar bile aynı toplulukta yaşıyor gibi uyum içindedirler. Bu amaç birlikteliği, onların farklı bölgelerde tek bir toplum gibi davranmalarını sağlar.

Taşköprülüzâde'ye göre peygamberler farklı devirlerde ve farklı ülkelerde ortaya çıkmalarına rağmen, getirdikleri şeriat aynı, ancak bazı uygulamaları farklıdır. Erdemli şehrin yöneticileri de farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda hüküm sürmüş olsalar da, düzenin işleyişi ve mutluluğun elde edilmesinde ortak bir tavır içindedirler.¹⁷⁸

¹⁷² Fârâbî, *İdeal Devlet*, s. 100.

¹⁷³ Hatic Toksöz, *İslâm Düşüncesinde Sevgi Teorileri*, 1. b., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2016, s. 103.

¹⁷⁴ Fârâbî, *Fusulü'l Medeni*, s. 32.

¹⁷⁵ Fârâbî, *İdeal Devlet*, s. 101.

¹⁷⁶ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 224.

¹⁷⁷ Fârâbî, *Fusulü'l Medeni*, s.76.

¹⁷⁸ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 224.

Taşköprülüzâde erdemli şehrin tanımını yaptıktan sonra onun unsurlarını izah etmiştir. Bu izah kısa bir tanım şeklinde olup bölümün ilerleyen sayfalarında unsurları ayrıntılı olarak ele almıştır. Taşköprülüzâde'nin metinleri arasında konu bağlamında kopukluklar göze çarpmaktadır. Bu bölümde de kaynağı sevgi olan toplulukların izahından sonra erdemli şehri ve erdemli olmayan şehri açıklamış, daha sonra tekrar sevgi ülkesine dönüş yapmıştır.

Erdemli şehrin unsurları burada sadece isimleri ve görevleri ile zikredilmiş, Tusî'nin ortaya koyduğu sıralama takip edilmiştir. Taşköprülüzâde erdemli şehrin unsurlarını beş gruba ayırmıştır:

Birinci grup yöneticilerden oluşur. Bunlar hemcinslerinden farklı olarak eşyanın hakikatine vakıf olmuş, kemal sahibi kimselerdir.

İkinci grubu oluşturanlar lisan ehlidir. Onların görevleri halkı doğru yola çağırmak, aşağı mertebedekilerin yetkinliklerini daha üst seviyeye çıkarmaktır. Bu kimseler fakihler, vaizler, hatipler ve kâtiplerdir.

Üçüncü gruptakiler ölçüyü gözetip uygulayanlardır. Bu kimseler doktor ve muhasebeciler gibi görev ehlidir. Onların vazifesi, halkın çıkarlarını koruyup gözetmek ve şehirde adaletin gerçekleşmesi için çalışmaktır.

Dördüncü grubu mücahitler oluşturur. Onların vazifesi, vatani korumak ve zorbalara karşı ülkeyi savunmaktır.

Beşinci gruptakiler ise Tûsî'nin maliyeciler olarak isimlendirdiği, erzak temin eden kimselerdir.¹⁷⁹ Bunların görevi ya zanaat ve ticaret ya da vergi toplama ve tarım yoluyla halkın geçimi için gerekli olan erzakı temin etmektir.¹⁸⁰

1.3.2.2. Erdemli Olmayan Şehir

Taşköprülüzâde erdemli olmayan şehri, düşünme gücünün kullanılmadığı veya kullanılmış olsa bile, başka bir güce yenik düşen ülkeler olarak tarif eder. Bu tariften yola çıkarak, Taşköprülüzâde'nin siyaset felsefesinde nefsin yetileri ile devlet şekilleri arasında bir bağ olduğu akla gelmektedir. Fakat Ahmet Arslan'a göre iki durum karşılaştırıldığında, böyle bir sonuca ulaşmak mümkün görülmemektedir. O, bunun

¹⁷⁹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 275.

¹⁸⁰ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 224.

izahını Platon üzerinden yapmaktadır. Platon'da bozuk ve kusurlu rejimlerin sayısı dört tanedir. Buna karşılık ruhun yetilerinin sayısı üçtür. Dolayısıyla bu yetilerin sayısı üç iken, yönetim şekillerinin ve buna karşılık gelen insan tiplerinin sayısının dört olması, insan nefsinin yetileri ile devlet şekilleri arasında bir ilişki kurmaya engel gibi görünmektedir.¹⁸¹

Taşköprülüzâde'nin erdemsiz şehri ile Platon'un kusurlu şehri arasında tam olarak benzerlik olmasa da, bazı yönleri aynıdır. Taşköprülüzâde bu şehirlerin sayısını üç olarak belirtmiş, fakat kendi içinde sınıflandırarak bu rakamı arttırmıştır. İlk sırada yer alan cahil şehri altı kısma ayırmıştır. Bunlardan dört tanesinin Platon'un kusurlu yönetim şekillerine karşılık geldiğini görmekteyiz. Şöyle ki; Platon'da timokrazi veya timarşi olarak adlandırılan şeref devletine karşılık itibar devleti, demokrasi olarak adlandırılan halk devletine karşılık özgürlük devleti, oligarşi ya da plütokrazi denilen zenginlik devletine karşılık yine aynı isimle ifade edilen zenginlik devleti ve tiranlık olarak nitelendirilen zorbalık devletine karşılık da yine zorbalık devleti gelmektedir.¹⁸²

Erdemsiz şehirlerin şablonunu bize asıl veren Fârâbî'dir. Tûsî ondan aldığı mirası biraz daha açarak aktarmıştır. Kendisi her bir şehir şeklini izah ederken bu şehirlere karşılık gelen başkanı da tarif etmiştir. Müellifimiz Taşköprülüzâde ise aynı çizgiyi takip etmiş, fakat detayları aktarmadan şehirleri bize tanıtmıştır.

Taşköprülüzâde'nin siyaset felsefesinde erdemli olmayan şehirler üçtür. Bunlar cahil, fâsık ve sapkın şehirlerdir.¹⁸³ Cahil şehrin kendi içinde altı türü bulunmaktadır. Tûsî bunların sıralamasının yalından karmaşığa doğru gittiğini belirtmiştir.¹⁸⁴

Cahil şehirlerden ilki zaruret şehridir. Taşköprülüzâde bu şehir insanlarının maddî kaygılarla bir araya geldiklerini ifade etmektedir. Ona göre bu şehir halkını yardımlaşmaya götüren saik, bedeni hazlardır. Onların işleri ise ya çiftçilik gibi makbul ya da hırsızlık gibi yerilen bir iştir.

¹⁸¹ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2 / Sofistlerden Platon'a*, 5. b. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2018, s. 422.

¹⁸² a.g.e., ss. 422-425.

¹⁸³ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 226.

¹⁸⁴ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 277.

İkincisi zenginlik şehridir. Tûsî onu aşağılık şehir olarak ifade etmiştir.¹⁸⁵ Bu şehir halkı asgari ihtiyaçları haricinde harcama yapmazlar. Servet ve zenginlik kazanmak amacıyla yardımlaşır.

Üçüncüsü ise bayağılık şehridir. Bu şehrin halkı zevk ve eğlence amacıyla bir araya gelen insanlardan oluşur. Tûsî'ye göre bu şehrin insanı cahil şehirler arasında en mutlu ve en özenilecek kesimdir. Çünkü onların amacı, aslî ihtiyaçlarını karşılayıp zenginleştikten sonra gerçekleşir.

Dördüncüsü itibar şehridir. Bu şehrin halkı sözlü ve fiilî asalet için yardımlaşan insanlardan oluşur. Taşkoprülüzâde onların amacının, kendilerini heybetli göstermek maksadıyla korumalarını artırmak ve hizmetçilerinin sayısını çoğaltmak olduğunu ifade eder. Kendilerinin bu prestiji elde etme yöntemi de üçtür: Zenginlik, üstünlük kurma ve asalet.

Beşincisi zorbalık şehridir. Bu şehrin halkının mutluluğu üstünlük kurmada olup, amacı ise diğer insanlara baskın gelmektir. Onlar bu amacı, ya diğer insanları istila ederek veya onların kanını dökerek ya da onların üzerlerinde hâkimiyet kurarak gerçekleştirirler. Tûsî'ye göre onların bunları yapmasının sebebi, zorbalığa duydukları sevgidir.¹⁸⁶

Cahil şehirlerin altıncısı ve sonuncusu özgürlük şehridir. Taşkoprülüzâde buna demokratik devlet demiştir.¹⁸⁷ Bu şehir halkının tamamı hür ve eşittir. Birinin diğerine herhangi bir üstünlüğü bulunmamaktadır. Aralarındaki üstünlük sadece özgürlüğün artışı ile olur. İçlerinden daha özgür ve geçimi daha rahat olan ise diğerlerine başkan olur. Fakat bu şehirde gerçek anlamda başkanlık yoktur. Bu şehir, özgürlüğün artmasından dolayı tercih edilen bir yer haline gelir, nüfusu kalabalıklaşır ve küçük küçük topluluklar oluşur. Oluşan bu toplulukların liderleri olur. Bir şehirde birbirine benzeyen pek çok topluluk ortaya çıkar. Tûsî'ye göre bu durumun bir de olumsuz yansıması olacaktır. Oluşan bu topluluklar içinden yetkinler sınıfı ortaya çıkarken, erdemden yoksun kötü insanlar da zuhur edecektir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ a.g.e., s. 278.

¹⁸⁶ a.g.e., s. 282.

¹⁸⁷ Taşkoprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 228.

¹⁸⁸ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 286.

Erdemli olmayan şehirlerin ikincisi ise fasık şehirdir.¹⁸⁹ Taşköprülüzâde bu şehir halkının fikirlerinin erdemli şehir halkının fikirleriyle uyum içinde olduğunu, buna mukabil davranışlarının onlara ters düştüğünü ifade eder. Bu şehir insanları iyiliğin ne anlama geldiğini bilir, fakat onu uygulamazlar.¹⁹⁰ Taşköprülüzâde'ye göre bu şehrin çeşitleri de tıpkı cahil şehrin çeşitleri gibi altıdır.

Üçüncüsü ise sapkın şehirdir. Bu şehir halkının görüşleri ve davranışları erdemli şehrin görüşleri ve davranışları ile aynı iken, sonradan değişmiş ve yerini farklı görüş ve davranışlara bırakmıştır.¹⁹¹ Taşköprülüzâde'ye göre bu şehirde beş sınıf insan tipi bulunur. Tusî bu insan tiplerini sapkın şehirler içinde ele almamakta, onları erdemli şehirlerde ortaya çıkan “nevâbit” (kendiliğinden biten ayırık otları) olarak adlandırmaktadır. Bunlar buğday tarlasında çıkan yabancı ot ya da dikenler gibidirler.¹⁹² Taşköprülüzâde sapkın şehirlerin sayısını beş olarak zikretse de bunların dört tanesinden bahsetmiştir.¹⁹³ Beşinciye diğer ahlak eserlerinden ulaşarak metne dâhil ettik.

Birinci sınıf riyakârlardan oluşmaktadır. Bunlar erdemli insanların fiillerini kendilerinde bulunduran kimselerdir. Fakat amaçları farklıdır. Erdemli davranışlar sergilemelerinin sebebi, aklî mutluluk değil, haz veya asalettir.

İkinci sınıf bozgunculardan oluşur. Bu kimseler cahil şehirlerin gayelerine eğilim gösterir, fakat erdemli şehrin yasaları buna engel olduğu için onu değiştirmeye çalışırlar.

Üçüncü sınıf ise isyancılarıdır. Bunlar erdemli şehir başkanına itaat etmeyip zorba devlet başkanına itaat eden gruptur.

Dördüncü sınıfı oluşturanlar ise sapkınlardır. Bu kimseler bilinçli olarak değil, düşüncelerinin bozukluğundan dolayı erdemlilerin kanunlarına yanlış anlamlar yüklerler.

Mustakim Arıcı, Taşköprülüzâde'nin bahsetmediği beşinci sınıfın kaynaklarda safsatacılar olarak geçtiğini şerhe eklediği dipnotta belirtir.¹⁹⁴ Safsatacılar ise yalan

¹⁸⁹ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 228.

¹⁹⁰ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 288.

¹⁹¹ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 112.

¹⁹² Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 288.

¹⁹³ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 228.

¹⁹⁴ Bkz. Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 228, 1 no'lu dipnot.

söyledikleri halde, bunu gerçekmiş gibi sunan ve bunları delilleriyle ispat etmeye çalışan bir topluluktur.¹⁹⁵

2. DEVLETİ OLUŞTURAN UNSURLAR

2.1. DEVLET BAŞKANI

İslam siyaset felsefesinde başkan, başkanın gerekliliği ve görevleri önemli bir konudur. Bu nedenle siyaset felsefesi eserlerinde bütün filozofların bu meseleyi ele aldıklarını görürüz. Müellifimiz Taşköprülüzâde de *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nde devlet başkanına geniş yer ayırmıştır. Onun bu konudaki görüşlerini *Miftâhu's-Sa'âde* ve diğer ahlak risalelerinde de bulmaktayız.¹⁹⁶

Fârâbî'ye göre en küçük birim olan ev halkının birlikteliği kusurludur. Ona göre en mükemmel oluşum devlettir. Eğer bir devlet varsa, onu yönetecek bir başkanın olması zorunludur. Zira halk arasında zorbalık ile diğerlerine zulmeden kimseler olacaktır. Bunlara karşı halkı koruyacak bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Bu da devlet başkanıdır. Fârâbî'nin başkan için kullandığı kavram “reis”tir. Ayrıca melik unvanını da kullandığını görmekteyiz.¹⁹⁷ Taşköprülüzâde de devlet başkanı için aynı kavramı tercih etmiştir. Ayrıca sultan, melik ve imam kavramlarını “hükümdar” anlamında kullanmıştır.¹⁹⁸ Kur'an'da “melik” Allah hakkında kullanıldığı gibi, âdil ve zalim devlet başkanları hakkında da kullanılmaktadır.¹⁹⁹ İslâm'ın ilk dönemlerinde devlet başkanlarına “melik” unvanı verilmezdi. “Melik” yabancı milletlerin devlet adamları için kullanılan bir lafızdı. İslâm'a aykırı idare şeklini ifade ederdi. Bu nedenle bu unvanı ilk kullanan Muaviye tepki almıştır. Mâverdi ise bu olumsuz manayı dışlamış, Kur'an'daki müspet manaya işaret etmiştir.²⁰⁰ Mâverdi'nin bu tavrının altında yatan sebep ise zayıflayan Abbasi otoritesini güçlendirme düşüncesidir. O, “Melikü'l-Mülûk” unvanının ise kullara verilmesini câiz

¹⁹⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 289.

¹⁹⁶ Arıcı, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde'nin Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, s.127.

¹⁹⁷ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, s. 76.

¹⁹⁸ Arıcı, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde'nin Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, s.102.

¹⁹⁹ Ebu'l-Hasan Habîb el-Maverdi, *Siyaset Sanatı*, çev. Mustafa Sarıbıyık, 2. b., İstanbul: Ark Kitapları, 2016, s. 67.

²⁰⁰ a.g.e., s. 68.

görmemiştir.²⁰¹ “Sultan” unvanı ise meliklerin şanının yüceliğini gösterir ve “delil” ve “şahit” manalarına gelir.²⁰²

2.1.1. Devlet Başkanının Gerekliliği

İnsanların toplu halde yaşamalarının zaruri bir ihtiyaç olduğuna daha önce değinmiştik. Ortak çıkarları ve mutluluğu için bir araya gelen insanlar hem birbirlerine karşı, hem dışarıdan gelecek saldırılara karşı kendilerini koruyacak bir güce ihtiyaç duyar. Bu güç, devlet başkanıdır. Onun otoritesi sayesinde insanlar birbirlerine zulmetmekten çekinir ve toplumda düzen sağlanır.

Taşköprülüzâde şerhin *Devlet Yönetimi* bölümüne siyaset felsefesinin tanımını yaparak girmiş, daha sonra toplulukları sınıflandırmış ve her bir topluluğun bir lideri olduğunu belirtmiştir. Ona göre en küçük topluluk olan ailenin bir lideri vardır, sonra mahallenin, sonra şehir, ülke, ümmet ve âlemin bir lideri vardır. Son lider ise “âlemin reisi”dir.²⁰³ Görülüyor ki lideri olmayan topluluk yoktur. Yine erdemli olmayan devletlerden biri olan özgürlük devletinde oluşan küçük küçük topluluklar vardır. Taşköprülüzâde burada da her bir grubun bir başkanı olduğunu vurgulamıştır. Onun siyaset felsefesinde en küçüğünden en büyüğüne kadar her bir topluluğun bir lideri vardır. Nitekim Aristoteles de, toplumda bir kesimin emir veren, başka bir kesimin de emir alan olmasının doğal, zorunlu ve yararlı olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴

Peki, bu gerekliliğin kaynağı ve sebebi nedir? İslam filozoflarının görüşüne göre halkının başına geçen bir hükümdar, bunu Allah’ın hikmeti gereği yerine getirmektedir.²⁰⁵ Allah her devirde halkın içinden bir kimseyi seçerek onu hükümdarlık sanatıyla övülmüş ve süslenmiş kılar. İnsanlar bunu Allah’ın kullarına bir nimeti olarak görmelidir.²⁰⁶

Taşköprülüzâde, *İnsânî Hilâfet ve Manevî Saltanatın Sırları* risalesinde bu durumu ayet ve hadisler üzerinden açıklamıştır. “Sizi yeryüzünde halifeler yapan O’dur. Artık kim inkâr ederse, inkârcılığı yalnız kendi aleyhinedir.” (Fâtır, 35/39) Ebû

²⁰¹ a.g.e., s. 69.

²⁰² a.g.e., s. 156.

²⁰³ Taşköprizade, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 220.

²⁰⁴ Aristoteles, *Politika*, s. 30.

²⁰⁵ İmâm-ı Gazâlî, *Mülkün Sultanlarına... Nasihatü'l-Mülûk*, çev. Osman Şekerci, İstanbul: Büyüyenay, 2016, s. 89.

²⁰⁶ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Nurettin Bayburtlugil, 12. b., Dergah Yayınları, 2016, s. 25.

Hureyre'den rivayet edilen hadiste ise Peygamberimiz “*Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden mesulsünüz*” buyurmaktadır.²⁰⁷ Taşköprülüzâde'nin siyaset felsefesinde en yüce liderlik peygamberlerinkidir. Kendisi *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nde siyaseti dörde ayırmış ve ilk sırayı peygamberlere vermiştir. Çünkü onlar halkı hem dünyevî hem manevî anlamda yönetir. İkinci sırayı halifeler, hükümdar ve sultanlara vermiştir. Onlar ise seçkinleri ve halkı dünyevî anlamda yönetir. Üçüncü sırayı peygamberlerin varisleri olan âlimler alır. Onlar da halkın yalnızca seçkinlerini manevî anlamda yönetir. Dördüncü sırada ise vaizler (hatipler) bulunur. Bunlar ise halkın gönüllerini yönetir ve yönlendirirler.²⁰⁸

Fârâbî'nin *Kitâbül-Mille*'de ifade ettiği erdemli ilk başkanın sultanlık mesleği Allah'tan gelen vahiyle ilişkilidir.²⁰⁹ Müstakim Arıcı, Fârâbî'de felsefî dille söylenen din veya millenin Taşköprülüzâde'de şeriate karşılık geldiğini belirtir.²¹⁰

Başkanın gerekliliğine Gazzâli, canlılardan yola çıkarak balıkları gösterir. Bir milletin başında başkan yoksa eğer, denizde gezen başsız balıklar gibi olurlar. Büyük balıklar küçükleri yediklerinden karışıklık içinde kalırlar ve düzenlerini koruyamazlar.²¹¹

Aristoteles de yöneten-yönetilen ilişkisini akıl-beden ilişkisi üzerinden açıklar. Onun örneğinde akıl yöneten, beden ise yönetilendir. Nasıl ki aklın bedene hâkimiyeti mutlaktır, bir başkanın halkını yasaya uygun yönetmesi de aynı şekilde mutlaktır.²¹² Müellifimiz de *İnsânî Hilâfet ve Manevî Saltanatın Sırları* risalesinde buna benzer bir benzetmede bulunur. Manevî saltanatın merkezi kalptir, siyasî otoritenin taalluk ettiği şey ise başkandır. Buna göre, ruhun hükümdarı kalp, halkın hükümdarı başkandır denilebilir.²¹³

2.1.2. Devlet Başkanının Nitelikleri

Taşköprülüzâde *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nde erdemli şehrin devlet başkanlığının dört şekilde olduğunu söyler:²¹⁴

²⁰⁷ Buhârî, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâret”, 20; Tirmizî, “Cihad”, 27; Ebû Dâvûd, “İmâret”, 1.

²⁰⁸ Taşköprizade, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 62.

²⁰⁹ Arıcı, *İnsan ve Toplum Taşköprizade'nin Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, s. 128.

²¹⁰ a.g.e., s. 129.

²¹¹ Gazzâli, *Mülkün Sultanlarına... Nasihatü'l-Mülûk*, s. 89.

²¹² Aristoteles, *Politika*, s. 30.

²¹³ Taşköprizade, *Ahlak ve Siyaset Risaleleri*, s. 28.

²¹⁴ Taşköprizade, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 224.

Birinci tür başkanlık hikmetin gereğince olandır. Bu başkan eğer tek ise mutlak hükümlanlığa sahiptir. Böyle bir başkanın üç niteliği vardır. Fârâbî’de bu nitelikler altı, Tusî’de ise dördtür.²¹⁵ Birinci özellik, başkanın nazarî ve amelî manada hikmet sahibi olmasıdır. Fârâbî bunu ifade için “o, sanki Faal Akılla bir olmuştur” der.²¹⁶ İkinci özellik, başkanda başkalarını ikna etme kabiliyeti ve hayal ettirebilme yetisinin bulunmasıdır. Üçüncü özellik ise başkanın cihad edebilme gücünün olmasıdır.

Başkanlığın ikinci türü, bu niteliklere sahip kimsenin bulunmadığı durumlarda bu görevi üstelenecek üç kişiden oluşan başkanlıktır. Taşköprülüzâde bu başkanlığa “erdemlilerin başkanlığı” demiştir. Bu kimseler görüş birliği ve dayanışma halinde olmalıdır. Müellifimiz, üç kişinin özelliklerine değinmezken, Fârâbî *Fusulu’l Medeni*’de onları izah etmiştir. Ona göre mutlak hükümdarın özelliklerini, ayrı ayrı üç kişinin taşınmasıyla başkanlık gerçekleşebilir.²¹⁷

Üçüncü başkanlık türü ise töreye bağlı başkanlıktır. Bu başkan geçmiştekilerin, yani mutlak hükümdar ve erdemlilerin uygulamalarına bağlı kalarak düzenleme yapar.

Başkanlığın dördüncüsü ise töreye bağlı başkanın bulunmaması durumunda bu vazifeyi yerine getirecek bir grubun başkanlık etmesidir. Fârâbî bu başkanlık türüne “kanuna göre reisler” der.²¹⁸

Îcî, *Ahlâk-ı Adudiyye* adlı eserinde ülkelerin unsurlarını üçe ayırmıştır: Yöneten, yönetilen ve hem yöneten hem de yönetilenler. Taşköprülüzâde şerhinde bu unsurların neye karşılık geldiğini açıklamıştır. Buna göre, yöneten devlet başkanını; yönetilen halkı; hem yöneten hem yönetilenler ise durumu belli olmayanları ifade eder.²¹⁹

Yönetici konumundaki devlet başkanında bulunması gereken birtakım özellikler vardır. Bu alanda eser yazan İslam düşünürlerinin hemen hepsi bu konuya değinmiştir. Îcî, devlet başkanının niteliklerini yedi maddede sınırlandırmıştır.²²⁰ Tusî de bu özellikleri yedi olarak vermiş,²²¹ Taşköprülüzâde üzerine ilave yapmamıştır. Bunlar; asalet, yüce

²¹⁵ Farabi, *Fusulu’l Medeni*, s. 50; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsrî*, s. 275.

²¹⁶ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 107.

²¹⁷ Farabi, *Fusulu’l Medeni*, s. 50.

²¹⁸ a.g.e., s. 51.

²¹⁹ Taşköprülüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 230.

²²⁰ a.yer.

²²¹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsrî*, s. 291.

gönüllülük, sağlam görüşlülük, kararlılık, sabırlı olma, varlıklı olma ve yardımcılarının olmasıdır.

Fârâbî’de devlet başkanında olması gereken özellikler on iki tanedir. Ona göre devlet başkanı doktor gibi olmalıdır. Doktor bedenleri tedavi eder, devlet başkanı da nefisleri. Nasıl ki doktor, bedenin her bir parçasında meydana gelen hastalıkları, bu hastalıkların nereden kaynaklandığını ve ne miktarda ortaya çıktığını, bunları giderme metotlarını bilmelidir, aynı şekilde devlet adamı da nefsi, nefiste meydana gelen hastalıkları ve bunları giderme yollarını bilmelidir. Başka bir deyişle şehir halkından reziletlerin nasıl uzaklaştırılacağını, faziletlerin şehir halkına nasıl kazandırılacağını ve bunların nasıl korunacağını bilmelidir.²²² Fârâbî’nin *İdeal Devleti*’nde başkanın sahip olması gereken on iki tabîî özellik şunlardır:

1. Organları tam ve eksiksiz olmalıdır.
2. Anlama ve idrak etme yeteneğine sahip olmalıdır.
3. Anladığı, gördüğü her şeyi zihninde saklama (hıfz) yeteneğine sahip olmalıdır.
4. Uyanık olmalıdır.
5. Güzel konuşma kabiliyetine sahip olmalıdır.
6. Doğru insanları sevmeli, yalancılardan nefret etmelidir.
7. Zevk ve arzuların peşinden koşmayan biri olmalıdır.
8. Yüksek ruhlu olmalı, aşağılık şeylerden nefret etmelidir.
9. Gümüş, altın cinsinden dünyevî şeylere itibar etmemelidir.
10. Adaleti ve adil kimseleri sevmelidir.
11. Azimli, kararlı, korkusuz olmalıdır.
12. Bilgi edinmeyi sevmelidir.

Görüldüğü üzere Fârâbî, Taşköprülüzâde’ye göre daha ayrıntılı bir başkan tipi ortaya koymuştur. Eğer bu nitelikleri taşıyabilecek bir başkan bulunamazsa, bu şartlardan

²²² Farabi, *Fusulü'l Medeni*, s. 27,28.

altısını yerine getiren veya muhayyile gücü aracılığıyla insanları uyarma kabiliyeti dışında kalan beş şartı yerine getiren kimse başkan olur.²²³

Mâverdî'nin, *el-Ahkâmü's Sultaniye* adlı eserinde halifede aranan şartlar yedi tanedir. Halife adil olmalı, ilim sahibi olmalı, organları sağlam olmalı, hareket etmeye yarayan uzuvları tam olmalı, halkı idare edecek fikir ve bilgiye sahip olmalı, güçlü ve cesur olmalı, soy bakımından Kureyşli olmalıdır. Taşköprülüzâde şerhinde son maddeye değinmemiştir. Fakat *el-Mealim* adlı eserinde halifenin Kureyş'e mensub olmasını gerekli görür.²²⁴ Bu maddeyi şerhine ekleyen kişi ise Münecimbaşı'dır (1702).²²⁵ Müellifimizin kendisinden önemli ölçüde istifade ettiği Mâverdî, *Siyaset Sanatı*'nda daha karakteristik nitelikler belirlemiş, belirlediği nitelikleri başkana ahlâkî tavsiyeler şeklinde sunmuştur. Bu eserde zikrettiği on üç madde içinde erdemleri öne çıkaran, rezîletleri ile savaştan bir başkan modeli ortaya koymuştur.²²⁶ Bu yaklaşım Taşköprülüzâde'nin üslubuyla da uyum içindedir. Nitekim kendisi *Risâle fî Beyâni Esrâri'l-Hilâfeti'l-İnsâniyye* isimli eserinde zahirî ve batınî sultanlığın kendisinde toplandığı bir hükümdarlık öngörür.²²⁷

Taşköprülüzâde selefleri gibi devlet başkanının organlarının tamlığı üzerinde durmamıştır. Ayrıca *el-Me'âlim*'de başkanın hür, mükellefiyet yaşına gelmiş, erkek ve adil olması gerektiğini, ulemanın da bu yönde görüş bildirdiğini ifade eder.²²⁸ Fakat *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nde buna değinmez.

2.1.3. Devlet Başkanının Görevleri

Taşköprülüzâde'nin bu alanda faydalanacağımız eserleri, *Miftâhu's-Sa'âde*, *Risâle fî Beyâni Esrâri'l-İnsâniyye* ve *Şerhu'l Ahlâki'l Adudiyye*'dir. Kendisinin devlet başkanının sorumlulukları meselesinde iki önemli kaynağı bulunmaktadır. Bunlar Tusî'nin *Ahlâk-ı Nasiri*'si ve Hemedâni'nin *Zahîratü'l-Mülûk*'udur.

Mâverdî'ye göre bu dünyadaki her sanatkârın bir mahareti, sanatını yaparken kullandığı bir âleti ve işinin bir amacı ile neticesi vardır. Başkanın da bir sanatı vardır ve o da siyasettir. Onun için elzem olan, bu sahada mahir olmaktır. Siyasetteki aleti, ordusu ve yardımcıları, yönetici ve hizmetçileridir. Üzerinde çalıştığı alan halktır. İşinin semeresi

²²³ Farabi, *İdeal Devlet*, ss. 107,108,109.

²²⁴ Arıcı, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, s. 124.

²²⁵ Aykıt, a.g.e., s. 161.

²²⁶ el-Mâverdî, *Siyaset Sanatı Kitabü'l Nasihatü'l- Mülûk*, ss. 159-67.

²²⁷ Arıcı, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, s. 127.

²²⁸ a.yer.

ise, ahirette kendisine verilecek olan sevaptır.²²⁹ Nitekim bu dünya devlet başkanlarının amel defteridir. İyi iş yaparlarsa iyilikle, kötü iş yaparlarsa kötülükle ve nefretle anılırlar.²³⁰

Taşköprülüzâde'ye göre devlet başkanının en temel üç görevi vardır. Bunları tam olarak yerine getirebildiği takdirde toplumda adalet gerçekleşecektir. Toplumda adaletin gerçekleşmesi için gözetilecek hususlardan birincisi, dört unsur arasındaki dengeyi sağlamaktır. Bu unsurlar; ulema, asker, ticaret ve ziraat erbabıdır. İkinci husus, hak edene hakkını vermek, üçüncü husus ise toplumda eşitliği sağlamaktır.²³¹

Dört unsur arasında ilk sırayı alan ulema sınıfı, ilim ve marifet sahibi bilginlerdir. Fakihler, kadılar, tabipler, müneccimbaşı, yazı ve hesap ehli bu sınıfı oluşturur. Bunlar su konumundadırlar.

İkinci unsur olan askerler hava mesabesinde dirler.²³²

Üçüncü unsur ticaret erbabıdır ve hava mesabesinde dir.

Dördüncü unsur olan çiftçiler ise ziraat erbabıdır ve toprak konumundadır.

Taşköprülüzâde bu unsurlardan ilim ve marifet ehlini ayrıntılı biçimde açıklayacağı bir sınıflandırma daha yapmıştır. Buna göre insanları, doğaları gereği iyiliğe yatkın olanlar, doğaları gereği kötülüğe yatkın olanlar ve doğaları gereği ne iyi, ne de kötü olanlar şeklinde sınıflandırır. Birinci sınıfı kendi içinde iyiliği başkalarına ulaşanlar ve ulaşmayanlar olarak ikiye ayırır. İyiliği başkalarına ulaşmayanların, teşvik amacıyla onurlandırılmalarını tavsiye eder.

İyiliği başkalarına ulaşanlar, Taşköprülüzâde'nin asıl konusudur. Bunlar seçkinler sınıfını oluşturur ve dört unsur içindeki ulema sınıfıdır.²³³ Bunlardan ilk sırada zikrettiği ise fetva erbabıdır. Fetva verenlerin müctehid ve iffetli kimseler olmaları gerekir. Mâverdi, *el-Ahkâmü's Sultaniye* adlı eserinde kadılığın şartlarını açıklamıştır. Buna göre kadılar, erkek, zekâ sahibi, hür, Müslüman, adaletli, gözü ve kulağı sağlam,

²²⁹ el-Mâverdi, *Siyaset Sanatı Kitabü'l Nasihatü'l- Mülük*, s. 324.

²³⁰ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s. 260.

²³¹ Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 234.

²³² Gelenekte asker ateş konumundadır, sehven böyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 234, 1 nolu dipnot.

²³³ a.g.e., s. 236.

usul ve furû bilen olmalıdır.²³⁴ Taşköprülüzâde de buna benzer şekilde kadınlarda ilmi ile amel olmayı, iffetli, adaletli, töhmetten uzak, iyi huylu, amel, itikad ve yakîn bakımından sahâbe ve tâbiîn yolunda olmayı şart koşar. Ona göre bu kesim toplumun temel yapıtaşlarıdır. Âlemdeki düzen bunların sayesinde devam eder. Bu kesimin görevini hakkıyla yerine getirmemesi durumunda âlem fesada uğrar.²³⁵ Bunlar haksız karar verilerse, görevlerinden azledilerek cezalandırılma yoluna gidilmelidir.²³⁶

İyiliği başkalarına ulaşanların ikincisi muhtesiplerdir. Hisbe, iyilikler yapılmaz olduğunda, iyiliklerin yapılmasını emretmek, kötülükler yapılır olduğunda ise bunların yapılmasını önlemek, nehyetmektir. Bu işi yapan kimseye “muhtesib” denir.²³⁷ Tanımdan da anlaşılacağı üzere onların görevi iyiliğe teşvik, kötülükten sakındırmaktır. Taşköprülüzâde muhtesiplerde bulunması gereken özellikleri şerhinde ayrıntılı şekilde vermiştir.²³⁸ Bu kimseler, Kur’an âyetlerini ve onların iniş sebeplerini bilmeli, hadislere delâlet ettiği manaları ile vakıf olmalı, geçmiş başkanların yönetimlerini kavramış olmalı, tâvil²³⁹ ve mütekâribiyle²⁴⁰ (ki bu ikisi aruz sisteminde bir bahirdir) şiirleri bilmeli, kitaplara yazacakları giriş için fesahati yüksek ve manaca zengin şeyler seçmeli, sözleri açık ve belirgin olmalı, her makama uygun sözü seçmeli, çok anlamı az sözle ve zor anlamı da anlaşılır cümlelerle ifade etmelidirler. Muhtesipler aynı zamanda devletin hesap defterini de tutarlar. Hem devletin hem dinin hizmetçisi konumundadırlar.

Taşköprülüzâde mezkûr sınıflandırma içinde askerleri ve vazifelerini, başkanın onlara karşı takınması gereken tavrı da açıklamıştır.²⁴¹ O, Hz. Ömer’in asker seçiminde Arapları öne aldığını, buna karşılık Türklerin ve diğerlerinin asker seçiminde önceliği sırasıyla İslam’a, başkana yakını olmaya, Allah’a kullukta üstte olmaya, diğerlerinden daha cesur olmaya ve kendi içtihadına göre verdiklerini söyler. Bunlara karşı başkanın görevi, rızıklarını kendilerine ve ailelerine yetecek şekilde vermektir. Devlet başkanı, geçmiş zamanda kazandıkları malları da ölümleri halinde vârislerine vermelidir. Ayrıca

²³⁴ Ebu’l-Hasan Habib el-Maverdi, *El-Ahkâmü’s-Sultaniye / İslam’da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak, 2. b., İstanbul: Bedir Yayınları, 2017, s. 137.

²³⁵ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 236.

²³⁶ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s. 55.

²³⁷ el-Maverdi, *El-Ahkâmü’s-Sultaniye / İslam’da Devlet ve Hilafet Hukuku*, s. 448.

²³⁸ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 236.

²³⁹ İbrahim Yılmaz“Tâvil - TDV İslâm Ansiklopedisi”, (30.07.2019),

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tavil>.

²⁴⁰ Tefik Rüştü Topuzoğlu“Mütekârib - TDV İslâm Ansiklopedisi”, (30.07.2019),

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mutekarib>.

²⁴¹ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 238.

bu zümrenin ihtiyaç durumunda görevlerini bırakma gibi hakları da yoktur. Devlette düzen, yönetici ve askerinin vazifesini hakkaniyetle ve adaletle yapmasına bağlıdır.

Bunlar haricinde devlet başkanının halkına karşı sorumlulukları vardır. Halkın huzur ve mutluluğu için başkanın uyması gereken şartlar şöyledir: Öncelikle halk başkana ulaşabilmelidir.²⁴² Başkanın huzuruna girmek zorlaşırsa, zalimlerin eline düşen halk kendisine ulaşamaz ve bu durum düzenin bozulmasına yol açar. Yetkin kimselerin halleri bilinemez, bunların ilmi gizli kalır. Başkanın makamına girmeyi zorlaştırmak, fazilet sahibi kimseleri ve himmet ehlini küstürür. Bu tavır halk arasında kuşkuya yol açar ve iyiliği kötülüğe çevirir.²⁴³ Bu nedenle haber getireni, şikâyetle bulunanı bekletmeden içeri almalıdır. Devlet başkanının her zaman halkı huzuruna alacak vakti olmayabilir. Kınalızâde bu duruma çözüm olarak “bâr-ı âm” tayin edilmesini önerir. Bâr-ı âm, halkın haftada ya da ayda bir başkanın huzuruna gireceği belirli bir gündür.²⁴⁴

Ticaretin devamı için esnaf ülkede serbestçe hareket edebilmelidir.²⁴⁵ Ülkenin kalkınabilmesi, başkanın geçitleri korumasına ve yol emniyetini sağlamasına bağlıdır. Bunun için güvenlik görevlileri tahsis edilmeli ve onlara ikramı bol tutmalıdır.

Başkan nefesine özgü hazları terk etmelidir.²⁴⁶ Özel hazlar zamanla kalıcı olur ve başkanı vazifesini yerine getirmekten alıkoyar. Neticesinde düzen bozulur, halk arasında çatışmaya sebep olur ve bu durum kanunların bozulmasına, İlâhî hükümlerin ortadan kalkmasına yol açar.

Devlet başkanı işlerini görmek için kendine ayırdığı özel zamanları azaltmalıdır. Uykusundan, çocuklarından, eğlencesinden, dinlenmesinden kısarak ülkenin yönetimi üzerine tefekkür etmelidir.

Başkan bilginlerle ve basiret sahipleriyle istişare etmelidir.²⁴⁷ Danıştığı kimseler ise güvenilir olmalı, başkanın sırlarını saklayabilmelidirler. Bu nedenle akli zayıf olanlara fikir danışmamalı ve sırlarını onlara söylememelidir. Bu hususta Nizamülmülk “bilgin zatların ve dünya görmüş yaşlıların tecrübesinden istifade edilmelidir” der. Bunun önemini vurgulayan bir atasözü de şöyledir: “Bir kişinin tedbiri bir kişinin gücüne, iki

²⁴² a.g.e., s. 244.

²⁴³ el-Mâverdi, *Siyaset Sanatı Kitabü'l Nasihatü'l- Mülük*, s. 343.

²⁴⁴ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, s. 457.

²⁴⁵ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 244.

²⁴⁶ a.yer.

²⁴⁷ a.g.e., s. 246.

kişinin tedbiri ise iki kişinin gücüne bedeldir.” Nizamülmülk, meşveret yapmadan icraatta bulunan başkanları bencil ve zayıf görüşlü olarak nitelendirir.²⁴⁸

Devlet başkanı düşmanın hallerinden haberdar olabilmek için halkın arasına casuslar yerleştirmelidir.²⁴⁹ Zira onlardan alacağı bilgiler, doğru kararlar almasına vesile olacaktır. Düşmanın planlarına sahip olmanın yolu ise, zayıf akıllıları ve çocukları konuşurmaktır. İnsanların dostları vardır ve sırlar ağızdan ağıza dolaşır. Bu şekilde sırları elde etmek kolaylaşır. Fakat devlet başkanı gelen haberlere göre hareket etmeden önce, onların doğruluğunu teyit etmiş olmalıdır.

Devlet başkanı savaşmak zorunda kalırsa eğer, bu son çare olmalıdır.²⁵⁰ Savaşlar ya savunma ya da taarruz amaçlı olur. Taşköprülüzâde, taarruz savaşının sadece iyilik amaçlı ve hak dini ayakta tutma maksadıyla yapılması gerektiğini savunur. O, şerhinde, savunma durumunda kalındığı takdirde, başkanın alması gereken önlemleri de ayrıntılı şekilde açıklamıştır. Herhangi olumsuz bir durum karşısında ordunun dağılmaması için başkan orduya komutanlık etmemelidir. Kendisinin yerine ordunun başına yiğitliğiyle şöhret salmış, harp tecrübesi olan, savaş taktiklerini iyi bilen bir komutan atamalıdır. Taşköprülüzâde, savaşta hilenin caiz olduğunu söyler, hıyaneti caiz görmez. Ayrıca başkan düşmanı küçümsememeli, yiğitleri teşvik etmeli, muzaffer olduğu takdirde, ölüm emri vermemelidir.²⁵¹

Taşköprülüzâde şerhinde, *İnsânî Hilafet ve Manevî Saltanatın Sırları* risalesinde de ele aldığı başkanın uyması gereken on madde zikretmiştir.²⁵²

Başkanın uymadığı takdirde azaptan kurtulamayacağı vazifelerin ilki şudur: Başkan kendini halktan ayırmamalıdır. Kendi için istemediği bir şeyi halkı için de istememelidir.

İkincisi, halkın ihtiyaçlarını ibadet olarak görmelidir.

Üçüncüsü yemede, içmede ve giyimde gösterişten uzak olmalı, hulefâ-yı râşidînin yolundan gitmelidir.

²⁴⁸ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s. 106,107.

²⁴⁹ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 246.

²⁵⁰ a.yer.

²⁵¹ a.g.e., s. 248.

²⁵² a.yer; Taşköprüzâde, *Ahlak ve Siyaset Risaleleri*, s. 48.

Dördüncüsü insanlara sebepsiz yere sertlik göstermemelidir. Halkını dinlemekten yorulmamalı, zayıf ve aciz kimselerle konuşmaktan sıkılmamalıdır.

Beşincisi başkan hüküm verirken herhangi bir kimseyi hoşnut etmek için şeriatın emrine aykırı davranmamalıdır.

Altıncısı, devleti yönetme ciddiyetinden haberdar olmalıdır. Bunun ne kadar önemli olduğunu idrak etmeli, gafillerden olmamalıdır. Pek çok yönetici, heva ve heveslerine uyarak dini tahrip etmiş ve şereflerini kaybetmişlerdir.²⁵³

Yedincisi, halkın âlim ve sâlih kimseleri ile görüşmeli, onlara muhabbet göstermelidir. Her ne kadar sayıları az da olsa, onlardan birini bulduğunda nasihat almaya istekli olmalı ve bunu kendine şeref saymalıdır.

Sekizincisi, zayıflara karşı şefkatle muamele etmeli, halkına zulmederek kendinden nefret ettirmemelidir.

Dokuzuncusu, devlet yönetiminde görevlendirdiği yardımcılarını takip etmede uyanık olmalıdır. Zorba kimseleri halka musallat etmemelidir. Şayet böyle bir haksızlık gerçekleşirse, herkese ibret olacak bir ceza vermelidir.

Onuncusu, olaylara ferasetle bakmalı, hadiseleri basiret gözüyle okuyabilmelidir. Taşköprülüzâde, şerhinde feraseti iki kısma ayırmıştır. Birincisi dinî ferasettir ve yakîn nurundan oluşur. Yakîn nuru ise kalbi kötülüklerden temizlemekle olur. Kişi bu arınmanın sonunda baktığı her şeye Allah'ın nuruyla bakar hale gelir. İkincisi ise felsefî ferasettir. Bunların da filozoflar tarafından kitaplarda yazıldığını belirtmiştir. Taşköprülüzâde, *İnsânî Hilafet ve Manevî Saltanatın Sırları* risalesinde feraset ilmine bir bölüm ayırmış ve kişinin fiziksel özelliklerine bakarak karakteri hakkında çıkarımlarda bulunmuştur.²⁵⁴

2.1.4. Devlet Başkanının Yardımcıları Ve Görevleri

Devletin idaresi için gerekli olan görevlilerin bir kısmını başkanın görevleri bölümünde ele almıştık. Bu bölümde başkanın en önemli yardımcısı vezir ve başkanın hizmetinde bulunan diğer kesimi inceleyeceğiz. Taşköprülüzâde *Mevzû'âtu'l-Ulûm*'da vezirliği ilm-i siyâset içinde değerlendirip, ilmu âdâbi'l-vezâreti, “vezirlerin vazifelerini

²⁵³ Taşköprülüzâde, *Ahlak ve Siyaset Risaleleri*, s. 50.

²⁵⁴ a.g.e., s. 52.

en iyi şekilde yerine getirmek için kendilerine gerekli olan bilgi ve beceriden bahseden ilim” olarak tanımlar.²⁵⁵

Taşköprülüzâde, *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*’nde devlet başkanının zor meselelerin çözümünde danışacağı bir vezirinin olması gerektiği görüşündedir. Ona göre vezir, devletin temeli ve merkezidir. Devlet başkanı onun idaresiyle hareket eder ve her işte onun akli yol gösterici olur. Müellifimiz, vezirin gerekliliğini Kur’an ve sünnete dayanarak açıklar. Hz. Musa Allah’tan kendisine bir yardımcı olarak Hz. Harun’u vermesini istemişti. “*Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver, kardeşim Harun’u*” (Tâhâ, 20/29-30). Cevaben Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Kardeşi Harun’u da kendisine yardımcı yaptık*” (Furkan, 25/35). Bu konudaki hadis ise şöyledir: “*Allah bir emir için hayır diledi mi, ona doğru sözlü bir vezir nasib eder. Bu vezir ona unuttuğunu hatırlatır, hatırlayınca da yardımcı olur.*”²⁵⁶

Gazzali’ye göre, hiçbir başkan vezirsiz devlet işlerini yürütemez. Devlet başkanı şayet tek başına hareket edecek olursa, sonu hüsrana olur. Kendisi ne kadar üstün vasıflara sahip olsa da, müşavere etmelidir.²⁵⁷

Taşköprülüzâde, “vezir” kelimesini şöyle açıklar: “Vezir” kelimesi ya ağırlık manasındaki “vizr” kökünden gelir ki bu, vezirin başkanın ağırlıklarını taşıdığı anlamını taşır. Ya da “sığınılan yer” manasındaki “vezer” kökünden gelir ki Allah Teâlâ’nın şu âyeti bu anlamdadır. “*Hayır, sığınacak bir yer yoktur!*” (Kıyâme, 75/11). Bu da devlet başkanının vezirin görüşüne ve idaresine başvurduğu anlamına gelir. Ya da sırt manasındaki “ezr” kökünden gelir ki bu, Hz. Musa’nın kardeşi Harun için ettiği duadaki sırt kelimesi ile aynı köktendir. “*Onunla gücümü pekiştir.*” (Tâhâ, 20/31) Bu da vezirin başkana arka çıkması, başkanın onunla arkasının sağlam olması demektir.²⁵⁸

Vezirin konumuna gelince, bize bunu en iyi Fârâbî anlatır. Ona göre vücudun âmir organı kalptir ve diğer organlar ondan aşağı mertebede bulunurlar. Kalp, ilk organdır ve beden diğer organlarının varlık sahasına çıkmalarının nedenidir. Kalp, en mükemmel organ olarak yönetici konumundadır. Altında ise hem yöneten hem yönetilen organlar vardır ve bu sıralama sadece yönetilen organa kadar sürer. Aynı şekilde şehirde de

²⁵⁵ Çaldak, “Taşköprülüzâde’nin Mevzû’âtu’lulûm’undaki İlimler Tasnîfi üzerine”, s. 137.

²⁵⁶ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 240.

²⁵⁷ Gazâlî, *Mülkûn Sultanlarına... Nasihatü’l-Mülûk*, s. 127,128.

²⁵⁸ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 240.

yönetici konumunda bir başkan ve onun altında yardımcıları vardır. Emredicilik yönüyle şehrin başkanına en yakın kesim en şerefli işleri, onların altında bulunanlar ise daha az şerefli işleri gerçekleştirirler. Bedenin aşağı konumundaki bir organ bozulduğunda onu düzeltme görevi âmir organ kalbe aittir. Şehrin herhangi bir kesiminde ortaya çıkan bozukluğu da düzeltecek kişi, şehrin yöneticisidir.²⁵⁹ Başkanın altında başkan tarafından yönetilen ve kendileri de başkalarını yöneten bir kesim vardır ki bu, vezirdir.

Taşköprülüzâde buna benzer bir örneği *İnsani Hilafet ve Manevi Saltanatın Sırları* risalesinde verir. Der ki; bir başkana akıllı ve işini iyi bilen bir vezir gereklidir. Bunun gibi, beden ülkesinin de bir veziri vardır ve o, akıldır. Vezirin beden ülkesinde kendisi için yapılmış, halkın işlerini yöneteceği bir sarayı vardır ki o da beyindir. Duyusal varlıkların beş dış duyu ile algılanması gibi, Allah Teâlâ da vezire beş kapı açmıştır. Bu kapılar işitme, görme, koklama, tatma ve dokunmadır. Ortak duyu vasıtasıyla tüm veriler hayal deposunda toplanır ve hafıza onları korur, müzekkire gücü ile hatırlanır, bedenin adil kadısı mutasarrife gücü ile doğrusu sahtesinden ayrılır ve tüm işlerin veziri aklın huzuruna arz edilir. Akıl da onları devlet başkanına yani ruha sunar.²⁶⁰ Taşköprülüzâde risalesinde veziri beden içindeki akılla ilişkilendirmiş, beden en önemli organı olarak sunduğu akıllı vezire benzetmiştir. Nitekim akıllı bir vezir, başkanın gözü, kulağı, dili ve kalbi hükmündedir.²⁶¹ İbn Mukaffa, devlet başkanının bir adam seçmekle bin adam seçmiş olduğunu ifade eder.²⁶²

Taşköprülüzâde vezirin özelliklerini *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*'nde verir.²⁶³ Buna göre, vezirlik birtakım güzel vasıfların kendinde toplandığı makamdır. Bu vasıflar; iffet, dosdoğru olma, güvenilir olma ve sadakattir. Vezir hilmin ağırlığına ve ilmin uyarıcılığına sahip olmalı, emirliğin liderliğine, filozofların bilgisine, âlimlerin alçakgönüllülüğüne ve fakihlerin kavrayışına sahip olmalı, güler yüzlü, tatlı dilli, hitabeti düzgün, kalp yumuşatıcı olmalıdır. Vezirin güvenilir ve sadık olmasının yanında, ihtiraslarından ve heveslerinden arınmış, tertemiz olması da iyi görülmüştür. Gazzali der

²⁵⁹ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 102,103.

²⁶⁰ Taşköprüzâde, *Ahlak ve Siyaset Risaleleri*, s. 30.

²⁶¹ Gazâlî, *Mülkün Sultanlarına... Nasihatü'l-Mülük*, s. 127.

²⁶² İbnu'l- Mukaffa, *İslâm Siyaset Üslubu*, çev. Vecdi Akyüz, 2. b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, s. 25.

²⁶³ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 240.

ki; vezir tertemiz bir ayna gibidir. Devlet başkanı güzelliğini vezirin güzelliğinde görecektir.²⁶⁴

Vezirin başkana olan faydasına geldiğimizde; başkan belirtilen vasıflara uygun bir vezire sahipse, ondan bilmediklerini öğrenir. Bildiklerini ise vezirin bilgileriyle teyit eder. Devlet başkanının adil, dirayetli ve dürüst bir vezirden dolayı itibarı yükselir, herkes tarafından iyi anılır.²⁶⁵

Taşköprülüzâde vezirlik dışında devlet başkanının yardımcıları, has kulu ve yönetilenlerin âdâbına değinmiştir. Bunlar devlet başkanı ile yaşayan kesimdir. Kendilerine düşen görev ise şunlardır:

1- Başkana karşı hürmetkâr olmalı, saygıda kusur etmemelidirler.

2- Başkana itaat etmeli, itaati ağırdan almamalıdırlar.

3- İçten bağlılık göstermeli, bunaltmadan başkanın yanında olmalıdırlar. Ancak devlet başkanına hizmet için seçilmiş olanların dışındakiler ona mesafeli olmalıdır. Zira başkana yaklaşmak ateşe yaklaşmaya ve denize düşmeye benzer: Ateşe fazla yaklaşırsanız yanarsınız, ama mesafeyi korursanız ısınırsınız.²⁶⁶

4-Başkanın güzel yanlarını öne çıkarmalı, işlerinde iyi tarafları aramalıdırlar.

5- Başkanı övmelidirler. Ancak âkillen zümresinden olanlar veya vezirler, başkanın huzurunda değil, yalnızken övmelidirler.

Taşköprülüzâde başkanın düşüncesini dağın zirvesinden akan suya benzeter. Bu nedenle yakınıdakiler onu zorla bir fikre yönlendirmemelidirler. Tusî “boşalan bu seli zorla başka yöne çevirmek isteyen helak olur. Fakat uğraşır da iyi ve ince davranarak bir tarafını toprak veya çerçöple doldurursa, başka bir tarafa yöneltebilir” der.²⁶⁷ Taşköprülüzâde’ye göre bunu yaparken başkana buyurucu bir tavır takınmamalı, fikrini tedricen benimsetmelidir.

6- Başkanın sırrını saklamalıdırlar.

7- Töhmüt altındakilerden ve onlara aracılık etmekten uzak olmalıdırlar.

²⁶⁴ Gazâlî, *Mülkün Sultanlarına... Nasihatü'l-Mülûk*, s. 132.

²⁶⁵ a.g.e., s. 127.

²⁶⁶ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 258.

²⁶⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 307.

8- Her güzelliği başkandan bilmelidirler. Taşköprülüzâde bunun iki şekilde olabileceğini beyan eder. Birincisi tavır ve davranışlarla ilgilidir. Başkan ile arasında çirkin bir şey geçen yardımcı, bunu kendinden bilmeli, başkanı temize çıkarmalıdır. İkincisi maddî konularla ilgilidir. Yardımcı maddî menfaatlerinden vazgeçebilmeli, kendini geri çekip başkanın payını öne çıkarabilmelidir.

9- Her şeyde başkana muvafakat etmelidirler. Taşköprülüzâde bununla ilgili bir açıklama yapmaz. Fakat İbn Mukaffa'nın *el-Edebü's-Sagir* adlı eserinde aynı konuya ilişkin bir açıklama görüyoruz. Ona göre, yardımcı, devlet başkanının hoşlanmadığı görüşlerine itiraz etmemeli, aykırı görüşlerinden dolayı onun kalbine nefret düşürmemelidir. Eğer kalbine nefret düşecek olursa, bunun ifadesi yüzüne, düşüncesine ve sözüne yansiyacaktır. Bu da başkanın öfkelerini çekecek ve sonuçta yardımcının huzuru kaçacaktır.²⁶⁸

10- Yardımcı ihtiraslı olmayı terk etmelidir.

11- Başkanın kendisi gerekli görmedikçe yardımcı kendi isteğiyle makamının yükselmesini istememeli. Onun terfi etmesini gerektirecek fazileti varsa, bunu başkanın kendisi fark etmelidir.

12- Yardımcı, gerekirse malını ve canını devlet başkanı için feda edebileceğini göstermelidir. Böylelikle başkan arasında samimiyet oluşur. Gerçekte başkan, onun malına tamah etmez, ancak bu davranışıyla yardımcı, başkan nezdindeki güven ve itibarını artırır.

13- Devlet başkanının öfkeli anlarında ondan uzak durmalıdırlar.

14- Başkandan şikâyet etmemelidirler. Çünkü yakınma belaları çağırır. Başkana karşı kalplerinde kin oluşturacak her türlü davranıştan uzak durmalıdırlar.

15- Sürekli olarak başkana hizmet etmeli, yanından ayrılmamalıdırlar.

16- Başkan yardımcısı kardeşi gibi görüp ona yakınlığını artırsa dahi, yardımcı başkana olan mesafesini korumalıdır. Bu sevgiye aldanmamalı ve onu efendisi olarak görmelidir. Yardımcı, başkan nezdindeki konumu belli bir yere geldiğinde resmi hitap

²⁶⁸ İbnü'l- Mukaffa, *İslâm Siyaset Üslûbu*, s. 70.

şeklini bırakarak samimi ifadeler kullanmalıdır. Ancak topluluk içinde resmi hitap şekline devam etmelidir.

17- Yardımcı dosdoğru davranarak husumetten kaçınmalıdır. Açık ya da gizli yaptığı bütün işlerinde doğruluktan ayrılmamalı, düşmanlardan ve onların tuzaklarından korunmalıdır.

18- Yardımcı kendisini töhmet altında bırakan sözlere karşı telaşlanmamalıdır. Devlet başkanının karşısında kendine yöneltilen ithamlara karşı cesur, cüretkâr ve ağırbaşlı olmalıdır.

19- Devlet başkanının kendisinden gizleyip paylaşmadığı bir şeyi öğrenmeye çalışmamalıdır.

20- Yardımcı devlet başkanının yanında iken kimse ile gizlice konuşmamalıdır. Başkan kendisine hitap ettiğinde cevabı öz olmalıdır. Başkasına sorulan soruya ise müdahale etmemelidir.

21- Başkanın kendine yakın bulduğu, katında değerli olan kimselerin yerine geçmeye çalışmamalıdır. Böyle bir durum sezildiğinde başkan ya da onun en samimi dostu tarafından tamamen uzaklaştırılabilir. Aksine yardımcı, başkanın can dostuna hürmetkâr davranmalı, onun başkanın aleyhine olan görüşlerinde ise başkana itaat etmelidir.

2.2. HALK

2.2.1. Halkın Devlet Başkanı Üzerindeki Hakları

Taşköprülüzâde, halkın hükümdar üzerindeki haklarını *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi* yanında *İnsânî Hilafet ve Manevî Saltanatın Sırları* risalesinde açıklar.²⁶⁹ Müstakim Arıcı, müellifimizin küçük farklılıklar dışında, Hemedânî'nin metnine sadık kalarak bu bölümü kendisinden aldığı ifade eder. Diğer *Ahlâk-ı Adudiyye* şârihleri Müneccimbaşı, İstanbulî, Kâzerûnî ve Kirmânî bu bölümü şerhlerine almamışlardır. Hatta Tusî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si ve Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Âlâî*'sinde de yoktur.

Burada zikredilen hakların sayısı yirmidir. Birincisi, devlet başkanının halkına karşı mütevazı olmasıdır. *İnsânî Hilafet ve Manevî Saltanatın Sırları* risalesinde bu

²⁶⁹ Taşköprîzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 252; Taşköprîzâde, *Ahlak ve Siyaset Risaleleri*, s. 54.

görüşünü bir hadis ile destekler. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Allah, bana birbirinize karşı mütevazı olmanızı, kimsenin kimseye üstünlük taslamamasını vahyetti.”*²⁷⁰

İkincisi fasıkların, hasetçilerin, tamahkârların ve belirli bir gayeyi güdenlerin kendisi veya bir başkası hakkındaki sözünü dinlememelidir. Çünkü hasetçiler güzelliği ayıp görürler, tamahkârlar bir lokma için insana eziyet çektirirler, bir gayenin peşinden koşanlar ise yalan ve iftiraya meylederler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Eğer bir fasık size bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın.”* (Hucurât, 49/6).

Üçüncüsü, verilecek cezayı üç güne kadar ertelemelidir. Dinî hususlar hariç, diğer cezaları affetmek evlâdır. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kim bir Müslümanın kusurunu giderirse, Allah Teâlâ kıyamet günü onun günahını affeder.”*²⁷¹

Dördüncüsü, Müslüman ve kâfir ayrımı yapmadan adalet ve ihsanı halkın geneline yaymalıdır. Çünkü devlet başkanı Allah’ın gölgesidir. Allah kullarına nimetini dağıtırken adaletli şekilde, ayırım yapmadan dağıtıyorsa, devlet başkanı da öyle vermelidir. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Dinden sonra aklın başı, insanlara muhabbet duymak, iyi ve kötü, herkese hayr yapmaktır.”*²⁷²

Beşincisi, Müslümanların mahremine bakmamalıdır. Ev halkının izni olmadan evlerine girmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Bir yere girmek için izin almak maksadıyla kapı üç kere çalınır, izin verilirse girersin; verilmezse dönersin.”*²⁷³

Altıncısı, insanlarla konuşurken seviyelerini dikkate almalıdır. Kimseye yüklenebileceğinden fazlasını yüklememeli, yapamadıkları şeyler için onları mazur görmeli, herkesle görüşmeye gayret etmelidir. Rivayete göre Davut (as): *“Ya Rabbi! İnsanların beni sevmesi ve senin gözünden düşmemem için ne yapmalıyım?”* dedi. Allah Teâlâ vahyetti: *“İnsanlara kendi ahlâkına göre muamele et ve seninle benim aramda olan şeylerde de güzel davran.”*²⁷⁴

²⁷⁰ Müslim, “Cennet”, 64.

²⁷¹ İbn Mâce, “Ticârât”, 26.

²⁷² Beyhakî, *Şu’abü’l-İmân*, 6, 256.

²⁷³ Müslim, “Âdâb”, 34.

²⁷⁴ Tirmizî, “Birr”, 15.

Yedincisi, çocuklara karşı şefkatli, yaşlılara, özellikle dindarlara hürmetli olmalıdır. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Bir genç bir ihtiyara yaşından dolayı hürmet ederse, Allah Teâlâ da o gence yaşlandığında hürmet edecek kimseleri bahşeder.”*²⁷⁵ Taşköprülüzâde bu hadisi, yaşlıya hürmet eden gencin yaşlılığını göreceğine bir delil olarak kabul eder.

Sekizincisi, devlet başkanı vaadinden dönmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber: *“Vaadde bulunma borçtur”*²⁷⁶ buyurmuştur.

Dokuzuncusu, devlet başkanı halkının seçkinlerine de, avamına da aynı şekilde davranmalıdır. Onlara güler yüz göstermeli, zayıf olanlarına yumuşaklıkla muamele etmelidir. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Cennette birtakım odalar vardır. Dışları içlerinden, içleri de dışlarından görülür.”* Bunlar kimin içindir diye sorulduğunda, Hz. Peygamber: *“Sözü güzel yapan, yemek yediren, oruca devam eden, gece herkes uyurken namaz kılan kimselere ait!”* buyurdu.²⁷⁷

Onuncusu insafli olmalı, kendisine karşı nasıl davranılmasını istiyorsa, kendisi de başkalarına karşı öyle davranmalıdır. Hz. Peygamber bu konuda: *“Bir kimse cehennemden kurtulup cennete girmeyi istiyorsa, başkalarına, kendine davranılmasını istediği gibi davransın”*²⁷⁸ buyurmuştur.

On birincisi, kin ve düşmanlığı yok etmek amacıyla arabuluculuk yapmalı, husumetleri bir an önce bitirmeli, bu konuda hüküm verirken kararını geciktirmemelidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Size namaz, oruç ve sadakanın derecesinden daha üstün olan bir şeyi haber vereyim mi? Evet, dediler. Rasûl-i Ekrem; ‘İnsanların arasını düzeltmektir’ buyurdu.”*²⁷⁹

On ikincisi, devlet başkanı ayıpların peşine düşmemeli, hataları örtmeli, insanları küçük hatalarından dolayı cezalandırmamalıdır. Hz. Peygamber buyurmuştur ki: *“Kim bir Müslümanın ayıbını örterse, Allah Teâlâ da onu dünya ve ahirette örter.”*²⁸⁰

²⁷⁵ Tirmizî, “Birr”, 75.

²⁷⁶ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, (Kahire: Dâru’l-Harameyn, t.y.), 4, 23.

²⁷⁷ Tirmizî, “Birr”, 53.

²⁷⁸ Müslim, “İmâre”, 46.

²⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 58.

²⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 46.

On üçüncüsü, şüpheli şeyler yapmaktan kaçınmalı, kendini töhmet altında bırakacak davranışlarda bulunmamalıdır. Bağımlı olduğu bir günah var ise bunu gizlemelidir. Çünkü halk başkanın âdeti üzeredir. Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmuştur: *“Kim iyi bir çığır açarsa, bununla amel edenlerin ecri kadar ecri bu çığırı açan alır. Kötü bir çığır açan da, bununla amel edenlerin günahı kadar günahı yüklenir.”*²⁸¹

On dördüncüsü, kendi kararı sayesinde gerçekleşecek işleri ihmalkâr davranmadan yapmalıdır. Kendisinin tek bir sözyle bitecek işleri hemen yapmalıdır.

On beşincisi aciz, fakara ve sâlihler ile oturmalı, kalbini onların sohbetleriyle temizlemelidir. Zira başkanlar insanlar ile iç içedir. İnsanların halleri kalbe tesir eder. Zengin olanların ve dünyaperestlerin kalbe olan etkisini temizlemek için Allah dostlarıyla bir arada olmalıdır. Böylece ayette şu şekilde zikredilenlerden olmasın: *“Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır.”* (Mutaffifin, 83/14)

On altıncısı gariplerin, muhtaçların, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamayı görev bilmelidir. Hak sahiplerinin haklarını talep edeceği hesap gününü hatırında tutmalıdır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“İnsanoğlu kıyamet günü Allah'ın huzuruna getirilir ve Allah Teâlâ der ki: ‘Ey âdemoğlu ben senden yiyecek istedim, ama sen beni doyurmadın.’”*²⁸²

On yedincisi yerleşim yerleri dışındaki yol güzergâhlarına gözcüler yerleştirmek suretiyle yolların güvenliğini sağlamalıdır. Yol kesicileri ele geçirdiğinde ise en ağır ceza ile cezalandırılmalıdır.

On sekizincisi, insanların yolculuğunu kolaylaştırmak için ihtiyaç duyulan yerlere han ve köprüler yaptırmalıdır.

On dokuzuncusu, devlet başkanı yerleşim mekânlarında cami yaptırmalı, imam ve müezzinlerin geçimlerini karşılamalı ki vazifelerini düzgün yapabilsinler. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kim Allah için bir ev inşa ederse, Allah da cennette onun için bir ev yapar.”*²⁸³

²⁸¹ Müslim, “Zekât”, 69.

²⁸² Müslim, “Birr”, 43.

²⁸³ Buhârî, “Salât”, 65.

Yirmincisi, iyiliği emretmeyi ve kötülükten sakındırmayı ihmal etmemelidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz, bir kötülüğü gördüğünde onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse dili ile düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalben o kötülüğü hoş görmesin, imanda bundan ötesine yer yoktur.”²⁸⁴

3. İNSAN İLİŞKİLERİ

3.1. DOSTLUĞUN TANIMI VE ÖNEMİ

Taşköprülüzâde’ye göre, insan kendisini diğer insanlarla kıyasladığında üç grup ortaya çıkar. Buna göre;

Birinci grup kendinden üstün konumda bulunanlar. Devlet başkanları ve benzerleri bu gruba girer.

İkinci grup kişinin konumuna denk olanlardır. Bu da kendi içinde; a) Dostlar, b) Düşmanlar, c) Ne dost, ne de düşman olmayıp, ara konumda bulunanlar şeklinde üçe ayrılır.

Üçüncü grup ise kişinin konumundan aşağıda bulunanlardır.²⁸⁵

Kişinin, devlet başkanı vb. kendinden üstün konumda bulunanlarla olan ilişkisi yukarıda ele alındı. Burada önce dostluk kavramına, dostluğun önemi, dostluk adabı ve dost seçiminde gözetilecek hususlara değinilecek, sonra da ikinci ve üçüncü grup ile olan ilişkiler değerlendirilecektir.

Taşköprülüzâde’nin dostluk tanımını *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*’nde görürüz. Şerhinin birinci bölümü olan “Nazari Ahlâk”ta adaletin on dört alt erdemi olduğunu belirtir. Müellifimiz dostluğu bu erdemler içinde birinci sıraya yerleştirir. Burada dostluğu, “karşılıksız sevgi” olarak tanımlar. Ona göre dostluk, almaktan daha çok vermekle ilgilidir. Hatta bu vermede îsar vardır. Îsar ise, kendi ihtiyacından vaz geçip dostunun ihtiyacını öne çıkarmaktır.²⁸⁶ *İnsânî Hilâfet ve Manevî Saltanatın Sırları*

²⁸⁴ Müslim, “İman”, 78.

²⁸⁵ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 266.

²⁸⁶ a.g.e., s. 94.

risalesinde bu konuyu âyetle delillendirir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.*” (Haşr, 59/9)

Taşköprülüzâde'nin tanımı, Aristoteles'in tanımına benzer bir tanımdır. Aristoteles dostun sevgisini anne sevgisine benzetir. Çünkü anne sevgisi sevgilerin en karşılıksız olanıdır. O; “dostluk, sevilmekten ziyade sevmektir” der.²⁸⁷

Aristoteles, dostluğun kaynağının ruhumuzdaki sevme gücü olduğunu söyler. Dostluk iki kişinin birbirine duyduğu karşılıklı yakınlıktan oluşur.²⁸⁸ Taşköprülüzâde dostların birbirine duyduğu bu yakınlığın önemini edebî bir dille aktarır. Ona göre dünyada dostluktan, dostla geçirilecek vakitten daha kıymetli bir şey yoktur. Dünyadaki en huzurlu an, dostla birlikte olunan andır. Dünya nimetlerinden hiçbiri, bir dostun samimiyetine karşılık gelemez. Taşköprülüzâde, bunu başarabileni ve dünyada huzuru bulanı en mutlu kişi addeder.²⁸⁹

3.2. DOST SEÇİMİNDE GÖZETİLECEK HUSUSLAR

Taşköprülüzâde, insan için dostluğun ne denli önemli olduğunu vurgulandıktan sonra, dost seçerken nelere dikkat edilmesi gerektiğini ele alır.²⁹⁰

1- Dost seçilecek kimsenin geçmişinde ailesine, akrabalarına ve arkadaşlarına tavrının nasıl olduğuna bakılmalıdır. Zira kendisine en büyük faydası dokunan anne ve babasına itaatsizlik eden kimse, başkalarının da hakkını gözetmez. Anne babasına asi olan, arkadaşlarına karşı da insafli olmaz.

2- Bu kimse, kendine verilen nimetlere şükür mü ediyor, yoksa nankörlük mü ediyor, bakılmalıdır. Buradaki şükürden maksat maddi bir karşılık değildir. Aksine, kendisine sunulan şeyleri şahsına hak görmeyip her zaman iyilikle bahsetmesi, güzellekle anmasıdır. Nitekim Tusî, yapılan iyiliği hor gören bir nankörle arkadaşlık hukukunun kurulmaması için böyle bir araştırmanın yapılmasını zorunlu görmüştür.²⁹¹

3- Bu kimsenin maddi şeylere karşı hırs ve arzusu ile hazlara olan düşkünlüğü araştırılmalıdır. Birbirine bağlı pek çok arkadaş, maddi çıkarların çatışması sonucu

²⁸⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s. 165.

²⁸⁸ a.g.e., s. 157.

²⁸⁹ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 270.

²⁹⁰ a.yer.

²⁹¹ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 318.

birbirine düşman olmuşlardır. Taşköprülüzâde ayrıca bu kimselerin hallerinin değişken, sözlerinin ve davranışlarının da tutarlı olmadığını belirtir.

4- Baş olma hırslarının olup olmadığına bakılmalıdır. Zira liderlik arzusu bulunan kimsede başkalarını küçümseme ve merhametsizlik huyları vardır ve bunları kontrol etmek, daha büyük çaba ve emek gerektirir.

5- Son olarak bu kimsenin eğlenceye düşkünlüğü araştırılmalıdır. Eğer böyle bir zaafı varsa, arkadaşının sıkıntılı zamanlarında onu yalnız bırakır. Zorluğa katlanmaktan kaçınır ve dostunun meşakkatli zamanlarında yanında olmaz.

Taşköprülüzâde'nin, dost seçiminde gözetilecek hususlar konusunda büyük ölçüde İbn Miskevyh'ten esinlendiği anlaşılmaktadır.²⁹²

3.3. DOSTLUK ADABI

Taşköprülüzâde dostluğu gerçek ve yapmacık olarak ikiye ayırmış ve her ikisine nasıl davranılması gerektiğini şerhinde belirtmiştir.²⁹³ İlk olarak dostluğu sahte olanlara takınılacak tavır nasıl olmalıdır, onu açıklar. Buna göre:

1- Kişi imkânı dâhilinde dostuna yardımcı olmalı, sözleriyle ve davranışlarıyla her zaman onu desteklediğini göstermelidir.

4- Dosta karşı güler yüzlü olmalı, cana yakın davranmalıdır. Çünkü güler yüzlü olmak, ilmin yarısıdır.

5- Hediyein sevgiyi kalbe çektiği rivayet edilir. Öyleyse dosta hediye vermeli, gönlü kazanılmalıdır.

4- Neşeli, güler yüzlü ve mütebessim olmalıdır. Zira asık suratlı insanlardan herkes uzaklaşır.

5- Dostunun ailesinin durumu gözetilmeli, darlık ve sıkıntı içinde iseler, onlara yardımcı olmalıdır.

6- Dostun hataları görmezden gelinmeli, büyütülmemelidir. Nitekim "Hataları bağışlamak büyük ayıpları örter" denilmiştir.

²⁹² İbn Miskeveyh de bu konuya ilişkin düşüncelerini Sokrat'a nispet ederek dile getirir. Bkz. İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk*, s. 187, 188.

²⁹³ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 266.

7- Dost tarafından bir kötülük yapıldığında ise ona karşı ağır ithamlarda bulunmamalıdır. Çünkü azarlama ve takdir akıllı kimselerde bulunmayan bir huydur. Eğer çare olacağı düşünülüyorsa, azarlanmalı, fakat bunu yumuşak bir üslupla ve diyalog yoluyla yapmalıdır.

8- Kişi gelirini, mülkünü ve sırrını bu tür dostlardan gizlemelidir. Şahsına özel durumları onlarla paylaşmamalıdır. Zira “sırrın senin esirindir, konuştuğunda sen onun esiri olursun” denilmiştir.

Bu tedbirler ve uygulamalar Taşköprülüzâde'nin hakikî dost olmayanlar için geçerli olan görüşleridir. Hakikî dost ise, sırf iyilik ve hakikat içindir. O dostlukta yapmacıklık değil, samimiyet ve içten bir yakınlık vardır. Bu dostluk türü cismanî ve hayvanî olmayıp ilâhî ve hakikî bir hazza dayanır. Bu cümlelerle müellif, gerçek dostluğu metheder ve elde edilmesinin ne kadar zor olduğuna vurgu yapar. Kendisi, ömrü üzerine yemin ederek böyle bir dostluğun varlığının sineklerin beyninden bile az bulunduğunu söyler.²⁹⁴ Bu öyle bir dosttur ki Sokrates'in sözünde olduğu gibi “sen demek olan bir başkasıdır”.²⁹⁵ Bu tanım bize, kişinin “dostum” dediği kişiyle adeta aynılaştığını, onu tam anlamıyla kendisi (gibi) gördüğünü söyler. Taşköprülüzâde'ye göre gerçek dostlukta teklif yoktur. Çünkü o, kişinin kendisi gibidir ve kişi kendine protokol uygulamaz.

Taşköprülüzâde, son derece önemli gördüğü bu dostu kaybetmemek için ona nasıl davranılması gerektiğini de izah eder.²⁹⁶ Şöyle ki: Öncelikle içten bir dostu ve müşfik bir kardeşi olan, onu kendi gibi değerlendirmelidir. Onunla bir arada olmayı kendine açılan kapıların en değerlisi saymalıdır.

Malının tamamını dostuyla paylaşabilmeli, bollukta da, darlıkta da ona destek olmalıdır.

Dostundan yeterli düzeyde yakınlık göremediği zamanlarda fazla üzülmeyp, kalbinde kırgınlık oluşmasına izin vermemelidir. Her durumda onun yanında olmaya özen göstermelidir.

Dostluğu en çok zedeleyen şey olan münakaşadan kaçınmalıdır.

²⁹⁴ a.g.e., s. 268.

²⁹⁵ İbn Miskeveyh, *Ahlâk Eğitimi / Tehzîbu'l-Ahlâk*, s. 186.

²⁹⁶ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, ss. 268-72.

Kişi, dostuna karşı cimri olmamalıdır. Taşköprülüzâde'nin burada bahsettiği cimrilik, sadece maddi manada değildir. Kişinin uzmanı olduğu bir konuda ya da yetenekli olduğu bir sanatta bildiklerini öğretmesi hususunda cimri davranması da buna dâhildir.

Kişi, dostunun kendi çevresi tarafından küçümsenmesine fırsat vermemelidir. Açıktan veya kinayeye, şaka ya da ciddi olarak aşağılanmasına, kötülenmesine izin vermemelidir.

Kişi dostunun hatasını gördüğünde onu uyarabilmelidir. Taşköprülüzâde, arkadaşının kusurunu görmezden gelmeyi ona ihanet olarak değerlendirir ve dostunun hatasını ona nasıl bildirmesi gerektiğinin usulünü de gösterir. Böyle bir durumda kişi, söze duruma uygun uyarı niteliğinde bir hikâye ile başlamalı, sonra onu sakinleştirecek ve ikna edecek cümlelerle devam etmelidir. Bu şekilde dostunun kalbini yumuşatarak hatasını ona göstermelidir.

Dostu hakkında kendisine söz getirenleri, laf taşıyanları konuşturmamalıdır. Bu kimseleri ise bu davranışlarından dolayı kınamalıdır.

3.4. DÜŞMANLAR

Yetkinlikte ve makamda birbirine denk olanların ikincisi düşmanlardır.²⁹⁷ Taşköprülüzâde, düşman konusunu İcî metni doğrultusunda Tusî'den alıntı yaparak izah etmiştir.²⁹⁸ O, düşmanları yakındakiler ve uzaktakiler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Taşköprülüzâde bu iki düşman arasında en tehlikeli olanının yakındaki düşman olduğunu ifade eder. Çünkü o, kişinin tüm zaaflarına hâkim ve sırlarına vakıf olmuştur. Bu nedenle öncelikle sakınılması gereken, yakındaki düşmandır. Bu kimselerden gelecek olan kötülükleri bertaraf etmek veya onların düşmanlıklarını yok etmek için onlara iyi davranmalıdır. Zira kötülüğü iyilikle gidermek tavsiye edilmiş, kötülüğü kötülükle ortadan kaldırmak ise yerilmiştir. Bu sebeple düşmanın yaptığı aptallıklara aldırış etmemeli, sataşmalarına sessiz kalmalı, onlarla münakaşaya girmeyerek düşmanlığın artmasına müsaade edilmemelidir.

²⁹⁷ a.g.e., s. 272.

²⁹⁸ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 330.

Taşköprülüzâde uzaktaki düşman için tavsiyelerinde de yumuşak bir üslup tercih etmiş, onları kazanmanın yollarını göstermeye çalışmıştır. Onlara karşı takınılacak tavır öncelikle affetmek olmalıdır. Sonra onların kötülüklerinden sakınmak, iftira ve benzer hilelerine karşı tedbir almak maksadıyla yöneticiler ve diğer insanlar uyarılmalıdır. Düşmanın hataları araştırılıp onları iyice öğrendikten sonra uygun zaman gelinceye kadar kimseye bildirilmemelidir. Uygun zaman geldiğinde ise yanlışlarının ortaya çıkmasından utanıp hatadan dönmesini sağlamak için uyarılmalıdır. Olur ki pişmanlık duyar ve düşmanlığından vaz geçer.

Düşmanın hilelerini bilmek, açıklarını yakalamak, onları daha iyi tanıyıp tedbir almak için dostları ile görüşmek ve onlarla iyi ilişkiler kurmak gereklidir. Böylece düşmanın zaafı hakkında bilgi sahibi olunur ve gerekli önlemler alınır.

Düşmandan korunmak için yapılmaması gerekenler ise onlara iftira atmak, küfretmek, alay etmek, beddua etmek gibi çirkin davranışlardır. Bu tür davranışlar düşmana değil, kişiye zarar verir. Taşköprülüzâde konuyu tamamlarken düşmandan korunmanın üç yöntemine değinir. Buna göre; birinci yöntem onunla anlaşmaktır. İkincisi, onun çevresinden uzaklaşmaktır. Üçüncüsü ise adaletsizliğe ve zulme başvurmadan, güç kullanarak ve ona boyun eğdirerek düşmanın kötülüğü yok edilmelidir. Taşköprülüzâde bu yöntemin, tüm yolların denenip başka çare kalmadığı, kişinin ıslah edilemediği durumlar için geçerli olacağını ifade eder.

3.5. ARA KONUMDA BULUNANLAR

Kişinin makam ve yetkinlikte kendisine denk olanların üçüncüsü İcî'nin ifadesiyle ara konumda bulunanlardır.²⁹⁹ Taşköprülüzâde, bu kimselerin kendi içinde farklı türleri olduğundan, her birine ayrı muamelede bulunmak gerektiğini söyler. Öncelikle ortadakilerin tümüne iyi davranmalıdır. Kibirli olanına kibirli, samimi olanına güler yüzlü, uyumlu olanına ise saygılı olmalıdır. Faziletli olanların sohbetlerine katılarak yakınında bulunmaya, kendilerinden istifade etmeye çalışılmalıdır. İlim ehline ise yardımcı olmalı, geçimlerine katkıda bulunmaya ve onları maddi anlamda rahat ettirmeye çalışmalıdır.

²⁹⁹ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, ss. 278-280.

3.6. AŞAĞI KONUMDA BULUNANLAR

Taşkoprülüzâde'ye göre kişinin kendinden aşağı konumda bulunanlar ile kastettiği dilenciler ve zayıflardır.³⁰⁰ O, dilenen kimseye destek olmanın vacip olduğunu söyler. Buna karşılık ihtiyacı olmadan dilenen kişiye vermenin caiz olmadığını belirtir. Zayıflara, muhtaçlara yardımcı olmalı, onlara Őekatte davranmalıdır. İmkân  l s nde ihtiyaçları giderilmelidir.

Taşkoprülüzâde'nin, bu insan gruplarını anlatırken yumuşak ve birleŐtirici bir üslup kullanmaya  zen gösterdiği dikkat çekmektedir. Oysa devlet başkanına yönelik tavsiyelerinde aynı özeni göstermediği görülmektedir. Ayrıca o, bu bölümün sonunda meselenin öneminden dolayı, bu konudaki metni de uzun tuttuğunu ifade eder.

³⁰⁰ a.g.e., s. 282.

SONUÇ

Aklî ve naklî ilimlerin birçok alanında eser veren Taşköprülüzâde, 16. yüzyılda Osmanlı devletinin en yüksek dereceli medreselerinde müderrislik ve kısa bir dönem kadılık yapmıştır. Ahlâk anlayışının şekillenmesinde bu meslekî birikim ve tecrübelerinin etkisi olmuştur. *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi* Taşköprülüzâde'nin *Mevzuâtü'l-Ulum* ve eş-*Şakâiku'n-Numaniyye*'den sonra en önemli eseridir. Taşköprülüzâde, eseri Osmanlıda bir yazım türü olan şerh geleneğine göre kaleme almış ve ahlâkî meseleleri dönemin şartları çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Eseri ile hem ahlak felsefesine dair çalışmaların sürekliliğini sağlamış, hem de dönemin sorunlarına bu eserle çözüm bulmaya çalışmıştır. *Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi* fert, aile ve devlet ahlakı alanlarına önemli katkılar yapmış, dönemin sosyal yapısını gösteren önemli bir kaynaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde Taşköprülüzâde'nin hayatı, ailesi, eserleri ve ahlâk ilmine dair görüşleri açıklanmıştır. Taşköprülüzâde, ilmiye sınıfına mensup bir aileden gelir ve kendisi de ömrünü eğitime adanmış bir müderristir. Onun ilminin genişliğini, yazdığı eserlerin çeşitliliği gösterir. Taşköprülüzâde, teori ile pratiği bütünleyen bir ahlak görüşüne sahiptir. Ona göre ahlak ilmi, hem aklî hem naklî bakımdan üstündür. Kendisi eserin genelinde görüşlerini ayet ve hadislerle desteklemiş, ahlak ilminin naklî oluşunu da ayet ve hadislerden örnekler vererek açıklamıştır. Aynı şekilde hikmetin ilim ve davranıştan müteşekkil olduğunu ispat için ayet ve hadislere başvurmuş, huyların değişip değişmediği konusunda ise gelenekle mutabık kalarak huyların değişebileceğini söylemiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Taşköprülüzâde'nin şerhinin ev yönetimi bölümü değerlendirilmiştir. Ahlak eserlerinde ilk defa aile ve devlet ahlakını ayrı başlıklar altında inceleyen kişi Tûsî'dir. Müellifimizin ev yönetimi bölümünde birincil kaynağının Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si olduğunu gördük. İslam ahlak felsefesinde ev yönetimini ifade için "siyâsetü'l-menziel", "tedbîru'l-menziel" kavramları kullanılmıştır. Müellifimiz, siyâsetü'l-menziel kavramını tercih etmiş, evin yöneticisini şehrin yöneticisine benzetmiştir. Ev yönetimini Fârâbî'nin örneğinden hareket ederek açıklamıştır. Bir doktorun hastasını hastalıklardan koruması ve onu tedavi etmesi gibi, evin idarecisi de ev halkını her türlü musibetlerden korumalı ve evde ortaya çıkan sorunlara çözüm

bulmalıdır. Taşköprülüzâde bu örnekle her bir ferдин terbiyesine vurgu yapar. Onun ahlak anlayışı fertten başlayarak aile ve devlet yapısının hiyerarşik biçimde düzeltilmesini öngörür. Fertler aileleri oluşturur, aileler de devleti. Bireysel planda ve ailede erdemli hayat tarzı yaygınlaştığında, doğal olarak bu, devlet yönetimine de yansımacaktır.

Taşköprülüzâde'ye göre evi oluşturan unsurlar dörttür: Mallar, eşler, hizmetçiler ve çocuklar. Bu unsurlar içinde onun eğitimci yönünü öne çıkaran, çocukların eğitimi konusudur. Onun, çocuk eğitimine, hocanın önemine vurgu yaparak başlaması ve hocanın taşıması gereken özellikleri ayrıntılı olarak açıklaması, bu konudaki hassasiyetini gösterir. Taşköprülüzâde'nin çocuğun eğitimine gösterdiği önem, erdemli bireylerin erdemli toplulukları oluşturacağı şeklindeki sistematik düzene uyar. Müellifin *Ev Yönetimi* bölümünü, kişinin toplum içinde uyması gereken ahlak kurallarını açıklayarak bitirmesi bunun ifadesidir. Böylece bireyin henüz dünyaya gelmeden başlayan eğitim süreci önce ebeveynin, sonra hocanın, sonra da toplumun kontrolünde devam eder.

Taşköprülüzâde şerhin ilk bölümünü bireyin ahlakına ayırır. Aile ahlakını onun üzerine, devlet ahlakını da aile ahlakı üzerine inşa eder. Bu hiyerarşi devlet ahlakının zirvesi olan devlet başkanında son bulur. Çalışmanın üçüncü bölümü olan siyaset ahlakında devlet başkanı aynı zamanda Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Erdemli bir kimsede bulunması gereken bütün özellikler devlet başkanında bulunmalıdır ki halkı erdemli bireyler olarak yetiştirebilsin. Onun siyaset ahlakı devlet başkanının üzerine kurulmuş, meseleleri devlet başkanının sorumlulukları üzerinden ele almıştır. Bu bölümde Taşköprülüzâde, büyük oranda *Ahlâk-ı Nâsırî*'yi takip etmiştir. Bunun dışında *siyasetnâme* literatüründen ve fikhî siyaset anlayışından da yararlandığı anlaşılmaktadır.

Taşköprülüzâde devlet ahlakını bir bakıma Fârâbî'nin sistemleştirdiği siyaset felsefesi üzerine bina eder. Devletteki düzeni âlemdaki düzen ile ilişkilendirerek açıklar. Ona göre her topluluğun bir lideri vardır. Önce ailenin, sonra mahalle ve şehrin, ümmet ve âlemin bir lideri vardır. Bu sıralama âlemin reisinde son bulur. Taşköprülüzâde'nin siyaset felsefesinde en yüce liderlik peygamberliktir. Müellif, diğer İslam filozofları gibi nübüvete dayalı bir başkanlık öngörür. Taşköprülüzâde'nin idealize ettiği başkanlık modelinin, ağırlıklı olarak felsefenin erdemli başkanı ile kelimanın hilâfet ve imamet modeli olduğunu söylemek mümkündür.

İslam filozoflarının siyaset ahlakında üzerinde önemle durduğu konulardan biri de adalettir. Taşköprülüzâde de selefleri gibi devlet yönetiminin adalete dayalı olması gerektiğini vurgulamıştır. Erdemli yönetim adalete dayalı yönetimdir. Taşköprülüzâde adaletli bir yönetimin nasıl tesis edileceğini İslam ahlak filozoflarından farklı şekilde ele almaz. Konuyu felsefe geleneğinin dışına çıkmadan aktarırken din ile ilişkilendirir. Adaletin yerleşmesi dini hükümlerle uyumlu felsefi esaslar ile mümkündür. Onun ahlak felsefesinin en belirgin yanı, dini referanslar sunması ve meseleleri bu çerçevede açıklamasıdır.

Taşköprülüzâde'nin devlet yönetiminde vurguladığı bir husus da sevgidir. O, erdemli devletlerin ancak sevgiyle oluşabileceği şeklindeki klasik görüşü yorumlar. Müellif sevgi kavramını, diğer ahlak metinlerine nazaran bariz biçimde görünür kılmıştır. Bunu devlet başkanının halka yaklaşımında, sorunların çözümünde sunduğu önerilerde, hoca-talebe ilişkisinde görebiliriz. Adalet ve sevgi İslam ahlak filozoflarının üzerinde en çok durdukları kavramlardandır. Taşköprülüzâde'de adalet ve sevgi birbirinin tamamlayıcısıdır. Adalet, toplumun tüm katmanlarında dengenin korunmasıyla gerçekleşir. Adalet sağlanamadığı takdirde, güvensizlik ortaya çıkar ve bu da sevgisizliğe yol açar. Bu sebeple devlet başkanının öncelikli görevi halkını adaletle ve sevgiyle yönetmesidir.

Sonuç olarak bu eserde Taşköprülüzâde, aile ve devlet ahlakı alanında kendisine kadar ulaşan mirası dinî-felsefî çizgi içinde yorumlayarak dönemin ihtiyaç ve problemlerine uygun şekilde sunmuştur. Bu eserdeki görüşleri ile 16. yüzyıl Osmanlı devletinde ahlak felsefesinin canlı bir gelenek halinde devam ettiğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ Vecdi, “Aile Siyasetine Dair Risale”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.
- ARICI Mustakim, *İnsan ve Toplum Taşköprüzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, 1. b., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2016.
- ARİSTOTELES, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, 6. b., Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.
- , *Politika*, çev. Furkan Akderin, 3. b., İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- ARSLAN Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2 / Sofistlerden Platon'a*, 5. b. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- AYKIT Asiye, *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûd Adlı Eseri, Metin Tahkiki ve Değerlendirme*, (Doktora Tezi Tezi), Marmara Üniversitesi, 2013.
- BİRCAN Hasan Hüseyin, “Ahlâk: Mutluluk ve Erdem”, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, İstanbul: İsam Yayınları, 2014, ss. 655-684.
- BUTTERWORTH Charles E., “Ahlak ve Siyaset Felsefesi”, *İslam Felsefesine Giriş*, ed. Peter Adamson- Richard C. Taylor, İstanbul: Küre Yayınları, 2015, ss. 293-315.
- ÇAĞRICI Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, 8. b., İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018.
- ÇALDAK Süleyman, “Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtu'lulûm'undaki İlimler Tasnîfi üzerine”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2 (t.y.), ss. 115-146.
- ERDEM Hüsamettin, “el-Ahlâku'l-Adudiyye” mad., TDV İslam Ansiklopedisi, 1989, c.2, s.14
- FAHRÎ Macid, *İslâm Ahlâk Teorileri*, çev. Atilla Arkan, İskenderoğlu Muammer, 3. b., İstanbul: Litera Yayıncılık.
- FÂRÂBÎ, *Fusulü'l Medeni*, çev. Hanifi Özcan, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 1987.

- , *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, 2. b., Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- GAZÂLÎ, *Mülkün Sultanlarına... Nasihatü'l-Mülûk*, çev. Osman Şekerci, İstanbul: Büyüyenay, 2016.
- , *Varlık, Bilgi, Hakikat Mişkâtü'l-envâr*, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: KlasikYayınları, 2016.
- İBİŞ Fatih, *İlim Yolunda Taşköprülüzâde*, 1. b., İstanbul: Erdem Yayınları, 2018.
- İBN MANZÛR, *Lisânü'Arab*, Beyrut Ts.
- İBNU'L-MUKAFFA, *İslâm Siyaset Üslûbu*, çev. Vecdi Akyüz, 2. b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- İPŞİRLİ Mehmet, "Taşköprizâdeler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 2011, C. 40, s. 154.
- İSTANBULÎ İsmail Müfid, *Şerhu'l Ahlâki-l Adudiyye*, çev. Selime Çınar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- KARAMAN Hüseyin, "İslâm Ahlâkının Kaynakları", *İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, ed. Müfit Selim Saruhan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, ss. 43-58.
- KÂZERÛNÎ Alâüddin, *Şerhu'l Ahlâki-l Adudiyye*, çev. Mehmet Demir, Güvenç Şensoy, 1. b., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- KINALIZÂDE Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, çev. Murat Demirkol, 1. b., Ankara: Fecr Yayınevi, 2016.
- MAVERDÎ Ebu'l-Hasan Habib, *Siyaset Sanatı*, çev. Mustafa Sarıbiyık, 2. b., İstanbul: Ark Kitapları, 2016.
- , *El-Ahkâmü's-Sultaniye / İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak, 2. b., İstanbul: Bedir Yayınları, 2017.
- NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetnâme*, çev. Nurettin Bayburtlugil, 12. b., Dergah Yayınları, 2016.
- OKTAY Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, 1.b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

- PATTANOĞLU Fatma Zehra “Taşköprîzâde’de Felsefenin Pratik Alanı Olarak Ahlâk”,
ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 1 (2018), ss. 128.
- PLATON (EFLATUN), *Devlet*, çev. Kemal Ozan, 4. b., İstanbul: Profil Kitap, 2017.
- ŞAHİNALP Hacer, “‘Beyânu Esrâri’l-Hilâfeti’l-İnsâniyye Ve’s-saltanati’l-Ma‘neviyye’
İsimli Risalesi Bağlamında Taşköprîzâde’de İnsan Algısı”, *KADER Kelam
Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 3 (2017), ss. 643-677.
- TAŞKÖPRİZÂDE Ahmed Efendi, *Ahlak ve Siyaset Risaleleri*, çev. Mustakim Arıcı, 1.
b., İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016.
- , *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, ed. Ömer Türker, çev. Mustakim Arıcı, 1. b.,
İstanbul: T.C Yazma Eserler Kurumu, 2014.
- TOPALCIK Derya, *Kirmânî’nin Şerh-u Ahlâk-ı Adudiyye Adlı Eseri*, (yüksek lisans tezi),
Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2007.
- TOPUZOĞLU Tevfik Rüştü, “Mütakarib - TDV İslâm Ansiklopedisi”, (30.07.2019),
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mutekarib>.
- TÛSÎ Nasîruddin, *Ahlâk-ı Nâsırî*, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, 3. b., İstanbul: Litera
Yayıncılık, 2016.
- UYSAL Enver, “Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, *İslâm Ahlâk
Esasları ve Felsefesi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- YAŞAR Fatma Tunç, “Âdâb-ı Muâşeret”, TDV İslam Ansiklopedisi, 2016, İstanbul:
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, C. Ek-1, ss. 34-36
- YILMAZ İbrahim, “Tavîl - TDV İslâm Ansiklopedisi”, (30.07.2019),
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tavil>.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

YAZAR ADI SOYADI	YASEMİN YILMAZ
Tez Adı	TAŞKÖPRİZÂDE'NİN AHLÂK-I ADUDİYYE ŞERHİNDE AİLE VE DEVLET AHLAKI
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	İSLÂM FELSEFESİ
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	PROF. DR. ENVER UYSAL
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 19 /08 /2019

İmza :

